

รายงานการวิจัย

เรื่อง

การคลี่คลายโครงสร้างและจารีตการเขียนงานวรรณกรรม
จักรวาลวิทยาทางพระพุทธศาสนาเถรวาท
Evolution of Structure and Content
of Theravada Buddhist Cosmology Cannon Writings

โดย

ดร.บุรกรรณ์ บริบูรณ์

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์นครพนม

พ.ศ. ๒๕๕๕

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

MCU RS 610655063

รายงานการวิจัย

เรื่อง

การคลี่คลายโครงสร้างและจารีตการเขียนงานวรรณกรรม
จักรวาลวิทยาทางพระพุทธศาสนาเถรวาท
Evolution of Structure and Content
of Theravada Buddhist Cosmology Cannon Writings

โดย

ดร.บุรกรณ บิริบูรณ์

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์นครพนม

พ.ศ. ๒๕๕๕

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

MCU RS 610655063

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

Research Report

Evolution of Structure and Content of Theravada Buddhist Cosmology Cannon Writings

By

Boorakorn Boriboon

Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Nakhon Phanom Buddhist College
B.E. 2555

Research Project Funded by Mahachulalongkornrajavidyalaya University

MCU RS 610655063

(Copyright Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

ชื่อรายงานการวิจัย: การคลี่คลายโครงสร้างจารีตวรรณกรรมสายจักรวาลพุทธศาสนาเถรวาท
ผู้วิจัย: ดร.บุรกรณ์ บริบูรณ์
ส่วนงาน: วิทยาลัยสงฆ์นครพนม
ปีงบประมาณ: ๒๕๕๕
สถาบัน: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

การศึกษาครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ ๑ เพื่อศึกษาการคลี่คลายโครงสร้างและจารีตการเขียนวรรณกรรมจักรวาลวิทยาทางพระพุทธศาสนาเถรวาทและ ๒ เพื่อศึกษาอิทธิพลของวรรณกรรมจักรวาลวิทยาที่มีต่อพุทธศิลป์

ผลการศึกษาพบว่า เนื้อหาจักรวาลวิทยาปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถาจนถึงคัมภีร์ในช่วงพุทธศตวรรษ ๒๓ เนื้อหาจักรวาลวิทยาที่ปรากฏในพระไตรปิฎกมิได้เป็นเนื้อหาแสดงจักรวาลวิทยาอย่างเป็นอิสระแยกออกจากเนื้อหาที่เป็นหลักคำสอน การปรากฏเนื้อหาจักรวาลวิทยาในพระไตรปิฎกจึงเป็นเนื้อหาขยายหลักคำสอนให้เป็นรูปธรรมเชิงเปรียบเทียบ เนื้อหาส่วนที่เป็นหลักคำสอนและเนื้อหาจักรวาลวิทยาจะเชื่อมโยงกันโดยที่เนื้อหาหลักคำสอนเป็นภาววิสัยและเนื้อหาจักรวาลวิทยาเป็นอัตวิสัย เนื้อหาจักรวาลวิทยาที่ปรากฏในอรรถกถาจะปรากฏแยกเป็นส่วนๆ เพื่อขยายแต่ละส่วนให้มีความชัดเจนขึ้น ความเชื่อมโยงระหว่างเนื้อหาที่เป็นหลักคำสอนและเนื้อหาจักรวาลวิทยาเริ่มมีการแยกออกจากกัน คัมภีร์ชั้นหลังอรรถกถาสายโลกศาสตร์ เช่น คัมภีร์จักกภาพุทธชาด โลกที่ปณี โลกที่ปกสาร คัมภีร์ไตรภูมิ เป็นต้น ได้หยิบเฉพาะเนื้อหาจักรวาลวิทยามาอธิบายอย่างเป็นระบบภายใต้กรอบโลกศาสตร์ให้เป็นภาววิสัยความมีอยู่จริง แม้การหยิบยกเฉพาะเนื้อหาจักรวาลวิทยามาจากพระไตรปิฎกและอรรถกถามาอย่างเคร่งครัดภายใต้เครื่องโครงสร้างใหม่ แต่ความหมายของจักรวาลวิทยาจึงแตกต่างจากเดิมอย่างสิ้นเชิง

โครงสร้างและความหมายของจักรวาลวิทยาที่ปรากฏในคัมภีร์หลังอรรถกถาได้ถูกนำมาถ่ายทอดด้วยพุทธศิลป์ทั้งสถาปัตยกรรม ปฏิมากรรม และจิตรกรรม เนื้อหาที่ปรากฏในพุทธศิลป์มีหน้าที่เพิ่มเติมนอกจากปรากฏในรูปแบบคัมภีร์สื่อหลักธรรมกำหนดเป้าหมายชีวิตส่วนบุคคลและเป็นกติการ่วมกันของคนสังคมแล้ว ยังเป็นการสร้างความหมายในเชิงสัญลักษณ์ของผู้นำรัฐมีความชอบธรรมในการปกครองและสะท้อนวัฒนธรรมของคนยุคร่วมสมัยที่สร้างพุทธศิลป์นั้นด้วย

Research Title: Evolution of Structure and Content of
Theravada Buddhist Cosmology Cannon Writings
Researcher: Boorakorn Boriboon
Department: Nakhon Phanom Buddhist College
Fiscal Year: 2555/2012
Research Scholarship Sponsor: Mahachulalongrajavidyalaya University

ABSTRACT

The purpose of this study was to study the structure and content of writing the cosmological literature of Theravada Buddhism and to study the influence of cosmological literature on the Buddhist art and Society.

The study indicated that the contents of the Buddhist cosmology first appeared in Tipitaka and the canons passed on the scriptures until the 23rd century. The contents of the cosmology appearing in any discourse of Tipitaka were not independent of its apart from the Dhamma contents; Dhamma was main part of discourse, cosmology was part of supporter. Dhamma was profound teachings, cosmology was part of magnifier its Dhamma to clearer. In canon, or commentary books, and other books after age of cannon clarified each part of Dhamma and cosmology separated. So meaning of cosmological content independent from it's own context. Cosmology in first appeared in Tipitaka might be the ideal world to became to real world in later books such as Tribhumi, Logathipani etc.,

The function of structure and content that were written in Buddhist art; architecture, sculpture and painting, was more than a books, as was a goal of personal life but also was a tool of state leader rightful to administer.

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยนี้สำเร็จลุล่วงได้ด้วยความอนุเคราะห์อย่างยิ่งจากคณะกรรมการผู้ทรงวุฒิที่ได้ให้คำแนะนำทุกขั้นตอน ตั้งแต่การนำเสนอหัวข้อ การปรับสามบทแรกและการปรับสรุปเนื้อหาสุดท้าย ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการปรับงานวิจัยนี้อย่างดี

ขอกราบขอบพระคุณมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และผู้อำนวยการสถาบันพุทธศาสตร์ที่ได้ให้ทุนในการวิจัยครั้งนี้และขอขอบคุณรองผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ ผู้อำนวยการสำนักพัฒนาและส่งเสริมการวิจัย เจ้าหน้าที่ประจำสถาบันที่อำนวยความสะดวกอย่างดี

บูรกรณ์ บริบูรณ์

สารบัญ

บทคัดย่อภาษาไทย.....	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ข
กิตติกรรมประกาศ.....	ค
สารบัญ.....	ง
บทที่ ๑ บทนำ.....	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	๔
๑.๓ ขอบเขตการวิจัย.....	๔
๑.๔ คำนียามศัพท์.....	๔
๑.๕ ประโยชน์ที่ได้รับ.....	๕
บทที่ ๒ การคลี่คลายโครงสร้างและเนื้อหาจักรวาลวิทยา.....	๖
๒.๑ จักรวาลวิทยาที่ปรากฏในพระไตรปิฎก.....	๖
๒.๒ เนื้อหาจักรวาลวิทยาที่ปรากฏในอรรถกถา.....	๑๓
๒.๓ การคลี่คลายโครงสร้างและจารีตการเขียนงานจักรวาล.....	๑๗
๒.๔ ลักษณะการคลี่คลาย.....	๒๕
๒.๕ ข้อสังเกตและการตีความ.....	๓๐
๒.๖ สรุป.....	๓๑
บทที่ ๓ อิทธิพลของจักรวาลต่อศิลปกรรม.....	๓๓
๓.๑ การคลี่คลายจักรวาลวิทยาต่อพุทธศิลป์.....	๓๑
๓.๒ อิทธิพลของงานจักรวาลวิทยาต่อสถาปัตยกรรม.....	๓๔
๓.๓ อิทธิพลของงานจักรวาลวิทยาต่อประติมากรรม.....	๓๘
๓.๔ อิทธิพลของงานจักรวาลวิทยาต่อจิตรกรรม.....	๓๙
๓.๕ อิทธิพลของงานพุทธศิลปกรรมต่อสังคม การเมืองและวัฒนธรรม.....	๔๓
๓.๖ ศิลปกรรมกับการคลี่คลาย.....	๔๗
๓.๗ สรุป.....	๔๘
บทที่ ๔ การคลี่คลายจักรวาลวิทยาในคัมภีร์กับพุทธศิลป์.....	๔๙
๔.๑ การคลี่คลายจักรวาลวิทยาในคัมภีร์และพุทธศิลป์.....	๔๙
๔.๒ ความสัมพันธ์ของจักรวาลวิทยากับพุทธศิลป์.....	๕๐
๔.๓ สรุป.....	๕๖
บทที่ ๕ สรุป อภิปรายและเสนอแนะ.....	๕๙
๕.๑ ผลการศึกษาและอภิปรายผล.....	๕๙
๕.๒ เสนอแนะ.....	๖๑

สารบัญ (ต่อ)

บรรณานุกรม	๖๓
ภาคผนวก	๖๕
ภาคผนวก ก บทความ.....	๖๕
ภาคผนวก ข กิจกรรมที่เกี่ยวข้องในการนำประโยชน์ไปใช้.....	๗๔
ภาคผนวก ค ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์.....	๗๕
ภาคผนวก ง-๑ ประวัติผู้วิจัย.....	๗๖
ภาคผนวก ง-๒ รูปแบบการจัดทำงานวิจัย.....	๗๘
ภาคผนวก ง-๓ สรุปโครงการวิจัย.....	๘๑

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

วรรณกรรมทางพุทธศาสนาในช่วงระยะพุทธศตวรรษที่ ๒๑ สืบย้อนไปก่อนหน้าปรากฏสามสายหลัก สายแรกเป็นงานวรรณกรรมที่มีเนื้อหามุ่งอธิบายหลักคำสอนเป็นหลัก เช่น วิสุทธิมรรค มลทินปัญหา เป็นต้น และสายที่สองมุ่งอธิบายประวัติศาสตร์ วรรณกรรมที่อธิบายพุทธประวัติผ่านอดีตพระพุทธเกิดขึ้นช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๐ สืบเนื่องมาจนถึงพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ครอบคลุมประวัติพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันในเมื่อครั้งทรงบำเพ็ญบารมีเป็นพระโพธิสัตว์ผ่านการพยากรณ์จากอดีตพระพุทธเจ้า ได้แก่ สัมภารวิบาก โสวัตถิมหานิทาน ชินมหานิทาน สัมปิณฑิตมหานิทาน เป็นต้น และบางสายเชื่ออธิบายประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาเชื่อมต่อกับการก่อกำเนิดรัฐ ได้แก่ คัมภีร์มหาวงศ์ (พงศาวดารลังกา) ชินกาลมาลีปกรณ์ (พงศาวดารล้านนา) เนื้อหาพุทธประวัติของพระพุทธเจ้าปรากฏในคัมภีร์ทั้งสองสายมีความคล้ายคลึงกันจากการยึดอิงกับคัมภีร์ชั้นอรรถกถา เช่น มจฺจุตถวิลาสินีและวิสุทฺถชนวิลาสินี ซึ่งคัมภีร์อรรถกถาทั้งสองคัมภีร์ได้ขยายเนื้อหาพุทธวงศ์สูตรปรากฏในขุททกนิกายของพระสุตตันตปิฎก

ส่วนคัมภีร์สายที่สามมีเนื้อหาเกี่ยวจักรวาลวิทยาเน้นอธิบายจักรวาลและโลกกายภาพและผู้อยู่อาศัยในโลก คัมภีร์เหล่านี้ได้แก่ จักรวาทปิณี ไตรภูมิภิกขา (หรือไตรภูมิพระร่วง ซึ่งเป็นคัมภีร์เล่มแรกที่เขียนเป็นภาษาไทย) โลกที่ปกสาร โลกบัญญัติ โลกูปัตติ มีเนื้อหาอธิบายจักรวาลวิทยาและบุคคลผู้อาศัยในจักรวาล ตลอดจนคุณสมบัติของบุคคลที่แตกต่างกันที่อาศัยในสถานที่แตกต่างกันนั้นเกิดขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ย้อนหลังไปเช่นเดียวกับคัมภีร์สายพุทธประวัติ จากการพิจารณาเนื้อหา คัมภีร์เหล่านี้เห็นว่ามีความคล้ายคลึงกันจากการหยิบยืมมาจากคัมภีร์ สวรรคตปกาสินี ซึ่งเป็นคัมภีร์ชั้นอรรถกถา

พัฒนาการการเรียบเรียงวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาเถรวาทจะแยกออกเป็นสามสายหลักดังกล่าวเริ่มปรากฏชัดเจนในคัมภีร์อรรถกถาที่พระอรรถกถาจารย์ขยายความเนื้อหาในพระไตรปิฎกในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๐ การขยายความหลักธรรมในพระไตรปิฎก (โดยเฉพาะพระสุตตันตปิฎก) ได้ปรากฏโครงสร้างและเนื้อหาแตกต่างจากเนื้อหาพระไตรปิฎกเดิม โครงสร้างคัมภีร์อรรถกถาโดยเฉพาะคัมภีร์อรรถกถาวิสุทฺถชนวิลาสินี ที่ผู้นิพนธ์คัมภีร์ชั้นหลังยุคพุทธศตวรรษที่ยี่สิบถือเป็นคัมภีร์แม่แบบปรากฏโครงสร้างที่เพิ่มขึ้นมาจากที่มีปรากฏในพระไตรปิฎก คือ ปณามคาถา (กล่าวนอบน้อมต่อพระรัตนตรัย) สันติเกนิทาน อวิทุเรนิทานและทุเรนิทาน เป็นส่วนการขยายความกาลเวลาก่อนที่พระพุทธเจ้าจะทรงอุบัติเพื่อบำเพ็ญบารมีในฐานะเป็นพระโพธิสัตว์และเชื่อมต่อกับการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ต่อมา

โครงสร้างวรรณกรรมสายจักรวาลวิทยาปรากฏเช่นเดียวกัน กล่าวคือ ปรากฏส่วนที่เป็น ปณามคาถาและการบำเพ็ญบารมีของพระพุทธเจ้าในฐานะเป็นพระโพธิสัตว์เป็นส่วนหนึ่งเนื้อหลัก จักรวาลวิทยา ซึ่งจารีตการยึดถือโครงสร้างชั้นอรรถกถาสืบทอดมาอย่างเคร่งครัดจนถึงตอนต้นสมัย รัตนโกสินทร์ ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๔

พัฒนาการคลี่คลายเนื้อหาจักรวาลวิทยาในวรรณกรรมสายพุทธศาสนาเถรวาทในชั้น อรรถกถาราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐ และเนื้อหาได้รับการสืบทอดมาจนถึงสมัยกรุงสุโขทัยและสมัย ล้านนา ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๑^๑ อย่างเคร่งครัด แม้จารีตการเรียบเรียงวรรณกรรมสายจักรวาลวิทยา จะยึดถือเนื้อหาคัมภีร์ก่อนหน้านำมาหยิบยกข้อความสู่คัมภีร์ของตนอย่างเคร่งครัดก็ตาม^๒

อย่างไรก็ดี การคลี่คลายเนื้อหาจักรวาลวิทยาในวรรณกรรมพุทธศาสนาเถรวาทปรากฏ ชัดเจนในคัมภีร์อรรถกถา ประเด็นน่าสนใจ คือ เนื้อหาจักรวาลวิทยาตามที่ปรากฏในบางพระสูตรใน พระไตรปิฎก เช่น สุริยสูตร อัคคัญญสูตร^๓ เป็นต้น แสดงการอธิบายสนับสนุนสาระหลักของคำสอน ของแต่ละพระสูตร สาระหลักของสุริยสูตรเน้นอธิบายกฎไตรลักษณ์โดยการเปรียบเทียบกับความไม่ แน่นอนของจักรวาล ภูเขา เป็นต้น สาระหลักของอัคคัญญสูตรเน้นอธิบายพื้นฐานของมนุษย์มีความ เท่าเทียมกัน แต่แตกต่างกันที่พฤติกรรม สาระหลักของเนื้อหานี้คือความเท่าเทียมกันของมนุษย์ได้ถูก อธิบายด้วยการขยายความในรายละเอียดการวิวัฒนาการของโลกและจักรวาลที่เป็นจุดกำเนิดของ มนุษย์ คัมภีร์ชั้นอรรถกถาได้ขยายความแยกเนื้อหาสองส่วนออกจากกัน ต่อมาคัมภีร์ชั้นหลังได้ยึด โครงสร้างและเนื้อหาอรรถกถาเป็นหลักอย่างเคร่งครัด แม้ผู้นิพนธ์จะยึดเนื้อเดิมชั้นอรรถกถาและ คัมภีร์ร่วมสมัยก็ตาม ผู้นิพนธ์มิได้มีอิสระที่จะแต่งคัมภีร์ขึ้นมาใหม่จึงเป็นเพียงการเรียบเรียงเนื้อหาที่มี อยู่แล้วมาวางในกรอบความคิดใหม่ก่อให้เกิดเนื้อหาใหม่ขึ้น ประเด็นน่าสนใจก็คือ ภายใต้แนวคิดที่ผู้นิพนธ์ยึดถือโครงสร้าง เนื้อเดิมอย่างเคร่งครัดก็ตาม แต่เมื่อเปรียบกับเนื้อหาที่พระไตรปิฎกแล้วมี ใจความหรือมีจุดมุ่งหมายในการจะสื่อแสดงแตกต่างกันอย่างมาก กล่าวคือเนื้อหาจักรวาลวิทยาใน พระไตรปิฎกอยู่ในบริบทการเปรียบเทียบ เนื้อหาของจักรวาลวิทยาในคัมภีร์ชั้นหลังอยู่ในบริบทใหม่ เพราะฉะนั้นประเด็นที่มาของคำถามในการวิจัยนี้คือมีการคลี่คลายของโครงสร้างเนื้อหาเกิดขึ้น ตามลำดับตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๐ เรื่อยมาจนถึงพุทธศตวรรษที่ ๒๑ อย่างไร แนวคิดจักรวาลวิทยามี ความสำคัญและมีอิทธิพลต่อสังคมไทยและทางวงวิชาการอย่างมาก ทั้งด้านจิตกรรม สถาปัตยกรรม

^๑ แม้กรุงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจะยังคงสืบทอดจารีตเดิม เช่น ไตรภูมิถกถูกเรียบเรียงขึ้นในสมัย รัชกาลที่หนึ่งแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ด้วยการยึดพระไตรภูมิพระร่วงในสมัยพระธรรมราชาแห่งกรุงสุโขทัยเป็นแม่แบบ แต่เนื้อหาคัมภีร์หลังได้ถูกสอดแทรกบริบทสังคมใหม่เข้าไป แตกต่างจากคัมภีร์จารีตการสืบทอดคัมภีร์ระหว่างพุทธ ศตวรรษที่ ๑๐ -๒๑ ซึ่งจะยึดเนื้อหาคัมภีร์ต่อคัมภีร์อย่างเคร่งครัด.

^๒ เนื้อหาคัมภีร์ทุกเนื้อหา เช่น คัมภีร์ไตรภูมิพระร่วง คัมภีร์จักวาฬที่ปณี จะอ้างอิงว่านำมาจากคัมภีร์ใดบ้าง จากการสืบค้นพบว่าข้อความดังกล่าวได้ตรงกับเนื้อหาที่อ้างจริงมากกว่าสามสิบคัมภีร์ แม้จารึกข้อความ(หรือ จิตกรรม) ที่พระวิหารหลวงวัดสุทัศน์ฯเกี่ยวกับพระปัจเจกพุทธ ผู้จารึกอ้างคัมภีร์ซึ่งเป็นแหล่งที่มาและจากการ สืบค้นก็พบว่า เนื้อหาที่จารึกตรงกับคัมภีร์ที่อ้างและหลายคัมภีร์เหล่านี้ก็มีเนื้อหาสืบทอดสอดรับต่อกันมาอย่างไม คลาดเคลื่อน

^๓ อ่านรายละเอียดสุริยสูตรใน อัง.เอก (ไทย), ๒๐/๒๕๐/๒๕๖-๒๕๘ และอัคคัญญสูตรใน ที.ปา (ไทย) ๑๑/๕๑-๗๒/๗๑-๘๘

ด้านการเมือง การปกครอง ตลอดจนการนำมาใช้เป็นฐานการจัดความสัมพันธ์ระหว่างกัน จนถึงการใช้เป็นเป้าหมายสูงสุดที่ปัจเจกจะพึงถึง ในแง่ทางด้านจิตรกรรม จะเห็นว่าในช่วงระยะพุทธที่ ๑๐-๑๑ คติจักรวาลวิทยาเรื่องไตรภูมิ โลก จักรวาลทางด้านกายภาพจะมีอิทธิพลต่อโลกทัศน์ของคนในสมัยนั้น ภาพจิตรกรรมหลังพระประธานจะนิยมจารึกจักรวาลตามหลักไตรภูมิ กล่าวคือ ปรากฏภาพโลกมหาสมุทรและเสาจักรวาล ภาพจิตรกรรมพระวิหารหลวงวัดสุทัศน์และภาพจิตรกรรมที่ต้นเสาแสดงโลกและจักรวาล นอกจากนี้สถาปัตยกรรม ได้แก่ พระวิหารหลวงวัดสุทัศน์ สื่อถึงจุดศูนย์กลางของจักรวาลซึ่งสัมพันธ์กับภาพจิตรกรรมที่จะสื่อสัญลักษณ์จักรวาลที่พระอินทร์เป็นผู้ปกครองสูงสุดนั้นด้วย

ในด้านการเมือง การปกครองในสมัยสุโขทัย โดยเฉพาะในสมัยพญาลิไทเป็นพระมหากษัตริย์ ไตรภูมิพระร่วง ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่เนื้อหาไตรภูมิและจักรวาลที่ได้รับรวบรวมและคลี่คลายจากคัมภีร์ก่อนหน้ามาเป็นธรรมนูญในการปกครองและเป็นแนวทางการดำเนินชีวิตของคนในสังคมที่จะพึงถึงด้วย ในสมัยอยุธยาแนวคิดจักรวาลวิทยาเรื่องมณฑล (Mandala) ความเป็นวงกลมเป็นแบบในการจัดระเบียบการปกครอง โดยมีศูนย์กลางคือเมืองหลวงและแผ่ขยายความสำคัญยังเมืองรอบนอกตามแนวคิดวงกลมหรือมณฑล เรียกอีกอย่างหนึ่งคือ แนวคิดจุดศูนย์กลางนั่นเอง จะเห็นว่าจักรวาลวิทยาที่มีความสำคัญต่อสังคมไทยทุกด้านทั้งเชิงโครงสร้างและตัวบุคคล ซึ่งความสำคัญที่มาคือมาจากเนื้อหาในคัมภีร์ที่ผู้ปกครองหรือคนในสังคมนำมาใช้ เนื้อหาดังกล่าวก็ที่มีและมีความคลี่คลายเปลี่ยนแปลงในระดับหนึ่งมีการคัดลอกสืบทอดกันมาระหว่างคัมภีร์ต่อคัมภีร์ เพราะฉะนั้นจะเห็นว่า ทั้งเนื้อหาในคัมภีร์ การรักษาสืบทอดเนื้อหาจะมีคติบางอย่างกำกับ ขณะเดียวกันเนื้อหาในคัมภีร์เหล่านั้นก็มีอธิบายต่อคติการดำเนินชีวิตทั้งปัจเจกบุคคลและคนในสังคม ตลอดจนกฎเกณฑ์ของคนที่ใช้ยึดถือร่วมกันด้วย จะเห็นได้ว่ามีงานศึกษาจักรวาลวิทยาและงานศึกษาอิทธิพลของแนวคิดจักรวาลวิทยาต่อการจัดความสัมพันธ์ของคนในสังคมและมีอิทธิพลต่อการกำหนดเป้าหมายชีวิตของปัจเจกบุคคล งานวิจัยดังกล่าวค่อนข้างจะมีจำนวนมากจนอาจจะกล่าวได้ว่าองค์ความรู้ดังกล่าวถึงจุดอิ่มตัว อย่างไรก็ตาม แม้จักรวาลมีความสำคัญทั้งในระดับการกำหนดเป้าหมายชีวิตของบุคคลและเป็นกลไกจัดความสัมพันธ์ของคนในสังคมที่นับถือพระพุทธศาสนา แต่ยังคงงานวิจัยที่แสดงเนื้อหาจักรวาลวิทยาที่ปรากฏแรกเริ่มในพระไตรปิฎกอย่างไร การปรากฏเช่นนั้นมีความมุ่งหมายอย่างไร และได้คลี่คลายเนื้อหาในคัมภีร์ชั้นหลังแตกต่างจากเนื้อหาชั้นแรกอย่างไร นอกจากนี้ผู้นิพนธ์แต่ละคัมภีร์ที่มีเนื้อหาจักรวาลวิทยาซึ่งอยู่ร่วมสมัยเดียวกันและต่างเวลา สถานที่ในเวลาต่อมารับจารีตการเรียงเรียงคัมภีร์กันหน้ามาสู่คัมภีร์ของตนมาจัดวางในคัมภีร์ของตนด้วยกรอบจะสื่อความหมายใหม่โดยส่วนหนึ่งยังยึดเนื้อหาเดิมนั้นมีคติการเรียบเรียงอย่างไร ซึ่งการเข้าใจคติดังกล่าวจะเป็นรากฐานข้อมูลชั้นแรกต่อการเข้าใจเนื้อหาจักรวาลวิทยาและอิทธิพลของจักรวาลการดำเนินชีวิตและสังคม เช่น กรปกรองสถาปัตยกรรม เป็นต้นได้อย่างดี แต่ยังไม่เคยปรากฏมีงานศึกษาโครงสร้างและการคลี่คลายเนื้อหาจักรวาลวิทยามาก่อน จึงเป็นที่มาของการศึกษาชิ้นนี้

๑.๒. คำถามในการวิจัย

๑.๒.๑ การที่จักรวาลวิทยาที่ปรากฏในพระสูตรของพระไตรปิฎกบางพระสูตรและปรากฏต่อเนื่องมาถึงคัมภีร์ชั้นหลัง สิ่งที่ต้องการทราบคือ การปรากฏจักรวาลวิทยาในพระไตรปิฎกกับคัมภีร์ชั้นหลังมีความแตกต่างกันอย่างไร คลี่คลายอย่างไร

๑.๒.๒ ในฐานะที่พระไตรปิฎกและคัมภีร์ชั้นหลังเป็นคัมภีร์ที่เป็นหลักยึดในการกำหนดเป้าหมายชีวิตและสังคม เนื้อหาจักรวาลเหล่านั้นมีความสำคัญต่อพุทธศิลปกรรมอย่างไรบ้าง

๑.๓ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๓.๑ เพื่อศึกษาการคลี่คลายโครงสร้างและจารีตการเขียนวรรณกรรมจักรวาลวิทยาทางพระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๓.๒ เพื่อศึกษาอิทธิพลของวรรณกรรมจักรวาลวิทยาที่มีต่อพุทธศิลปกรรม

๑.๔ ขอบเขตของงานวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้ได้ทำการวิจัย ดังนี้

๑.๔.๑ ขอบเขตเชิงเนื้อหา เป็นการศึกษาด้านเอกสาร เฉพาะเนื้อหาวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาเถรวาทในพระสูตรของพระสุตตันตปิฎกที่มีเนื้อหาด้านจักรวาลวิทยาและวรรณกรรมหลังพระไตรปิฎก เช่น อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา นอกจากนี้ยังรวมถึงคัมภีร์สำคัญอื่นๆ ที่มีจารีตในการเรียบเรียงเนื้อหาจักรวาลพระพุทธานุศาสนาสืบเนื่องจากคัมภีร์ก่อนหน้า

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านระยะเวลาดำเนินการ ระหว่าง เดือน ตุลาคม ๒๕๕๕ ถึงเดือนกันยายน ๒๕๕๖

๑.๕ นิยามศัพท์ที่ใช้ในการศึกษาวิจัย

ขอบเขตของความหมายของศัพท์ที่ใช้เฉพาะในงานศึกษาขั้นนี้

๑.๕.๑ การคลี่คลาย หมายถึง สภาพการเปลี่ยนแปลงรูปร่าง คุณสมบัติของสิ่งใดสิ่งหนึ่งอย่างค่อยเป็นค่อยไป

๑.๕.๒ โครงสร้าง หมายถึง องค์ประกอบที่เป็นสาระสำคัญของสิ่งใดสิ่งหนึ่งและปรากฏคงที่สม่ำเสมอ

๑.๕.๓ จารีต หมายถึง การยึดถือสิ่งใดสิ่งหนึ่ง/สภาพใดสภาพหนึ่งร่วมกันต่อเนื่องเป็นระยะเวลาที่ยาวนาน

๑.๕.๔ จักรวาลวิทยา หมายถึง เอกภาพและองค์ประกอบของเอกภาพ (โลก ดวงดาว องค์ประกอบย่อยของโลก ดวงดาว และสรรพมีชีวิต) ตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างกันขององค์ประกอบของเอกภาพ

๑.๕.๕ วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา หมายถึง คัมภีร์พระไตรปิฎกและคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทสายจักรวาลวิทยา

๑.๖ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๖.๑ ได้ทราบการคลี่คลายโครงสร้างและจารีตการเขียนวรรณกรรมจักรวาลวิทยาทางพระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๖.๒ ได้ทราบถึงอิทธิพลของวรรณกรรมจักรวาลวิทยาที่มีพุทธศิลปะ

บทที่ ๒

การคลี่คลายโครงสร้างและเนื้อหาจักรวาลวิทยาในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

จักรวาล หมายถึง โลกธาตุ โดยอรรถวิเคราะห์ว่า ไป คือไปดุจลัทธิ^๔ หมายถึง เอกภพ ได้แก่ ระบบดวงดาว โลกมนุษย์ สรรพสิ่งที่ดำรงอยู่ในโลกมนุษย์นั้นมีปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาตั้งแต่พระไตรปิฎกซึ่งถูกจารึกเป็นลายลักษณ์อักษรราวพุทธศตวรรษที่ ๕ เมื่อสังคายนาที่ประเทศศรีลังกา จนถึงคัมภีร์ชั้นหลังที่ขยายความพระไตรปิฎก คือ คัมภีร์อรรถกถา ซึ่งแต่งขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐ ที่ประเทศศรีลังกาเช่นกัน ต่อจากนั้นได้มีคัมภีร์ชั้นหลังอรรถกถาได้ขยายเนื้อหาพระไตรปิฎกและอรรถกถาตามลำดับ เมื่อพิจารณาแบ่งเนื้อหาที่ปรากฏในคัมภีร์ที่เรียบเรียงช่วงปลายอยุธยาและช่วงสมัยล้านนาสืบย้อนไปสู่คัมภีร์อรรถกถาช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๐ นั้นจะเห็นว่าเนื้อหาที่ปรากฏในคัมภีร์ช่วงระยะดังกล่าวมีความเกี่ยวเนื่องกัน เนื้อหาคัมภีร์ที่ปรากฏในอรรถกถาจะถูกอ้างอิงและถูกนำมาเรียบเรียงในคัมภีร์ชั้นหลัง

ตามเนื้อหาที่ปรากฏในคัมภีร์ชั้นอรรถกถาลงมาอาจจะถูกแบ่งได้เป็น ๓ สายหลัก ได้แก่ คัมภีร์สายที่อธิบายหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา คัมภีร์สายที่อธิบายประวัติพระพุทธเจ้าและคัมภีร์สายที่อธิบายจักรวาลวิทยา คัมภีร์สองสายหลังมีพัฒนาการเรียบเรียงที่น่าสนใจ คัมภีร์สองสายนี้จะอธิบายเนื้อหาพระสูตรในพระไตรปิฎกโดยแยกเนื้อหาในพระสูตรที่แบ่งออกเป็นสองส่วน ส่วนแรกเป็นเนื้อหาที่เป็นหลักธรรมที่เป็นสาระหลักของพระสูตรและส่วนที่สองเนื้อหาจักรวาลวิทยาที่เป็นอุปกรณ์ในขยายเนื้อหาส่วนแรก (หลักธรรม) ให้ชัดเจนขึ้น คัมภีร์ชั้นอรรถกถาขยายเนื้อหาให้มีรายละเอียดทั้งสองส่วนแยกออกจากกัน คัมภีร์ชั้นหลังอรรถกถาสายแรกอธิบายโดยยึดหลักธรรมเป็นหลักและตัดส่วนที่เป็นจักรวาลวิทยาอันเป็นอุปกรณ์ในการขยายเนื้อหาที่เป็นหลักธรรมนั้นออก คัมภีร์สายจักรวาลวิทยาชั้นหลังอรรถกถาจะอธิบายเฉพาะส่วนเนื้อหาที่เป็นอุปกรณ์นั้นให้มีความพิสดารแยกออกจากหลักคำสอน คัมภีร์ชั้นหลังอรรถกถาจึงเป็นคัมภีร์ที่อธิบายจักรวาลวิทยาโดยเฉพาะ เช่น ไตรภูมิพระร่วง จักรวาททีปนี โลกทีปสาร เป็นต้น

โครงสร้างของคัมภีร์ชั้นหลังอรรถกถาจะยึดรูปแบบคัมภีร์ชั้นอรรถกถา เช่น การมีปณามคาถาและเนื้อหาหลักของแต่ละคัมภีร์ คัมภีร์ชั้นหลังอรรถกถาจะไม่มีส่วนที่ผู้เรียบเรียงเขียนขึ้นเองแต่เป็นการรวบรวมเนื้อหาคัมภีร์ชั้นอรรถกถาเป็นหลักและคัมภีร์ก่อนหน้าจากหลายคัมภีร์มาจัดวางในคัมภีร์ของตน แต่การจัดวางเนื้อหาส่วนใดก่อนและหลัง การขยายเนื้อหาบางส่วนให้มากขึ้นหรือน้อยลงทำให้แนวคิดที่ผู้เรียบเรียงจะสื่อเฉพาะแตกต่างจากคัมภีร์อื่น เช่น เนื้อหาของคัมภีร์ไตรภูมิพระร่วงและคัมภีร์จักรวาททีปนีเรื่องเดียวกันจะปรากฏเนื้อหาเหมือนกัน อาทิ พระอาทิตย์ ดวงดาว ทวีปทั้งสี่ มนุษย์ อบายภูมิ และคุณสมบัติของผู้ที่อยู่ในภูมิที่ต่างกันนั้นจะปรากฏในคัมภีร์ไตรภูมิและ

^๔ พระสิริมังคลาจารย์ วจนา, ทินกร ทองเสวต แปล, จักรวาททีปนี, (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๒๓)

จักรวาลวิทยาเหมือนกัน แต่จะแตกต่างกันที่ไตรภูมิขยกถา (หรือไตรพระร่วง) เน้นเนื้อหาภูมิมนุษย์ และภูมิอื่นๆ มากกว่าโลกทางกายภาพ ส่วนคัมภีร์จักรวาลวิทยาตัดทอนเนื้อหาภูมิมนุษย์ลง เน้นพระอาทิตย์ ดวงดาว ภูมิศาสตร์ของโลกมากขึ้น เพราะฉะนั้นแม้เนื้อหาของทั้งสองคัมภีร์จะปรากฏเหมือนกันแต่การหยิบยกบางส่วนในอรรถกถาให้เด่นชัดและลดทอนเนื้อหาบางส่วนลงและจัดวางเรียงลำดับเนื้อหาใหม่ก่อให้เกิดความหมายใหม่ตามที่คุณเรียบเรียงจะสื่อได้

การจะเข้าใจพัฒนาการคลี่คลายเนื้อหาของคัมภีร์เหล่านี้ให้ชัดเจนขึ้น ควรสืบย้อนพิจารณาเนื้อหาคัมภีร์พระไตรปิฎกก่อนแล้วพิจารณาเนื้อหาและโครงสร้างคัมภีร์ชั้นหลังจนถึงคัมภีร์ช่วงอยุธยาหรือล้านนา^๕ ตามลำดับ

๒.๑ เนื้อจักรวาลวิทยาตามที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก

เนื้อหาจักรวาลวิทยาที่ปรากฏในพระสูตรจำนวนหนึ่ง ซึ่งมีความคล้ายและแตกต่างในแต่ละพระสูตร เริ่มต้นจากพระสูตรที่ปรากฏเนื้อหาจักรวาลวิทยาและลักษณะบริบทของเนื้อหาเพื่อนำไปสู่การอธิบายการคลี่คลายเนื้อหาและโครงสร้างต่อไป

๒.๑.๑ พระสูตรที่ปรากฏเนื้อหาจักรวาลวิทยา

เนื้อหาจักรวาลวิทยา^๖ กล่าวคือ เนื้อหาเกี่ยวกับเอกภพที่ประกอบด้วยพระอาทิตย์ ดวงจันทร์ โลกทางกายภาพ สิ่งที่เป็นองค์ประกอบของโลกทางกายภาพ เช่น แม่น้ำ ภูมิเขา เป็นต้น บุคคลที่อยู่ในโลก คือ มนุษย์ เป็นต้น และองค์ประกอบของเอกภพมีปฏิสัมพันธ์สัมพันธ์ต่อกันนี้ ปรากฏในพระสูตรของพระสุตตันตปิฎกน่าสนใจ พระสูตรที่กล่าวถึงจักรวาลวิทยามีความเชื่อมโยงกับหลักคำสอนในแง่ที่เป็นส่วนขยายความหลักคำสอนให้มีความชัดเจนขึ้น พระสูตรที่มีเนื้อหาแสดงจักรวาลวิทยามีได้ปรากฏอย่างอิสระแยกออกจากเนื้อหาที่เป็นส่วนที่เป็นสาระสำคัญของแต่ละพระสูตรที่พระสูตรนั้นมุ่งเน้น เนื้อหาจักรวาลวิทยาในพระสูตรของพระสุตตันตปิฎก ปรากฏดังนี้

อัคคัญญสูตร^๗ มีเนื้อหาสาระสำคัญดังนี้ พระพุทธเจ้าทรงตรัสถามวาเสฏฐสามเณรและภราทรสามเณรว่า ทั้งสองมาจากตระกูลพราหมณ์ออกบวช ญาติพี่น้องในตระกูลว่าอย่างไรบ้าง ทั้งสองสามเณรทูลตอบพระพุทธเจ้าว่าตนถูกบริภาษว่าวรรณะพราหมณ์ประเสริฐกว่าวรรณะอื่น

^๕ ช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเนื้อหาของคัมภีร์ได้เปลี่ยนแปลงมากขึ้น เช่น คัมภีร์โลกวินิจจยกถา ซึ่งแต่งในสมัยพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งพระองค์ทรงยึดจารีตการแต่งคัมภีร์หลังจากขึ้นครองราชย์ตามแบบอย่างพระเจ้าอโศก และกษัตริย์ในสายพระพุทธศาสนาเถรวาท (เช่นลังกา พม่า) ได้ยึดถือกัน ทรงใช้คัมภีร์ไตรภูมิพระร่วง มาปรับปรุงใหม่ เพิ่มเนื้อหาบางส่วนที่สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมในสมัยนั้นที่เป็นโลกเชิงประจักษ์มากขึ้น พอถึงกลางสมัยรัตนโกสินทร์ คือ สมัยรัชกาลที่ ๔ พระพุทธศาสนาได้ถูกปฏิรูป แนวความคิดจักรวาลวิทยาถูกอธิบายใหม่ด้วยแนวคิดหลักวิทยาศาสตร์แบบตะวันตกและลดความสำคัญลง ส่วนโครงสร้างของคัมภีร์ได้เปลี่ยนแปลงไป เช่น ไม่มี บทปณามคาถาและการอ้างอิงและมีบรรณานุกรมเข้ามา

^๖ ปัจจุบันทางดาราศาสตร์มีการใช้คำว่า จักรวาลและเอกภพ บางครั้งมีการให้คำนิยามต่างกัน เอกภพมีความหมายกว้างกว่า แต่ในทางพุทธศาสนาและในการวิจัยนี้ คำว่าจักรวาลมีความหมายตรงกับคำว่าเอกภพ ในอดีตไม่มีการใช้คำว่าเอกภพ เพราะฉะนั้นคำว่าจักรวาลในทางพระพุทธศาสนาก็คือเอกภพนั่นเอง

^๗ สัจ.มทา. (ไทย) ๑๙/๕๑-๖๕/๒๐๖

เพราะพราหมณ์เกิดจากปากของพระพรหมแต่สามเนกรลับไปอยู่กับวรรณะอื่น พระพุทธเจ้าทรงตรัสว่าความประเสริฐสัมพันธ์กับพฤติกรรมไม่ได้สัมพันธ์กับตระกูลและทรงตรัสถึงวิวัฒนาการของมนุษย์รากฐานเดิมมาจากพระพรหม ได้ท่องมายังโลก ได้ชิมรสของกะบิดิน ความเป็นพรหมได้พัฒนาการมาเป็นมนุษย์ เกิดสังคัมและจัดระเบียบสังคมต่อมา

คัมภีร์อรรถกถาชื่อสมังคลาวิลสินี ซึ่งประอรกถาจารย์คือพระพุทโธมสะเป็นผู้แต่งได้ขยายความเนื้อหาพระสูตรข้างต้น ส่วนหนึ่งที่เพิ่มรายละเอียดขึ้นมาคือ ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ข้อความตอนหนึ่งว่า

“ว่าโดยประมาณ ดวงจันทร์มีเส้นผ่าศูนย์กลาง ๔๙ โยชน์ เส้นรอบวง ๒๕๐ โยชน์ ดวงอาทิตย์มีเส้นผ่าศูนย์กลาง ๕๐ โยชน์ เส้นรอบวงยาว ๒๕๐ โยชน์

ดวงจันทร์อยู่ข้างล่าง พระอาทิตย์อยู่ข้างบน ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์นั้นอยู่ห่างกัน โยชน์หนึ่ง จากส่วนล่างของพระจันทร์ถึงส่วนบนของดวงอาทิตย์ มีระยะ ๑๐๐ โยชน์

ดวงจันทร์หมุนไปทางด้านตรงช้า แต่หมุนไปทางด้านขวาเร็ว ดาวนักษัตรก็หมุนไปสองด้าน ดวงจันทร์หมุนไปใกล้หมู่ดาวนั้นเหมือนแมโคเข้าไปหาลูกโคฉะนั้น ส่วนหมู่ดาวไม่ตั้งที่อยู่ของตนเลย การหมุนไปของดวงอาทิตย์ทางตรงเร็ว ไปทางขวางช้า ดวงอาทิตย์นี้โคจรห่างดวงจันทร์แสน โยชน์ ในวันปาฏิภทจากวันอุโบสถกาหปักษ์...ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ ย่อมเคลื่อนอยู่ภายนอกภูเขาสุเนรุเป็นเวลา ๖ เดือน.....”

น่าสังเกตที่เนื้อหาของอัครัญสูตรมีสาระหลักแสดงถึงพระพุทธเจ้าทรงตรัสถึงมนุษย์มีความเท่าเทียมกัน ความแตกต่างกันที่พฤติกรรมอันเป็นคุณสมบัติเฉพาะตน ความประเสริฐไม่ได้เกี่ยวข้องกับตระกูล ทรงยกตัวอย่างเพื่อสนับสนุนหลักการทางพระพุทธศาสนาด้วยการวิวัฒนาการของมนุษย์และโลก เนื้อหาวิวัฒนาการของโลกไม่ปรากฏรายละเอียดอธิบายลักษณะขนาดและคุณสมบัติการโคจรของดวงจันทร์และดวงอาทิตย์แต่อย่างใด เนื้อหาซึ่งเป็นรายละเอียดปรากฏในคัมภีร์ชั้นอรรถกถา

จุนีสูตร สาระสำคัญของพระสูตรแสดงความยิ่งใหญ่ของพระพุทธเจ้า พระอนนทูลถามพระพุทธเจ้าว่า พระอภิกุเป็นสาวกของพระพุทธเจ้าชื่อว่าสิขี ยืนอยู่พรหมโลก ย่อมให้ ๑,๐๐๐ โลกธาตุให้ได้ยินเสียงได้ พระพุทธเจ้าทรงตรัสให้โลกธาตุได้ยินเสียงเท่าใด พระพุทธเจ้าทรงตรัส ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์แผ่รัศมีทั่วทุกทิศ โลกมีเนื้อที่ ๑,๐๐๐ ใน ๑,๐๐๐ โลกนั้นมีดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ ภูเขาสิเนรุ อย่างละ ๑,๐๐๐ มีชมพูทวีป อมรโคยานทวีป อุตตรกฐทวีป ปุพพิเทททวีป อย่างละ ๑,๐๐๐ มีมหาสมุทร มีมหาธาตอย่างละ ๑,๐๐๐ มีสวรรค์ ๖ ชั้น และพรหมโลกชั้นละ ๑,๐๐๐ นี้เรียกว่า สหัสสิขุพกาโลกธาตุ...๑,๐๐๐ เท่าของสหัสสิขุพกาโลกธาตุเรียกว่า ทวิสหัสสิขิมิกาลโลกาตุ ๑,๐๐๐ เท่าของทวิสหัสสิขิมิกาลโลกาตุ เรียกว่า ติสหัสสิขิมินาสหัสสิโลกาตุ พระองค์จะตรัสให้ตีสหัสสิขิมินาสหัสสิโลกาตุได้ยินเสียงหรือตามเจตจำนงไม่มีประมาณ^๔

คัมภีร์อรรถกถาชื่อมนโรฎปุณนิ ซึ่งพระพุทโธมสะแต่งเมื่อพุทธศตวรรษที่ ๑๐ ที่ประเทศศรีลังกาไม่ได้ขยายรายละเอียดเกี่ยวกับ ๑,๐๐๐ โลกธาตุนักแต่เพิ่มรายละเอียดโลกธาตุมิ ๓ ขนาดเล็ก ได้แก่ โลกธาตุนานเล็กคุณด้วยจำนวน ๑,๐๐๐ โลกธาตุนานกลางคุณด้วย ๒,๐๐๐ และ

^๔ อรรถกถา สมังคลาวิลสินี, ๒๕๒๕ หน้า ๑๗๘-๑๗๙

^๕ อัง. ตัก.(ไทย) ๒๐/๕๒๐/๔๑๐-

โลกธาตุขนาดใหญ่คุณด้วย ๓,๐๐๐ โลกธาตุที่พระพุทธเจ้าทรงมุ่งหมายคือโลกธาตุขนาดใหญ่^{๑๐}
 นำสังเกตว่าพระสูตรนี้แสดงรายละเอียดของขนาดจักรวาล (ด้านกายภาพ) ปรากฏ
 ชัดเจนที่สุดในพระไตรปิฎก อย่างไรก็ดี เนื้อหาหลักอันเป็นสาระสำคัญของพระสูตรมุ่งแสดงความ
 ยิ่งใหญ่ของพระพุทธเจ้าที่จะแสดงพระสุรเสียงหาประมาณมิได้เปรียบเทียบกับความกว้างใหญ่ของ
 จักรวาลไม่มีที่สิ้นสุดแต่พระสุรเสียงแผ่ขยายกระทั่งจักรวาลที่ไร้ขอบเขตนั้นก็ไม่นำมาวัดไม่ได้ ส่วน
 เนื้อหาในอรรถกถาปรากฏไม่แตกต่างจากเนื้อหาในพระสูตรของพระสูตรตันตปิฎกและยังแสดง
 เปรียบเทียบเช่นเดียวกับปรากฏในพระไตรปิฎกเช่นเดิม ไม่ได้แยกเนื้อหาจักรวาลอย่างอิสระโดยไม่
 โยงกับหลักคำสอนเช่นเดียวกับอรรถกถาของอัครคัมภีร์สูตร

สุริยสูตร^{๑๑} ขุนเขาสิเนรุมีความยาว ๔,๐๐๐ โยชน์ โดยกว้าง ๘๔,๐๐๐ โยชน์ หยั่งลง
 ในมหาสมุทร ๘๔,๐๐๐ โยชน์ สูงจากมหาสมุทรขึ้นไป ๘๔,๐๐๐ โยชน์ มีกาลบางคราวที่ฝนไม่ตก
 หลายปี หลายร้อยปี หลายพันปี หลายแสนปี เมื่อฝนไม่ตก พืชคาม ภูตคามและดินชาติที่ใช้เข้ายา ป่า
 ไม้ใหญ่ ย่อมเฉา เหี่ยวแห้ง เป็นอยู่ไม่ได้ ฉันทใด สังขารก็ฉันทนั้น เป็นสภาพไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ไม่น่าชื่นชม
 นี้เป็นกำหนดควรเบื่อหน่าย ควรคลายกำหนัด ควรหลุดพ้น ในสังขารทั้งปวง

ต่อมาได้ทรงในกาลบางครั้งบางคราว โดยล่วงไปแห่งกาลนานพระอาทิตย์ดวงที่ ๓
 ปรากฏ เพราะอาทิตย์ดวงที่ ๓ ดวงที่ ๔ ปรากฏ แม่น้ำสายใหญ่ๆ คือ แม่น้ำคงคา ยมุนา อจิรวดี สรรภู
 มหิ ทั้งหมดย่อมงวดแห้ง ไม่มีน้ำ เปรียบเหมือนสังขารก็มีความเปลี่ยนแปลงอยู่ในกฎไตรลักษณ์
 เช่นเดียวกัน

และเมื่อดวงอาทิตย์ดวงที่ ๕ ปรากฏ น้ำในมหาสมุทรลึก ๑๐๐ โยชน์ก็ตี ๒๐๐ โยชน์ก็ตี
 ๓๐๐ โยชน์ก็ตี ๔๐๐ โยชน์ก็ตี ๕๐๐ โยชน์ก็ตี ๖๐๐ โยชน์ก็ตี ๗๐๐ โยชน์ก็ตี ย่อมงวดลงเหลืออยู่
 เพียง ๗ ชั่วโมงตาลก็มี ๖ ชั่วโมงตาลก็มี ๕ ชั่วโมงตาลก็มี ๔ ชั่วโมงตาลก็มี ๓ ชั่วโมง
 ตาลก็มี ๒ ชั่วโมงตาลก็มี ชั่วโมงเดียวก็มี แล้วจะเหลืออยู่ ๗ ชั่วโมง ๖ ชั่วโมง ๕ ชั่วโมง ๔ ชั่วโมง ๓ ชั่วโมง ๒ ชั่วโมง
 ชั่วโมงเดียว ครึ่งชั่วโมง เพียงเอว เพียงเข่า เพียงแค่ข้อเท้า เพียงในรอยเท้าโค ดุรภิกษุทั้งหลาย น้ำ
 ในมหาสมุทรยังเหลืออยู่เพียงในรอยเท้าโคในที่นั้นๆ เปรียบเหมือนในฤดูแล้ง เมื่อฝนเมื่อดใหญ่ๆ ตก
 ลงมา น้ำเหลืออยู่ในรอยเท้าโคในที่นั้นๆ ฉะนั้น เพราะพระอาทิตย์ดวงที่ ๕ ปรากฏ น้ำในมหาสมุทร
 แม้เพียงข้อนิ้วก็ไม่ ซึ่งเป็นสภาพที่ไม่เที่ยง

โดยล่วงไปแห่งกาลนานพระอาทิตย์ดวงที่ ๖ ปรากฏ เพราะพระอาทิตย์ดวงที่ ๖ ปรากฏ
 แผ่นดินใหญ่ นี้และขุนเขาสิเนรุ ย่อมมีกลุ่มควันพลุ่งขึ้น เปรียบเหมือนนายช่างหม้อเผาหม้อที่ปั้นดี
 แล้ว ย่อมมีกลุ่มควันพลุ่งขึ้น ฉะนั้น ดุรภิกษุทั้งหลาย สังขารทั้งหลายก็ฉันทนั้น เป็นสภาพไม่เที่ยง ...
 ควรหลุดพ้นๆ

โดยล่วงไปแห่งกาลนาน พระอาทิตย์ดวงที่ ๗ ปรากฏ เพราะพระอาทิตย์ดวงที่ ๗ ปรากฏ
 แผ่นดินใหญ่ นี้และขุนเขาสิเนรุ ไฟจะติดทั่วลูกโชติช่วง มีแสงเพลิงเป็นอันเดียวกัน เมื่อแผ่นดินใหญ่
 และขุนเขาสิเนรุไฟเผาลูกโชติ ลมหอบเอาเปลวไฟพุ่งไปจนถึงพรหม โลก เมื่อขุนเขาสิเนรุไฟเผาลูก
 โชติกำลังทะลาย ถูกกองเพลิงใหญ่เผาทั่วหมดแล้ว ยอดเขาแม้ขนาด ๑๐๐ โยชน์ ๒๐๐ โยชน์

^{๑๐} อรรถกถา มโนรปุณณิ, ๒๕๒๕ หน้า ๔๔๐-๔๔๑.

^{๑๑} อัง.เอก (ไทย) ๒๓/๖๓/๒๕๖-๒๕๘

๓๐๐ โยชน์ ๔๐๐ โยชน์ ๕๐๐ โยชน์ ย่อมพังทะลาย เมื่อแผ่นดินใหญ่และขุนเขาสิเนรุถูกไฟเผาผลาญ อยู่ย่อมไม่ปรากฏขี้เถ้าและเขม่า เปรียบเหมือนเมื่อเนยใสหรือน้ำมันถูกไฟเผาผลาญอยู่ ย่อมไม่ปรากฏ ขี้เถ้าและเขม่า เป็นสภาพไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ไม่น่าชื่นชม ควรจะเบื่อหน่าย ควรคลายกำหนด ควรหลุด พ้น ในสังขารทั้งปวง ดูกรภิกษุทั้งหลาย ในข้อนั้น ใครจะรู้ใครจะเชื่อว่า แผ่นดินนี้และขุนเขาสิเนรุจัก ถูกไฟไหม้พินาศไม่เหลืออยู่ นอกจากอริยสาวกผู้มีบโธอันเห็นแล้ว

ในคัมภีร์มโนรถปุรณี อรรถกถาที่พระพุทธโฆสะแต่งขยายความพระสูตรไม่ปรากฏ รายละเอียด ปรากฏบางส่วนที่มีเนื้อเกี่ยวข้องกับจักรวาลว่า “ ในคราวที่มีพระอาทิตย์ดวงที่ ๒ ดวง หนึ่งขึ้นไป ดวงหนึ่งตก. ในคราวที่มีพระอาทิตย์ดวงที่ ๓ ดวงหนึ่งขึ้นไป ดวงหนึ่งตก. ดวงหนึ่งยังอยู่ กลาง (ท้องฟ้า). ในคราวที่มีพระอาทิตย์ดวงที่ ๔ ย่อมตั้งขึ้นเรียงกันเป็นลำดับ เหมือนภิกษุ ๔ รูปผู้ เทียวไปบิณฑบาตในหมู่บ้าน ๔ ครอบครัวยืนอยู่ตามลำดับประตูบ้านฉะนั้น”.

๒.๑.๒ บริบทของเนื้อหาที่จักรวาลวิทยาปรากฏในพระสูตร

การปรากฏเนื้อหารายละเอียดของพระสูตรสามพระสูตรที่เป็นกรณีศึกษาทั้งปรากฏทั้ง ความคล้ายคลึงและความแตกต่างกัน ความคล้ายคลึงของพระสูตรที่มีเนื้อหาจักรวาลวิทยา ได้แก่ เนื้อหาจักรวาลมีความสัมพันธ์กับบริบทและบทสรุป ดังนี้

๑) อัคคัญสูตร

(๑) บริบท อัคคัญสูตรเกิดขึ้นจากการปรารภสามเณรว่าเสกฐนและสามเณร ภารทวาซที่พื้นฐานครอบครัวของทั้งสองสามเณรมาจากวรรณะพราหมณ์ ได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า พระองค์ได้ตรัสถามสามเณรทั้งสองถึงทำที่ของพราหมณ์ที่มีต่อสามเณรหลังจากการเข้าบรรพชาเป็น นักบวชในทางพระพุทธศาสนา สามเณรทูลตอบถึงที่ศนะพวกพราหมณ์ที่เห็นว่าวรรณะพราหมณ์ ประเสริฐที่สุดเพราะเกิดจากปากของพระพรหม และเหยียดหยามวรรณะอื่นว่าเป็นวรรณะที่ต่ำต้อย พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่าทุกวรรณะล้วนเกิดจากกรรมมารดาเหมือนกัน คุณค่าของมนุษย์ไม่ได้มาชาติ ตระกูลแต่มาจากการกระทำของตน จากนั้นพระองค์ทรงตรัสถึง “วิวัฒนาการของโลกและมนุษย์” ซึ่ง มีรายละเอียด ดังนี้

(๒) เนื้อหาพระสูตร เริ่มต้นกล่าวถึงเนื้อหาในอดีตล่วงมายาวนานได้โลกพินาศ และกลับขึ้นมาใหม่ มีพรหมอยู่ในอากาศสรพรหม สำเร็จด้วยใจ มีปิตเป็นภิกษาหาร ในระยะนั้นโลก เจริญขึ้นและเสื่อมลงเป็นวัฏจักร กลางวัน กลางคืนไม่ปรากฏ ต่อมาเกิดจวันดินเกิดบนน้ำ จวันดินนั้น ถึงพร้อมด้วยสี่ กลิ่น รส มีสีคล้ายเนยใส หรือเนยข้นอย่างดี ฉะนั้น มีรสอร่อยดูจรงผั่ง มีพราหมณ์ ท่านหนึ่งได้ทดลองชิมและติดในรสอาหารต่อมารัศมีของตนได้หายไป เกิดดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์และ กลางวัน กลางคืนขึ้น ผิวพรรณของพรหมหยาบขึ้น พรหมบางท่านผิวพรรณสวยงาม พรหมบางท่านมี ผิวพรรณไม่สวย ทำให้เกิดเปรียบเทียบและดูถูกกันขึ้น

(๓) บทสรุป พระพุทธเจ้าทรงตรัสคาถาซึ่งเป็นบทสรุปของพระสูตรนี้ คือ “กษัตริย์เป็นผู้ประเสริฐที่สุดในหมู่ชนที่รังเกียจด้วยโคตร ท่านผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรรยาเป็นผู้ ประเสริฐที่สุดในหมู่เทวดาและมนุษย์”

๑) จุฬนียสูตร

(๑) **บริบท** บริบทที่เป็นที่มาของพระสูตรนี้ เกิดขึ้นจากที่พระอานนท์ได้ทูลถาม พระพุทธเจ้าด้วยความสงสัยว่า สาวกของอดีตพระพุทธเจ้า คือพระอภินันท์ได้บรรลุธรรมและได้รู้โลก และจักรวาลได้ และพระพุทธองค์ทรงรู้โลกธาตุอย่างไร

(๒) **เนื้อหาพระสูตร** เป็นเนื้อหาที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสตอบพระอานนท์ว่า พระพุทธเจ้าทรงตรัสว่า นั่นเป็นเพียงสาวก พระองค์ทรงรู้โลกธาตุนับไม่ถ้วน แล้วทรงตรัสเกี่ยวกับ จักรวาล

(๓) **บทสรุป** อันเป็นสารหลักของพระสูตรคือ แสดงอานุภาพความยิ่งใหญ่ของ พระพุทธเจ้า

๓) สूरียสูตร

(๑) **บริบท** พระพุทธเจ้าทรงตรัสสอนพระภิกษุ ณ อัมพปาลีวัน ใกล้พระนครเว สาลี เรื่องความไม่เที่ยงของสังขาร ภิกษุไม่ควรยึดมั่น จากนั้นพระองค์ยกตัวอย่าง สิ่งที่เป็นอุทาหรณ์ที่ ไม่เที่ยง ซึ่งเป็นเนื้อหาพระสูตร

(๒) **เนื้อหาของพระสูตร** ใจความของพระสูตรว่า ชุนเขาสิเนรุมีความยาว ๘๔,๐๐๐ โยชน์ โดยกว้าง ๘๔,๐๐๐ โยชน์ หยั่งลงในมหาสมุทร ๘๔,๐๐๐ โยชน์ สูงจากมหาสมุทรขึ้นไป ๘๔,๐๐๐ โยชน์ มีกาลบางครั้งที่ฝนไม่ตกหลายปี หลายร้อยปี หลายพันปี หลายแสนปี เมื่อฝนไม่ตก พืชคาม ภูตคามและดินชาติที่ใช้เข้ายา ป่าไม้ใหญ่ ย่อมเฉา เหี่ยวแห้ง เป็นอยู่ไม่ได้ ฉนใด สังขารก็ฉนั้น เป็นสภาพไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ไม่น่าชื่นชม นี้เป็นกำหนดควรเบื่อหน่าย ควรคลายกำหนด ควรหลุด พ้น ในสังขารทั้งปวง

(๓) **บทสรุปของพระสูตร** สิ่งทั้งหลายมีความไม่เที่ยง จึงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น แม้ สุนตตะเจ้าลัทธิจะมีอายุยืน แต่ก็ไม่ล่วงพ้นความเปลี่ยนแปลงนั้นได้

พระสูตรอย่างน้อย ๓ พระสูตรข้างต้นเป็นตัวอย่างของเนื้อหาที่ปรากฏจักรวาลวิทยาใน พระไตรปิฎก ในบางพระสูตรปรากฏจักรวาลค่อนข้างละเอียด เช่น สूरียสูตรแต่เนื้อหาส่วนนี้ไม่ได้ถูก ขยายเพิ่มเติมในคัมภีร์ชั้นอรรถกถา บางประสูติ เช่น อัคคัณฐสูตรไม่ปรากฏการอธิบายจักรวาลวิทยา ชัดเจน แต่มาปรากฏเนื้อหาจักรวาลวิทยาอย่างละเอียดในคัมภีร์ชั้นอรรถกถา

การปรากฏเนื้อหาจักรวาลวิทยาในพระสูตรของพระสูตรตันตปิฎกมีความสัมพันธ์กับ บริบทและบทสรุป เมื่อยึดบทสรุปเป็นหลักในการพิจารณาพระสูตรแล้วจักรวาลวิทยาเป็นส่วนขยาย เนื้อหาอันเป็นคำสอนหลักของพระสูตร ประเด็นจักรวาลวิทยาจะปรากฏในฐานะการดำรงอยู่เป็นภาว วิสัยจึงมิได้ประเด็นสำคัญในพระไตรปิฎก อย่างไรก็ตาม ประเด็นนี้ได้มีลักษณะเด่นขึ้นเมื่อคลี่เนื้อหา ตามที่ปรากฏในคัมภีร์ชั้นหลังต่อมา

ตารางเปรียบเทียบเนื้อหาจักรวาลวิทยาที่ปรากฏในพระสูตรกับคัมภีร์ชั้นหลัง (อรรถกถาลงมา)
 ตารางที่ ๑ เปรียบเทียบเนื้อหาในพระสูตร (พระไตรปิฎก) กับเนื้อหาในคัมภีร์ชั้นหลัง
 พระไตรปิฎก

คัมภีร์	เนื้อหาจักรวาลวิทยา (ภายนอก)	เนื้อหาด้านคุณค่า (ภายใน)
สุ รีย สู ต ร (พระไตรปิฎก)	ขุนเขาสิเนรุมีความยาว ๔,๐๐๐ โยชน์ โดยกว้าง ๘๔,๐๐๐ โยชน์ หยั่งลงในมหาสมุทร ๘๔,๐๐๐ โยชน์ สูงจากมหาสมุทรขึ้นไป ๘๔,๐๐๐ โยชน์	มีกาลบางคราวที่ฝนไม่ตกหลายปี หลายร้อยปี หลายพันปี หลายแสนปี เมื่อฝนไม่ตกพืชคาม ภูตคามและดินชาติที่ใช้เข้ายา ป่าไม้ใหญ่ ย่อมเฉาเหี่ยวแห้ง เป็นอยู่ไม่ได้ ฉันทิ ลังขารก็ฉันทิ นั้น เป็นสภาพไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ไม่น่าชื่นชม นี่เป็นกำหนดควรเบื่อหน่าย ควรคลายกำหนด ควรหลุดพ้น ในสังขารทั้งปวง
	ต่อมาได้ทรงในกาลบางครั้งบางคราว โดยล่วงไปแห่งกาลนานพระอาทิตย์ดวงที่ ๓ ปรากฏ เพราะอาทิตย์ดวงที่ ๓ ดวงที่ ๔ ปรากฏ แม่น้ำสายใหญ่ๆ คือ แม่น้ำคงคา ยมุนา อจิรวดี สรรวมที่ ทั้งหมดย่อมงวดแห้ง ไม่มีน้ำ	เปรียบเหมือนสังขารก็มีความเปลี่ยนแปลงอยู่ในกฎไตรลักษณ์เช่นเดียวกัน
	และเมื่อดวงอาทิตย์ดวงที่ ๕ ปรากฏ น้ำในมหาสมุทรลึก ๑๐๐ โยชน์ก็ตี ๒๐๐ โยชน์ก็ตี ๓๐๐ โยชน์ก็ตี ๔๐๐ โยชน์ก็ตี ๕๐๐ โยชน์ก็ตี ๖๐๐ โยชน์ก็ตี ๗๐๐ โยชน์ก็ตี ย่อมงวดลงเหลืออยู่เพียง ๗ ชั่วโมงตาลก็มี ๖ ชั่วโมงตาลก็มี ๕ ชั่วโมงตาลก็มี ๔ ชั่วโมงตาลก็มี ๓ ชั่วโมง ตาลก็มี ๒ ชั่วโมงตาลก็มี ชั่วโมงตาลเดียวก็มี แล้วยังจะเหลืออยู่ ๗ ชั่วโมง ๖ ชั่วโมง ๕ ชั่วโมง ๔ ชั่วโมง ๓ ชั่วโมง ๒ ชั่วโมง ชั่วโมงเดียว ครึ่งชั่วโมง เพียงเอว เพียงเข่า เพียงแค่ข้อเท้า เพียงในรอยเท้าโค	ดูกรภิกษุทั้งหลาย น้ำในมหาสมุทรยังเหลืออยู่เพียงในรอยเท้าโคในที่นั้นๆ เปรียบเหมือนในฤดูแล้ง เมื่อฝนเม็ล็ดใหญ่ๆ ตกลงมา น้ำเหลืออยู่ในรอยเท้าโคในที่นั้นๆ ฉะนั้น เพราะพระอาทิตย์ดวงที่ ๕ ปรากฏ น้ำในมหาสมุทรแม้เพียงข้อนิ้วก็ไม่ ซึ่งเป็นสภาพที่ไม่เที่ยง
โดยล่วงไปแห่งกาลนานพระอาทิตย์ดวงที่ ๖ ปรากฏ เพราะพระอาทิตย์ดวงที่ ๖ ปรากฏ แผ่นดินใหญ่ นี้และขุนเขาสิเนรุ ย่อมมีกลุ่มควันพลุ่งขึ้น เปรียบเหมือนนายช่างหม้อเผาหม้อที่ปั้นดีแล้ว ย่อมมีกลุ่มควันพลุ่งขึ้น	ฉะนั้น ดูกรภิกษุทั้งหลาย สังขารทั้งหลายก็ฉันทิ นั้น เป็นสภาพไม่เที่ยง ... ควรหลุดพ้นฯ	

	<p>โดยล่องไปแห่งกาลนาน พระอาทิตย์ดวงที่ ๗ ปรากฏ เพราะพระอาทิตย์ดวงที่ ๗ ปรากฏ แผ่นดินใหญ่ นี้และขุนเขาสีเนรุ ไฟจะติดทั่วลก โขติช่วง มีแสงเพลิงเป็นอันเดียวกัน เมื่อ แผ่นดินใหญ่และขุนเขาสีเนรุไฟเผาลุกโชน ลม หอบเอาเปลวไฟพุ่งไปจนถึงพรหม โลก เมื่อ ขุนเขาสีเนรุไฟเผาลุกโชนกำลังทะลาย ถูกกอง เพลิงใหญ่เผาทั่วหมดตลอด แล้ว ยอดเขาแม้ขนาด ๑๐๐ โยชน์ ๒๐๐ โยชน์ ๓๐๐ โยชน์ ๔๐๐ โยชน์ ๕๐๐ โยชน์ ย่อมพังทลาย</p>	<p>เมื่อแผ่นดินใหญ่และขุนเขาสีเนรุ ถูกไฟเผาผลาญอยู่ ย่อมไม่ปรากฏ ชี้อัฒและเขมา เปรียบ เหมือนเมื่อเนยใสหรือน้ำมันถูก ไฟเผาผลาญอยู่ ย่อมไม่ปรากฏ ชี้อัฒและเขมา เป็นสภาพไม่ เที่ยง ไม่ยั่งยืน ไม่น่าชื่นชม ควร จะเบื่อหน่าย ควรคลายกำหนด ควรหลุดพ้น ในสังขารทั้งปวง ดุกรภิกษุทั้งหลาย ในข้อนั้น ใคร จะรู้ใครจะเชื่อว่า แผ่นดินนี้และ ขุนเขาสีเนรุจักถูกไฟไหม้พิณาศ ไม่เหลืออยู่ นอกจากอริยสาวกผู้ มีบิณฑเห็นแล้ว</p>
<p>คัมภีร์มโนรถ ปุรณี (อรรถ กถา ขยาย ความสริยสูตร)</p>	<p>ในคราวที่มีพระอาทิตย์ดวงที่ ๒ ดวงหนึ่งขึ้นไป ดวงหนึ่งตก. ในคราวที่มีพระอาทิตย์ดวงที่ ๓ ดวงหนึ่งขึ้นไป ดวงหนึ่งตก. ดวงหนึ่งยังอยู่กลาง (ท้องฟ้า). ในคราวที่มีพระอาทิตย์ดวงที่ ๔ ย่อม ตั้งขึ้นเรียงกันเป็นลำดับ</p>	<p>เหมือนภิกษุ ๔ รูปผู้เที่ยวไป บิณฑบาทใน หมู่บ้าน ๔ ครอบครัวยืนอยู่ตามลำดับประตู บ้านฉะนั้น</p>

๒.๒ เนื้อหาจักรวาลวิทยาตามที่ปรากฏในคัมภีร์ชั้นอรรถกถา

ก่อนที่จะนำไปสู่การเข้าใจเนื้อหาจักรวาลวิทยาตามที่ปรากฏในชั้นอรรถกถา อาจจะต้อง เข้าใจรูปแบบการขยายความเนื้อหาพระสูตรในพระไตรปิฎกและนำไปสู่การปรากฏของเนื้อหา จักรวาลได้ตามลำดับ

๒.๒.๑ ลักษณะการขยายความเนื้อหาพระสูตรชั้นอรรถกถา

รูปแบบการขยายเนื้อหาที่เข้าใจยากในพระสูตรของพระไตรปิฎกสู่การ ขยายความเพื่อให้เนื้อหานั้นง่ายขึ้น มิได้ขยายความโดยขยายใจความหลัก แต่ธรรมเนียมการอธิบาย ความด้วยการขยายตามรูปศัพท์ ได้แก่ การยกคำ กลุ่มคำหรือประโยคหนึ่งที่เป็นประโยคสำคัญในพระ สูตรนำมาขยายความ เนื้อหาที่เป็นส่วนของการขยายความของแต่ละคำ แต่ละกลุ่มและแต่ละประโยค อาจจะเป็นเนื้อหาที่เชื่อมโยงกับกับคำ กลุ่มคำหรือประโยคก่อนหน้า หรืออาจจะแยกจากคำ กลุ่มหรือ ประโยคก่อนหน้า โดยส่วนใหญ่คำที่ถูกขยายความจะแยกจากความหมายของคำก่อนหน้า

การจะเข้าใจการขยายความของเนื้อหาในคัมภีร์ชั้นอรรถกถาได้ อาจจะต้องได้อ่าน เนื้อหาของพระสูตรในพระไตรปิฎกทั้งหมดแล้วจึงอ่านเนื้อหาในชั้นอรรถกถา การขยายคำ กลุ่มคำ หรือประโยคนั้น ส่วนใหญ่จะขยายความไม่มากนัก แต่ในพระสูตรที่เป็นชาดก จะขยายความประโยค

หนึ่งๆที่เป็นคาถาด้วยการแสดงประวัติพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งบำเพ็ญบารมีเป็นพระโพธิสัตว์ตลอด เนื้อหาทั้งเรื่องมาอธิบายคาถานั้น

การปรากฏเนื้อหาที่เกิดจากการขยายความในคัมภีร์ชั้นอรรถกถาจึงมีรายละเอียดการขยายความของแต่ละพระสูตรแตกต่างกันออกไป ซึ่งขึ้นอยู่กับความยากง่ายของพระสูตรนั้น โดยทั่วไป เนื้อหาในพระสูตรที่มีรายละเอียดชัดเจน เช่น สุริยสูตร คัมภีร์ชั้นอรรถกถาจะไม่อธิบายเนื้อหา จักรวาลวิทยาละเอียดนัก ในอัครัญสูตรปรากฏไม่ปรากฏเนื้อหาจักรวาลวิทยาชัดเจนนัก ถูกขยายความเพิ่มรายละเอียดจักรวาลวิทยาในชั้นอรรถกถา ทั้งนี้อาจจะสันนิษฐานว่าขึ้นอยู่กับผู้แต่งคัมภีร์คิดว่าส่วนใดมีความสำคัญที่จะเพิ่มรายละเอียดและส่วนใดจะไม่ขยายความ

๒.๒.๒ การปรากฏเนื้อหาจักรวาลในชั้นอรรถกถา

ด้วยรูปแบบธรรมเนียมการขยายความพระสูตรที่แยกอธิบายเจาะจงคำ กลุ่มคำหรือประโยคที่เห็นว่ามีสำคัญที่จะเพิ่มรายละเอียด ส่วนคำ กลุ่มคำหรือประโยคที่ไม่มีความสำคัญอาจจะไม่ต้องอธิบายเพิ่มเติม ด้วยเหตุนี้ผู้อ่านจะอ่านเฉพาะเนื้อหาอรรถกถาจะอ่านคู่กับพระสูตรในพระไตรปิฎกก่อนแล้วจึงอ่านคัมภีร์ชั้นอรรถกถา การอ่านคัมภีร์ชั้นอรรถกถาจึงเห็นว่ามีเนื้อหาไม่ได้เชื่อมโยงกันทั้งหมด ทั้งนี้เพราะผู้แต่งประสงค์จะขยายบางคำ บางกลุ่มคำหรือบางประโยคที่เห็นว่ายากให้มีความง่ายขึ้น

ลักษณะการปรากฏเนื้อหาที่แยกกันระหว่างส่วนที่เป็นบริบท เนื้อหาและบทสรุปตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎกอย่างเชื่อมโยงกัน มาปรากฏในคัมภีร์ชั้นอรรถกถาจำเพาะเจาะจงขยายส่วนที่เป็นเนื้อหาเป็นหลักและแต่ละส่วนจะแยกอธิบาย จึงเอื้อต่อการหยิบยกเนื้อหาบางส่วนในคัมภีร์อรรถกถาไปเรียบเรียงใหม่ในคัมภีร์ชั้นหลังอรรถกถาในกรอบและโครงสร้างใหม่ก่อให้เกิดความหมายใหม่ขึ้นมา เนื้อหาและการสื่อความหมายในชั้นหลังอรรถกถาแม้จะดึงเนื้อหามาจากคัมภีร์อรรถกถาก็ตาม แต่ความหมายใหม่ก็ได้เกิดขึ้นแตกต่างจากความหมายที่พระไตรปิฎกจะสื่อถึง โดยเฉพาะส่วน “บทสรุป” ของพระสูตรในพระไตรปิฎกหายไป

๒.๓ เนื้อหาจักรวาลวิทยาตามที่ปรากฏในชั้นหลังอรรถกถา

คัมภีร์ชั้นหลังอรรถกถาเท่าที่ปรากฏคือ คัมภีร์จักกวาฬทีปนี ของพระสิริมังคลาจารย์ พระภิกษุชาวล้านนาแห่งราวพุทธศตวรรษที่ ๒๑ คัมภีร์ไตรภูมิพระร่วงหรือไตรภูมิอภินิหาร พญาสิทธิไทเป็นผู้แต่ง สมัยสุโขทัยก่อนจะขึ้นครองราชย์ ๖ ปี ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๙ เมื่อครองราชย์มีนามว่า พระธรรมราชาที่ ๑ คัมภีร์โลกทีปสาร สมเด็จพระสังฆราชที่ปิงกรของศรีลังกาเป็นผู้แต่ง คัมภีร์โลกบัญญัติ พระสัมมธรรมโฆสะเป็นผู้แต่ง

คัมภีร์ชั้นหลังอรรถกถาที่มีเนื้อเกี่ยวกับจักรวาลวิทยามีโครงสร้างและเนื้อหาแตกต่างจากคัมภีร์ก่อนหน้า ดังนี้

๒.๓.๑ โครงสร้าง

โครงสร้างของพระสูตรของพระสุตตันตปิฎกปรากฏสามส่วนหลัก คือ ๑) บทนำ แสดง การเล่าเรื่องของพระอานนท์ที่ได้สดับมา เริ่มต้นเนื้อหาเป็นการปรารภเรื่องอันเป็นที่มาของแต่ละพระ สูตร เช่น มีคนถามพระพุทธเจ้า ทรงถามบุคคลอื่น หรือมีเหตุปรารภอื่นๆ ๒) เนื้อหาของพระสูตร อัน เป็นหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า และ ๓) สรุปเรื่อง เมื่อจบการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้าจะมี บุคคลที่ฟังธรรมได้ประโยชน์ในระดับใดระดับหนึ่งตั้งแต่ในระดับการเข้าถึงพระรัตนตรัยถึงการเข้าถึง ความเป็นพระอรหันต์ เนื้อหาของพระสูตรหนึ่งแสดงหลักธรรมหนึ่งๆ สมบูรณ์ในแต่ละพระสูตร

ในชั้นอรรถกถาจะปรากฏการแสดงปณามคาถา (คัมภีร์อรรถกถาที่แสดงประวัติ พระพุทธเจ้า) คัมภีร์อรรถกถาบางคัมภีร์อธิบายขยายความบางคำ บางกลุ่มหรือบางประโยคสั้นๆ รวม เนื้อหาทั้งหมดของส่วนที่ขยายอาจจะน้อยกว่าเนื้อหาในพระสูตร เช่น สूरียสูตร บางคัมภีร์อรรถกถา เชยชาติกัฏฐกถาที่อธิบายชาติกจะขยายความชาติกจากคาถาในพระสูตรเพียงหนึ่งประโยคถูกขยาย ความเป็นนิทาน (ประวัติบุคคล) ได้หนึ่งเรื่อง

คัมภีร์ชั้นหลังคัมภีร์อรรถกถายึดโครงสร้างบางส่วนของอรรถกถา เช่น จัดการวางโครงสร้าง เนื้อหาเริ่มด้วยปณามคาถา ลำดับด้วยการแยกกัน (ปัจจุบันคือบท) ในการแยกเนื้อหาที่แตกต่างกัน ออกเป็นหมวดๆ คัมภีร์ไตรภูมิพระร่วงเริ่มปฐมกัณฑ์ ด้วยเนื้อหานรกภูมิ (ต่ำสุด) กัณฑ์สุดท้าย เอกาท สมกัณฑ์ (บทที่ ๑๑) เรื่องนิพพาน คัมภีร์จักกวางทีปนี กัณฑ์แรกเริ่มด้วยการกล่าวถึงจักรวาล กัณฑ์ สุดท้ายกล่าวถึงบุคคลที่อยู่ในจักรวาล

การจัดวางโครงสร้างการจัดวางเนื้อหาด้วยกรอบบางอย่างที่เป็นใจความหลักของแต่ละ คัมภีร์จะสื่อเนื้อหาใหม่และมีความหมายใหม่ขึ้น แตกต่างจากคัมภีร์พระไตรปิฎกอย่างสิ้นเชิง

๒.๓.๒ เนื้อหา

โครงสร้างที่เป็นกรอบในการจัดวางเนื้อหาซึ่งผู้แต่งมิได้เขียนขึ้นเอง แต่เป็นการเรียบเรียง เนื้อหาที่ปรากฏในคัมภีร์ก่อนหน้าโดยเฉพาะเนื้อหาที่ปรากฏในคัมภีร์ชั้นอรรถกถาในแต่ละพระสูตร (ที่อรรถกถาขยายความ) โดยนำเนื้อหาที่ปรากฏหลากหลายในแต่ละคัมภีร์อรรถกถามารวมในกรอบ เดียว เช่น กรอบที่จะแสดงไตรภูมิ กรอบที่จะแสดงจักรวาล ผู้เรียบเรียงจะนำเนื้อหาที่ปรากฏกระจัด กระจายเกี่ยวมนุษย์ ทวีป ดวงจันทร์ ดวงดาวนั้น โดยหยิบยกเฉพาะเนื้อหาดังกล่าวนั้น แยกออกจาก บริบทของพระสูตรเดิม มาจัดวางเชื่อมกันใหม่ภายใต้กรอบใหม่ เนื้อหาที่ปรากฏจึงมีความหมายใหม่ ปรากฏเรื่องจักรวาล ปรากฏเรื่องไตรภูมิ ปรากฏโลกมนุษย์ ซึ่งเนื้อหาในคัมภีร์หนึ่งๆจะปรากฏซ้ำใน อีกคัมภีร์หนึ่งๆเสมอ การหยิบยกของผู้เรียบเรียงจะบอกสถานที่มาของแต่ละคัมภีร์ที่หยิบมานั้น แสดงให้เห็นว่าการเรียบเรียงคัมภีร์ในยุคพุทธศตวรรษที่ ๒๒ ย้อนไปนั้น มีจารีตการเรียบเรียงอย่าง เคร่งครัดและเป็นระบบในเชิงวิชาการเช่นเดียวกับงานวิชาการสมัยใหม่ จากการตรวจสอบจารึกหรือ งานวิจัยไตรภูมิพระร่วงตามที่คัมภีร์ได้อ้างถึงมากกว่าสามสิบคัมภีร์ปรากฏตรงตามที่อ้างจริง ตัวอย่าง ของจารีตการอ้างอิงและสืบทอดเนื้อหาเดิม (มิได้เขียนใหม่) เกี่ยวทวีปและบุคคลที่อยู่ในทวีปทั้งสิ้น ดังนี้

ข้อมูลชั้นแรก พระสุตตันตปิฎก มหาปทานสูตร^{๑๒} เป็นพระสูตรซึ่งมีเนื้อหาค่อนข้างจะยาว สารหลักของพระสูตรนี้แสดงลักษณะของพระพุทธเจ้าทุกพระองค์มีลักษณะมหาบุรุษ ทรงบำเพ็ญบารมีมาอย่างยิ่งยวด ทรงเลือกกาลเวลาและทวิปที่จะเสด็จมาประสูติ เป็นต้น

คัมภีร์ชั้นที่สอง คัมภีร์มโนรทปุรณี ปรากฏเนื้อหาบางส่วนที่ขยายความทวิปที่ทรงเสด็จมาอุบัติ เป็นข้อความสั้นๆว่า “ชมพุทวิปมีเนื้อที่ ๑๐,๐๐๐ โยชน์, เนื้อที่ ๔,๐๐๐ ภูคน้ำท่วม, ๓,๐๐๐ โยชน์เป็นมหาสมุทร, ๓,๐๐๐ โยชน์เป็นที่อาศัยอยู่ของมนุษย์, ๕๐๐ โยชน์เป็นภูเขาหิมพานต์...” เนื้อหาดังกล่าวนี้ไม่ปรากฏในมหาปทานสูตร

คัมภีร์ชั้นที่สาม คือ คัมภีร์โลกปีปกสาร คัมภีร์โลกบัญญัติ จักกวาฬทวิปนี ไตรภูมิพระร่วง ได้หยิบยกเนื้อหาจากคัมภีร์ชั้นอรรถกถาว่าไว้ในกรอบคัมภีร์ของตนและขยายรายละเอียดของข้อความดังกล่าว

คัมภีร์โลกปีปกสาร ปรากฏดังนี้

“..อมรโคยานทวิปมีลักษณะเหมือนดวงจันทร์ครึ่งดวง ยาวและกว้างประมาณ ๗,๐๐๐ โยชน์, หน้าของชาวทวิปนั้นๆ มีลักษณะเหมือนทวิปนั้นๆ อนึ่งในบรรดาทวิปทั้ง ๔ นั้น มหาทวิปหนึ่ง ๆ มีทวิปเล็ก ๕๐๐ เป็นบริวาร...ทวิปบุพพิเทหะกลมมีลักษณะเหมือนนั้นล่อง (แวนส่องหน้า) ยาวและกว้างประมาณ ๗,๐๐๐ โยชน์... หน้าของชาวทวิปนั้น ๆ มีลักษณะเหมือนทวิปนั้น ๆ อนึ่ง บรรดาทวิปทั้ง ๔ นั้น มหาทวิปหนึ่ง ๆ มีทวิปเล็ก ๕๐๐ เป็นบริวาร..”^{๑๓}

และปรากฏในคัมภีร์โลกบัญญัติ ดังนี้

“บุพพิเทหะทวิปตามที่ปรากฏในทวิปบุพพิเทหะใหญ่ณะ วัดตรงไป ๒,๓๓๓ โยชน์ และอีก ๑ ใน ๓ ของโยชน์ วัดวงรอบ ๗,๐๐๐ โยชน์ ทวิปมีรูปหน้าจั่ว รุ่งเรือง มีส่วนหนึ่งเป็นภูเขา ถิ่นคนอยู่ในแนวภูเขา มั่งคั่ง รุ่งเรือง กว้างขวาง มีคนมาก คลาคล่ำด้วยหมู่คน ในทวิปบุพพิเทหะนั้นมีสถานกว้างสีทอง ในทวิปนั้นมีสังฆารามท่านพระบิดโกลการัทวาชะอยู่เป็นประจำ”^{๑๔}

ปรากฏในคัมภีร์จักกวาฬทวิปนี พร้อมอ้างแหล่งข้อมูลที่มาว่า

“ส่วนประมาณแห่งมหาทวิป กล่าวไว้ในอรรถกถาทั้งหลาย “ชมพุทวิปมีประมาณ ๑๐,๐๐๐ โยชน์ อปรโคยานทวิป ๗,๐๐๐ โยชน์ บุพพิเทหะก็เหมือนกัน อุตระกฐมีประมาณ ๘,๐๐๐ โยชน์...”^{๑๕}

ปรากฏในไตรภูมิพระร่วงซึ่งเป็นคัมภีร์แรกที่เรียบเรียงเป็นภาษาไทย (สมัยนั้น) ว่า

“แผ่นดินชมพุทวิปอันได้ ๑๐,๐๐๐ โยชน์ แลเป็นที่ของมนุษย์เรานี้ได้ ๓,๐๐๐ โยชน์แลแต่น้ำถ้ำมเป็นทะเลเสียนั้นได้ ๔,๐๐๐ โยชน์...”^{๑๖}

และเนื้อหาส่วนนี้จะปรากฏในจารึกที่ฝาผนังพระอุโบสถของวัดสุทัศน์ซึ่งจารึกขึ้นในสมัยรัชกาลที่สามแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งข้อความดังกล่าวที่ถูกหยิบยกไปใช้เพื่อขยายเนื้อหาพระปัจเจกพุทธ

^{๑๒} ที.ม. ๑๐/๔๒-๕๐/๖๔

^{๑๓} พระสังฆราชที่ปังกร, โลกปีปกสาร, (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๒๙) หน้า ๑๗๗

^{๑๔} พระสัมมธรรมโฆชะเถระ, โลกบัญญัติ, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อักษรไทย, ๒๕๒๘) หน้า ๒๑

^{๑๕} พระสิริมังคลาจารย์, จักกวาฬทวิปนี, (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๒๓). หน้า ๕๑

^{๑๖} พญาสิทธิ, ไตรภูมิพระร่วง, (กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ, ๒๕๒๐) หน้า ๒๗๕

๒.๓ การคลี่คลายโครงสร้างและจารีตการเขียนงานจักรวาลวิทยา

โครงสร้างและเนื้อหาจักรวาลวิทยาทางพระพุทธศาสนาเถรวาทมีจุดเปลี่ยนสำคัญในชั้น คัมภีร์อรรถกถา

๒.๓.๑ เชิงโครงสร้าง

การเห็นความคลี่คลายของโครงการและจารีตการเขียนงานจักรวาลวิทยาของคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนานับตั้งแต่พระไตรปิฎกลงมา โครงสร้างพระสูตรในพระไตรปิฎกโดยเฉพาะในพระสุตตันตปิฎก มีโครงสร้างของพระสูตรออกเป็น ๔ ประเภท ดังนี้

๑) พระสูตรที่เน้นหลักคำสอนเป็นหลัก เช่น มหาสติปัฏฐานสูตร^{๑๗} พรหมชาลสูตร^{๑๘} เป็นต้น

โครงสร้างพระสูตรมหาสติปัฏฐานสูตร สาระหลักของพระสูตรนี้กล่าวถึงหลักการปฏิบัติเพื่อให้ไปสู่ความหลุดพ้น มี ๔ ขั้นตอน โครงสร้างประกอบด้วย (๑) กล่าวถึงผู้เล่าขึ้นข้อความว่า “ข้าพเจ้าได้ฟังมาอย่างนี้” (๒) มูลเหตุของการตรัสพระสูตร (๓) เนื้อหาพระสูตร (๔) พระภิกษุที่ฟังธรรมกล่าวชื่นชม

อรรถกถามหาสติปัฏฐานมีโครงสร้างเพิ่มขึ้นอย่างมาก ได้แก่ (๑) มูลเหตุของการตรัสพระสูตรนี้ มีพระภิกษุเข้ามาเกี่ยวข้องกับพระสูตรนี้ จำนวน ๓๐ รูป พระภิกษุในลังกา ท้าวสักกะและนวกแขกเต้า ซึ่งบุคคลที่เพิ่มเข้ามาในพระสูตรเป็นผู้ปฏิบัติสติปัฏฐานแสดงให้เห็นความสำคัญของสติปัฏฐานที่ทุกคนปฏิบัติในชีวิตประจำวัน (๒) เนื้อหาของพระสูตรที่เป็นสาระสำคัญ ในชั้นอรรถกถาให้รายละเอียดมาก แยกอธิบายสติปัฏฐานเป็นสี่ระดับ และแต่ละระดับจะอธิบายหลักและวิธีการปฏิบัติ อุปสรรค ผลของการปฏิบัติอย่างละเอียด (๔) สรุปผลของการปฏิบัติพระภิกษุสามหมื่นรูป บรรลุพระอรหันต์

โครงสร้างพระสูตรพรหมชาลสูตร ประกอบด้วย (๑) กล่าวถึงผู้เล่าว่า “ข้าพเจ้าได้ฟังมาอย่างนี้ว่า” (๒) ที่มาอันเป็นมูลเหตุของการตรัสพระสูตร (๓) เนื้อหาพระสูตร คือ ความเห็นของคนในโลกนี้ประกอบด้วยความเห็นอย่างใดอย่างหนึ่งใน ๖๒ ความเห็น (ทิวฐิ) และ (๔) สรุปเรื่อง พระภิกษุได้ฟังเนื้อหา กล่าวชื่นชม โลกธาตุได้หวั่นไหว

ในชั้นอรรถกถาที่ขยายความพระสูตรนี้ มีเนื้อหาเพื่อขึ้นคือ (๑) การแสดงความเคารพพระรัตนตรัย (๒) ประวัติการสังคายนา (๓) อธิบายเรื่องศีล (๔) เนื้อหาความเห็น ๖๒ ประการ (๕) โลกธาตุได้หวั่นไหวและปัจจัยที่ทำให้เกิดแผ่นดินไหว ๘ ประการ มีเนื้อหาเพื่อขึ้นลักษณะของแผ่นดินมีน้ำรองรับ (๖) ความคาดหวังต่อผู้อ่านของพระอรรถกถาจารย์ว่าผู้ฟังฟังพิจารณาแยกคายจะได้ประโยชน์อย่างยิ่ง

ลักษณะการขยายความของพระอรรถกถาจารย์ ขยายด้วยการ (๑) นำศัพท์ที่เห็นว่าเป็นคำสำคัญ (Keywords) โดยการอธิบายเพิ่มเติมและการนำวลีที่เห็นว่าเป็นคำสำคัญมานิยามศัพท์ให้ความชัดเจนมากขึ้น (๒) การขยายโดยการเพิ่มเนื้อหา ก) เนื้อหาส่วนนำของเรื่อง ได้แก่ ส่วนปณามคาถา

^{๑๗} ที.ม. (ไทย), ๑๐/๒๗๓-๓๐๐/๒๖๗

^{๑๘} ที.ม. (ไทย), ๙/๑-๙๐/๑

การแสดงความเคารพพระรัตนตรัย ข) แสดงบริบทส่วนที่มาของพระสูตร บอกสถานที่เวลาและบุคคลที่เกี่ยวข้อง ค) อธิบายลักษณะรายละเอียดเนื้อหาบางส่วน เช่น โลกธาตุ ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก แสดงเนื้อหาสั้นๆ ในอรรถกถาแสดงรายละเอียดว่าโลกธาตุมีน้ำรองรับ และ ง) แสดงความคาดหวังของพระอรรถกถาจารย์ต่อผู้อ่านเนื้อหาที่ท่านขยายความ

โครงสร้างใหม่ที่แตกต่างจากเดิมในส่วนที่เพิ่มขึ้นด้วยการอารัมภบท การขยายเนื้อหาด้วยการเพิ่มรายละเอียดที่เป็นที่มาของเรื่อง ในส่วนเนื้อหาถูกแยกย่อยขยายคำสำคัญ และส่วนสุดท้ายขยายส่วนที่เป็นบทสรุปเนื้อหาประโยชน์ที่ได้ของผู้อ่านจากการอ่าน

๒.๓.๒ เชิงเนื้อหา

เนื้อหาสติปัญญาฐานสูตรในชั้นอรรถกถามีรายละเอียดทั้งหลักคำสอนและบุคคลที่เกี่ยวข้อง ทั้งบุคคลที่เกี่ยวข้องที่เป็นพระสงฆ์ ท้าวสักกะและนวกแขกเต่าต่างปฏิบัติหลักสติปัญญา ๔ ในชีวิตประจำวันและบุคคลที่เกี่ยวข้องหลังจากพระพุทธเจ้าตรัสพระสูตรเสร็จสิ้น เนื้อหาที่เพิ่มขึ้นมาจากพระไตรปิฎกที่ปรากฏเพียงว่าพระภิกษุที่ฟังธรรมกล่าวชื่นชม ปรากฏในชั้นอรรถกถาว่าพระภิกษุสามหมื่นบรรลุพระอรหัตผล

เนื้อหาพรหมชาลสูตรที่ปรากฏในพระไตรปิฎกเนื้อสาระสำคัญคือ กล่าวถึงความเห็นของลัทธิต่างๆร่วมสมัยพระพุทธศาสนาและแสดงจุดยืนทางพระพุทธศาสนา ในชั้นอรรถกถามีโครงสร้างเปลี่ยนแปลงไป กล่าวคือพระอรรถกถาเพิ่มการอารัมภบท แสดงที่มาของพระสูตร และขยายเนื้อหาของพระสูตรมากขึ้น เนื้อหาที่เพิ่มขึ้นในพระสูตรเป็นเนื้อหาใหม่คือการเพิ่มเนื้อหาประวัติการสังคายนาครั้งที่หนึ่งถึงครั้งที่ ๓ เนื้อหาคุณสมบัติของพระพุทธเจ้าซึ่งประกอบด้วยศีลอย่างสมบูรณ์ ส่วนเนื้อหาที่เป็นสาระหลักของพระสูตรคือ ความเห็น ๖๒ ประการ ได้ลดทอนลงแต่ขยายคำสำคัญ of ความเห็นแต่ละความเห็นนั้น เนื้อหาในพระสูตรกล่าวถึงการตรัสพระสูตรของพระพุทธเจ้าเสร็จแล้วเกิดแผ่นดินไหว เนื้อหาในคัมภีร์อรรถกถาเพิ่มรายละเอียดถึงสาเหตุของแผ่นดินไหว ๘ ประการ ทั้งยังอธิบายลักษณะของแผ่นดินมีน้ำรองรับ การเพิ่มรายละเอียดเห็นได้ว่าพระอรรถกถามีความเคร่งครัดในการเรียบเรียงอย่างมาก ได้อ้างอิงเนื้อหาสาเหตุของการเกิดจากคัมภีร์ในพระไตรปิฎกในพระสูตรอื่นๆ แสดงให้เห็นการเรียบเรียงมีการใช้ข้อมูลในคัมภีร์ระดับเดียวกันอ้างอิง/เชื่อมโยงและขยายความไปมาระหว่างพระสูตร เป็นการเรียบเรียงใช้ข้อมูลที่อ้างอิงได้ เนื้อหาพระสูตรประเภทนี้อธิบายเป็นรูปธรรมสถานที่เกิด บุคคล และความเป็นมาก่อนที่จะมาสู่เนื้อหาหลักธรรม

๒) พระสูตรที่แสดงหลักธรรมสั้นๆ เช่น พระสูตรที่แสดงหลักไตรลักษณ์ (พาหิรทุกขสูตร) การขยายความจะปรากฏเนื้อหามากมีเพียงไม่สองประโยค เช่น ข้อความว่า “ตรัสตามอัธยาศัยของผู้ตรัสรู้ ในเมื่อพระองค์ตรัสแสดงลักษณะ ๑. ส่วนลักษณะที่เหลือพวกผู้จะตรัสรู้กำหนดแล้ว” พระสูตรประเภทนี้ในชั้นอรรถกถาจะมีความเปลี่ยนแปลงเพิ่มเติมทั้งเชิงโครงสร้างและเนื้อหาบ่อยมาก กล่าวคือทั้งโครงสร้างและเนื้อหายังคงปรากฏตามเดิม

๓) พระสูตรแสดงหลักธรรมที่มีอุปมาเปรียบเทียบ เช่น จุณีสสูตร และอัครัญสูตร ข้างต้น เนื้อหาของพระสูตรจะแบ่งออกเป็นสองส่วน คือส่วนที่เป็นสาระสำคัญของคำสอนและส่วนที่ถูกนำมาเปรียบเทียบ อัครัญสูตร ส่วนที่สาระสำคัญของพระสูตรคือความเท่าเทียมของมนุษย์ในแง่

ของการกำเนิดแต่จะแตกต่างกันจากการกระทำ ความเท่าเทียมกันตามแหล่งกำเนิดถูกขยายความ ด้วยพัฒนาการทางสังคมของมนุษย์ และลักษณะกายภาพของโลกมนุษย์

๔) พระสูตรแสดงอดีตพุทธและประวัติพระพุทธเจ้า เช่น พุทธวงศ์ มีเนื้อหากล่าวถึงการการบำเพ็ญบารมีของพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งบำเพ็ญบารมีเป็นพระโพธิสัตว์ในสำนักอดีตพระพุทธเจ้า ๒๔ พระองค์ โครงสร้างพระสูตรปรากฏเช่นเดียวกับพระสูตรทั่วไปส่วนมาก ประกอบด้วยปรารภเรื่อง กล่าวคือแรงจูงใจอันเป็นมูลเหตุที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสและเนื้อหาของเรื่อง

ประเด็นน่าสนใจของพระสูตรนี้ทั้งในเชิงโครงสร้างและเนื้อหาที่แตกต่างลักษณะของพระสูตร ๓ ประเภทข้างต้น กล่าวคือ

เชิงโครงสร้างและเนื้อหา

โครงสร้างของเนื้อหาในอรรถกถาถูกจัดรูปแบบออกเป็น ๓ ตอน ด้วยกาลเวลา โดยยึดพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันเป็นจุดศูนย์กลางอยู่ในหมวดนิทานใกล้ (สันติเกนิทาน) เริ่มจากพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันตรัสรู้จนการสังคายนา นิทานไม่ไกลนัก (อวิทุเรนิทาน) สืบย้อนจากพระพุทธเจ้ายังทรงเป็นพระโพธิสัตว์จุดจากดาวดึงส์มาอุบัติในโลกจนถึงก่อนตรัสรู้, นิทานกาลไกล (ทุเรนิทาน) ย้อนไปในเวลาที่พระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันยังเป็นพระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีในสำนักของอดีตพระพุทธเจ้า ๒๔ พระองค์

จากการจัดแยกเป็นตอนด้วยกาลเวลา ๓ ตอน ในชั้นอรรถกถาเนื้อหาจึงเพิ่มขึ้นมา จากพระพุทธเจ้า ๒๕ พระองค์ (รวมทั้งพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน) รวมอยู่ในหมวดเดียวกันและมีเนื้อหา คล้ายคลึงกันทุกพระองค์และการเน้นพุทธภาวะที่เป่าธรรมภาวะในพระไตรปิฎก มาจัดเป็นหมวดหมู่ ๓ ตอน พระพุทธเจ้า ๒๔ พระองค์ ถูกจัดอยู่ในหมวดนิทานกาลไกล (ทุเรนิทาน) พระพุทธเจ้าองค์ ปัจจุบันถูกแยกออกพระพุทธเจ้า ๒๔ พระองค์และอธิบายเนื้อหาให้รายละเอียดเพิ่มขึ้นตั้งแต่ทรงเป็น เทวบุตรใช้ชั้นดาวดึงส์ มาอุบัติเป็นเจ้าชายสิทธัตถะจนถึงการเสด็จออกผนวช ถูกจัดให้อยู่ในหมวด นิทานไม่ไกลนัก (อวิทุเรนิทาน) ตั้งแต่พระองค์ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าจนถึงการเก็บพระบรม สารีริกาตุ ถูกจัดให้อยู่ในหมวดนิทานกาลใกล้ (สันติเกนิทาน) ในชั้นอรรถกถา

จากรูปแบบการจัดเนื้อหาในชั้นอรรถกถา ได้เป็นแบบอย่างของคัมภีร์รุ่นต่อมา รวมทั้ง จารึกวัดสุทัศน์ได้คัดลอกเนื้อหาในนิทานกาลไกล ในชั้นอรรถกถาส่วนหนึ่งประมวลไว้เป็นพระประวัติ อย่างย่อเป็นอีกคัมภีร์หนึ่ง คัมภีร์ชั้นหลัง เช่น

คัมภีร์โสตตถกิมหานิทาน

โสตตถกิมหานิทานแต่งโดยพระภิกษุชาวลังกา ชื่อจุฬพุทธโฆส เมื่อปีพุทธศตวรรษที่ ๑๘-๑๙ ลักษณะรูปแบบของการเนื้อหาปรากฏคล้ายกับคัมภีร์อรรถกถาแต่จะแตกต่างของการจัดใน รายละเอียดเพิ่มขึ้น ซึ่งปรากฏการจัดบทเป็นหัวข้อดังนี้

ปนามคาลา

พรรณนาอสงไขย วิธีการคำนวณอสงไขย

พรรณนาเรื่องกัลป์ ประเภทของกัลป์ที่พระพุทธเจ้าเสด็จมาอุบัติและไม่เสด็จมาอุบัติ

นิทานกถา

เกริ่นเรื่องลักษณะการจัดพาหิรนิทาน, อัปพันตนิทาน, มหานิทาน, อติพุเรนิทาน, อวิพุเรนิทาน, และสันติเกนิทานโดยย่อ

พาหิรนิทาน

เรื่องแรกพระโพธิสัตว์เกิดในตระกูลคนเข็ญใจ อยู่กับมารดา บิดาถึงแก่กรรม มารดาประสงค์จะให้แต่งงาน แต่บุรุษเข็ญใจไม่ยินยอมเพราะต้องการสร้างฐานะจึงพามารดาเดินเรือเพื่อค้าขายกับวานิชคนอื่น ๆ พอเรือแล่นออกไปได้ ๗ วัน เรือได้ล่มบุรุษเข็ญใจได้อุ้มมารดาว่ายน้ำข้ามมหาสมุทร ขณะนั้นทำมหาพรหมตรวจดูโลกเห็นว่าบุรุษเข็ญใจคือพระโพธิสัตว์ จึงคลใจให้ปรารถนาพุทธานุภาพ เพื่อช่วยผู้อื่นพ้นองสาร เช่นเดียวกับตนที่ว่ายน้ำอยู่กำลังจะพ้นจากน้ำ เมื่ออธิษฐานก็มีกำลังใจว่ายน้ำข้ามมหาสมุทรใน ๒-๓ วัน

เรื่องที่สอง เมื่อบุรุษได้ถึงแก่กรรมได้เกิดอยู่ในภพต่าง ๆ ต่อมาได้เกิดเป็นพระเจ้าคชปิยะผู้มีอหิชาศัยชอบการคล้องช้าง วันหนึ่งมีพรานป่าออกล่าสัตว์ในป่าได้เห็นช้างมีลักษณะสวยงาม จึงกลับมาทูลให้พระเจ้าคชปิยะทรงทราบ พระองค์จึงได้ไปคล้องช้างนำมาฝึกไว้ในพระราชวัง วันหนึ่งโขลงช้างป่าได้เข้ามาในพระอุทยาน ทำลายพืชพรรณเสียหาย พระราชทรงทราบก็ทรงช้างพระที่นั่งที่ได้คล้องมาตรวจดูความเสียหาย ช้างนั้นได้กลืนช้างพังจึงสลัดพระราชพาฬตกจากคอช้าง ทำให้พระองค์ครุ่นคิดถึงเรื่องความรักของช้างที่ทำอะไรทุกอย่างได้ จึงมีใจปรารถนาพุทธานุภาพ

เรื่องที่สาม เมื่อพระราชชาติได้เสด็จสวรรคต แล้วเกิดอยู่ในภพต่าง ๆ ต่อมาได้เกิดเป็นพรหมณ์ชื่อว่า มลิตทียะ เป็นผู้มีสติปัญญาดี เมื่ออายุได้ ๑๖ ปีก็สามารถเรียนจบไตรภพ เมื่อบิดามารดาสิ้นชีวิตก็ออกบวชเป็นฤๅษีชื่อพรหมฤๅษี พร้อมพรหมณ์ติดตามอีก ๕๐๐ คน วันหนึ่งได้พากันแยกย้ายกันออกไปเก็บผลไม้ พรหมฤๅษีมองไปที่เชิงเขาเห็นนางเสื่อโคร่งตัวหนึ่งเพิ่งจะคลอดลูกได้ประมาณ ๒-๓ วัน ด้วยการที่ทนต่อความหิวไม่ได้ จึงจะกินลูกของตน พรหมฤๅษีจึงพิจารณาถึงความหิวสามารถจะทำทุกอย่างได้ จึงปรารถนาพุทธานุภาพและเรียกศิษย์ของตนเที่ยวแสวงหาเนื้อที่เป็นเศษจากสัตว์อื่นกินแล้วเพื่อจะนำมาให้แม่เสื่อโคร่ง แต่หาไม่ได้ จึงโดดลงจากภูเขาเพื่อเป็นเหยื่อแก่เสื่อโคร่ง

เรื่องพระโพธิสัตว์ทั้ง ๓ ไม่ได้พบพระพุทธเจ้า จึงถูกจัดไว้นอกหมวด (พาหิรนิทาน)

อชฌัตติกนิทาน

ต่อมาได้เกิดเป็นน้องสาวต่างมารดาของพระปุราณที่ปิงกร พระนางเห็นภิกษุรูปหนึ่งมาบิณฑบาตน้ำมันผักกาดในยามวิกาล จึงนิมนต์เข้ามารับบาตรในพระราชวังและสอบถามจุดประสงค์ของการนำไปใช้ เมื่อทราบว่าจะนำมันไปจุดประทีปเพื่อบูชาพระพุทธเจ้าเป็นการบำเพ็ญบารมีเพื่อต้องการเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต พระนางจึงใส่บาตรและปรารถนาจะเป็นพระพุทธเจ้าเช่นกัน พระนางได้พบพระพุทธเจ้าแต่องค์ประกอบของคุณ คุณสมบัติที่จะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตยังไม่สมบูรณ์ (สโมทาน ๘)

มหานิทาน

พระโพธิสัตว์ได้เกิดเป็นพระราชานามว่าอติเทพ ได้ทอดพระเนตรเห็นพระพุทธเจ้าพรหมเทพมีลักษณะครบมหาบุรุษลักษณะ ๓๒ ประการ และอนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ เป็นผู้มีพระกรุณาธิคุณต่อสัตว์โลกมีอาจประมาณได้ จึงมีความเลื่อมใส เข้าเฝ้าปรนนิบัติ บูชาและถวายทานพระพุทธเจ้าพร้อมภิกษุสงฆ์ และคิดปรารถนาพุทธานุภาพ

พระโพธิสัตว์ได้พบพระพุทธเจ้า และคิดปรารถนาพุทธภาวะ

อติเหตุเรณิทาน (เรื่องไกลมาก)

พระโพธิสัตว์ได้เกิดเป็นพระราชบุตรนามว่าอติเทพ ได้ทอดพระเนตรเห็นพระพุทธเจ้าพรหมเทพมีลักษณะครบมหาบุรุษลักษณะ ๓๒ ปราการ และอนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ เป็นผู้มีความกรุณาธิคุณต่อสัตว์โลกมีอาจประมารโต จึงมีความเลื่อมใส เข้าเฝ้าปรนนิบัติ บูชาและถวายมหาทาน พระพุทธเจ้าพร้อมภิกษุสงฆ์ และคิดปรารถนาพุทธภูมิ

อวิเหตุเรณิทาน (เรื่องไม่ไกล)

พระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีในสำนักของพระพุทธเจ้า ๒๗ พระองค์ เนื้อหากล่าวถึงประวัติพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์ก่อนข้างจะสมบูรณ์ในเนื้อหาสาระที่สำคัญ เช่น ชื่อพระนครพระพุทธะบิดา มารดา ระยะเวลาบำเพ็ญเพียร คันไม้ที่ทรงตรัสรู้ ฯลฯ ส่วนประวัติพระโพธิสัตว์ถูกย่อลงปรากฏเพียงการกล่าวถึงว่าได้บำเพ็ญบารมีในสำนักพระพุทธเจ้าพระองค์นี้ เนื้อหาพระโพธิสัตว์จึงไม่มีรายละเอียดอย่างเช่นนิทานก่อนหน้านี้อาจเพราะรายละเอียดของเรื่องปรากฏที่พระพุทธเจ้า

สันติเกณิทาน (เรื่องใกล้)

เป็นเนื้อเรื่องของพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน เนื้อเรื่องพรรณนาประวัติพระพุทธเจ้าตั้งแต่ยังทรงเป็นพรหมชั้นดุสิตได้รับการอาราธนาให้อุปติลมาบังเกิดเป็นพระพุทธเจ้า เนื้อความตอนนี้อธิบายเรื่องด้วยการสนทนาระหว่างพระอานนท์และพระพุทธเจ้า พระอานนท์เป็นผู้ทูลถาม พระพุทธเจ้าตรัสตอบเล่าเนื้อเรื่องของพระองค์เองอย่างย่อ และพยากรณ์พระพุทธเจ้าในอนาคต ๑๐ พระองค์ ด้วยการเอ่ยนามเท่านั้น

โศตตถกิมหานิทาน แยกรายละเอียดของหมวดต่าง ๆ ย่อยออกไป จาก ๓ ตอนในอรรถกถาเป็น ๖ หมวด เพิ่มเข้ามา ๓ ตอน คือ พาหิเรณิทาน อัภันตเรณิทาน มหานิทาน ส่วนหมวดทุเรณิทาน ปรากฏในอรรถกถาแสดงประวัติพระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมี ในโศตตถกิตัดชื่อหมวดออก เปลี่ยนเป็นอติเหตุเรณิทานแสดงประวัติพระโพธิสัตว์เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ หมวดอวิเหตุเรณิทานและสันติเกณิทาน ยังคงไว้แต่เปลี่ยนการจัดเนื้อหาใหม่ อวิเหตุเรณิทานในอรรถกถาแสดงประวัติพระโพธิสัตว์เป็นเทพบุตร ตั้งแต่อยู่ในดาวดึงส์จนถึงเกิดเป็นเจ้าชายสิทธัตถะเสด็จออกผนวช โศตตถกิตัดแสดงประวัติพระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีในสำนักพระพุทธเจ้า ๒๗ พระองค์ และสันติเกณิทานในอรรถกถาดำเนินเรื่องตั้งแต่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ ถึงปรินิพพานและการบำเพ็ญพระสารีริกธาตุ ในโศตตถกิตัดดำเนินเรื่องตั้งแต่พระพุทธเจ้ายังเสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร จนถึงความเป็นพระพุทธเจ้าปัจจุบันที่พระองค์กำลังเป็นอยู่

เนื้อความในโศตตถกิตัดเป็นการเล่าเรื่องของพระองค์ให้พระอานนท์ฟัง ซึ่งเป็นการดำเนินตามแบบพระไตรปิฎกที่พระประวัติพระพุทธเจ้าทั้ง ๒๔ พระองค์เป็นเรื่องที่พระพุทธองค์ทรงเล่าพระอดีตชาติ และในโศตตถกิตัดจะบ้างวรรคตอนเนื้อหาการสนทนา ด้วยตัวเลขอย่างพระไตรปิฎกและเนื้อหาประวัติของพระพุทธเจ้าปัจจุบันไม่มีรายละเอียด ซึ่งใจความหลักของคัมภีร์สื่อให้เห็นว่าผู้ที่ฟังคือพระอานนท์ย่อมทราบรายละเอียดพระประวัติของพระพุทธองค์ซึ่งอยู่ร่วมสมัยเดียวกันได้อย่างดี

พระสัมภารวิบาก

เป็นคัมภีร์ที่แต่งขึ้นในประเทศไทย แต่ไม่ปรากฏบุคคล ปี และสถานที่แต่ง โครงสร้างของเนื้อหาปรากฏดังนี้

ปณามคคาถา

- กัปปกถา พรรณนาพุทธคุณของพระพุทธเจ้าที่ทรงพากเพียรบำเพ็ญบารมีเพื่อช่วยสัตว์โลกออกจากวิภวสงสาร ซึ่งเป็นพุทธสัมภารของพระองค์ พรรณนาเรื่องกัป วิธีการคำนวณนับกัปด้วยการอุปมา ซึ่งเป็นส่วนที่เพิ่มเติมจากคัมภีร์ โสวัตตถกิมหานิทานคือระยะเวลาการกำหนดกัปด้วยการเปรียบเทียบว่า มีเทวดาองค์ทุก ๆ ร้อยจะนำผ้ามาเช็ดถูเข้าลูกหนึ่ง จนกว่าภูเขาจะราบเสมอฟันดินระยะเวลาในการเช็ดถูเขานั้นกำหนดนับเท่ากับหนึ่งกัป ส่วนวิธีการนับของขงไขยปรากฏการคำนวณหลักตัวเลขเช่นเดียวกับการนับในโสวัตตถกิมหานิทาน

นิทานกถา มี ๒ ประเภท คือพาหิรนิทานและมหานิทาน

พาหิรนิทาน ถูกจัดแบ่งด้วยการที่พระโพธิสัตว์มีได้พบพระพุทธเจ้า เพราะอยู่นอกเหนือกาลที่พระพุทธเจ้าจะทรงมาตรัสรู้ และมีได้ปรารณาพุทธภูมิโดยตรง เรื่องดังกล่าวได้เรื่องบุรุษเข็ญใจเนื้อความตรงกับโสวัตตถกิมหานิทาน ใจความว่า มีบุรุษเข็ญใจผู้หนึ่งเลี้ยงดูมารดาของตน วันหนึ่งคิดจะไปค้าขายทางเรือสำเภาก็ออกเดินทางกับพานิชทั้งหลายพร้อมนำมารดาของตนไปด้วย เรือแล่นในมหาสมุทรได้ ๗ วันก็อับปางกลางมหาสมุทร บุรุษเข็ญใจในถูกพระพรหมดลใจให้มีใจปรารณาพุทธภูมิจึงอธิษฐานว่าเมื่อตนพ้นจากมหาสมุทรแล้วก็ปรารณาที่จะให้คนอื่นพ้นด้วย

จิตตปณานกถา เป็นประวัติพระโพธิสัตว์มีใจปรารณาพุทธภูมิ ซึ่งปรากฏ ๓ เรื่อง คือเรื่องพระเจ้าสัตตตปาปะ มีพระทัยฝืดคั่งอย่าง เรื่องพระพรหมดาบส อุทิศร่างกายของตนเพื่อเป็นอาหารให้แก่แม่เสือที่กำลังจะกินลูกของตนที่เพิ่งคลอดได้ ๒-๓ วัน ทั้งสองเรื่องเนื้อหาปรากฏเหมือนกับเนื้อหาที่ปรากฏในคัมภีร์โสวัตตถกิมหานิทาน แต่มีเรื่องเพิ่มขึ้นอีกเรื่องหนึ่ง ซึ่งปรากฏเฉพาะในคัมภีร์พระสัมภารวิบาก แตกต่างจากคัมภีร์ก่อนหน้าและหลักคัมภีร์พระสัมภารวิบากนี้ ได้แก่เรื่องพระโพธิสัตว์เกิดเป็นนายช่างทอง ใจความว่า นายช่างทองได้รับการว่าจ้างให้ทำเครื่องประดับของธิดาเศรษฐี เพื่อจะใช้ประดับในวันแต่งงานกับบุตรเศรษฐีอีกผู้หนึ่ง พระโพธิสัตว์ได้พบรักกับธิดาเศรษฐี จึงนัดหมายพบกันในอุทยานใกล้บ้าน แต่เพราะพระโพธิสัตว์เดินทางล่องหน้าไปก่อนขณะที่ธิดาเศรษฐีจึงกลับไป ทั้งสองจึงมิได้สนทนากัน ใกล้ถึงวันกำหนดแต่งงาน พระโพธิสัตว์จึงหากลอบขโมยเป็นเพศหญิง ให้พระมหาอุปราชาฝากไว้กับเศรษฐี ความรักทั้งสองจึงได้สมปรารถนาด้วยผลกรรมนี้ทำให้นายช่างทองตกนรกเมื่อถึงแก่กรรมลง ถัดจากเรื่องนี้พระโพธิสัตว์ได้บังเกิดเป็นพระน้องนางตามารดากับพระพุทธเจ้าปุราณที่ปิงกร ได้บูชาพระพุทธเจ้าด้วยประทีป และปรารณาพุทธภูมิ

อภันตรนิทาน (มหานิทาน)

พระโพธิสัตว์บังเกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ส่วนพระโพธิสัตว์อีกผู้หนึ่งที่จะตรัสรู้เป็นพระศรีอาริยมตไตรเกิดเป็นอำมาตย์สิริคุตย์ ทั้งสองได้พบประพุทเจ้าและปรารณาพุทธภูมิ เนื้อความตอนนี้ในคัมภีร์พระสัมภารวิบากเน้นความสำคัญของอำมาตย์มากกว่าพระราชา ซึ่งแตกต่างจากคัมภีร์อื่นทั้งก่อนหน้าและหลังคัมภีร์เล่มนี้

กายวจีปณานกถา พระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีในสำนักพระพุทธเจ้าทั้ง ๒๗ พระองค์ เนื้อหาปรากฏรายละเอียดเหมือนกับที่ปรากฏในโสวัตตถกิมหานิทาน ความแตกต่างอยู่ที่รายละเอียด

บางส่วนที่เพิ่มขึ้นมา คือสาวกสันนิบาต (ซึ่งปรากฏไม่ครบตลอดทั้ง ๒๗ พระองค์) การใช้สรรพนามในการเรียบเรียงเนื้อหา พระสัมมาสัมพุทธเจ้าใช้สรรพนามบุคคลที่กล่าวถึงเป็นบุคคลที่สามในฐานะที่ตนกล่าวถึง ซึ่งหมายถึงผู้แต่งเป็นผู้เล่า ในโสตตถกัมภีร์ให้บุคคลในเรื่องเป็นผู้เล่าเรื่องของตนเอง สลับกับการเล่าของผู้แต่ง และความแตกต่างปรากฏอยู่การจัดลำดับเนื้อหา ในพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะจัดตามลำดับกาลที่อุบัติของเหตุการณ์

พุทธมาตุสัมภารกขา จนกระทั่งตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า เป็นเนื้อหาที่ปรากฏให้รายละเอียดมากที่สุด ซึ่งเป็นจุดสำคัญของเนื้อหาที่ผู้แต่งประสงค์จะแสดงเป็นความคิดหลักหลัก เนื้อหาพุทธประวัติก็มีรายละเอียดแตกต่างจากคัมภีร์อื่นทั้งหมดที่แสดงพุทธประวัติ ซึ่งให้ความสำคัญแก่พระมารดาของพระพุทธเจ้าด้วยการพรรณนารายละเอียดของพระประวัติตั้งอดีตชาติก่อนที่จะมาอุบัติเป็นพระมารดา ใจความสำคัญของประวัติของพระนางแต่ละตอนปรากฏเป็นจุดเด่นอย่างธรรมเนียมที่เป็นคุณสมบัติของบุคคลพิเศษเช่นเดียวกับพระพุทธเจ้า เช่นพระนางมีคุณสมบัติครบสมบูรณ์ของมหาสตรี ก่อนที่พระนางจะมาอุบัติพระบิดาได้สุบินนิมิต เมื่ออุบัติก็มีพรหมณ์ทำนายลักษณะเป็นต้น เนื้อความต่อเนื่องจนถึงพระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้

การแบ่งหมวดแตกต่างจากคัมภีร์อรรถกถาและโสตตถกัมภีร์มหานิทาน ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้จัดหมวดย่อยเพียง ๒ หมวด คือนิทานภายนอก (พาหิรนิทาน) นิทานภายใน (อภันตนิทาน) นิทานภายนอกจัดเรื่องพระโพธิสัตว์ตั้งแต่บวชเชษฐาในจนถึงพระโพธิสัตว์วิฑาพระน้องนางต่างปัจจุบัน การที่คัมภีร์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจัดเนื้อหาให้กระชับขึ้นเพราะเนื้อหาส่วนที่เป็นพระอดีตชาติขณะบำเพ็ญพระโพธิสัตว์ผู้แต่งไม่ได้เน้นให้ความสำคัญมากไปกว่าพระประวัติของพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน ซึ่งมีการอธิบายให้รายละเอียดตั้งแต่พระมารดาของพระพุทธเจ้าเคยบำเพ็ญบารมีมาก่อนเช่นเดียวกับพระพุทธเจ้า ซึ่งเนื้อหานี้ไม่ปรากฏในอรรถกถา เพิ่มเข้าในพระสัมมาสัมพุทธเจ้าภาษาการแต่งคัมภีร์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะกระชับน้อยกว่าโสตตถกัมภีร์มหานิทาน

คัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์

แต่งขึ้นราวปีพุทธศตวรรษที่ ๒๑ โดยพระภิกษุชาวเชียงใหม่ นามว่าพระรัตนปัญญาเถระ ใจความหลักในการนำเสนอเนื้อหาของคัมภีร์เล่มนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อจะแสดงประวัติศาสตร์ของล้านนา โดยการบรรยายความเป็นไปของประวัติบุคคลสำคัญเช่นพระพุทธเจ้าและพระมหากษัตริย์เป็นบุคคลแสดงประวัติศาสตร์ตามลำดับกาลเวลา ตั้งอดีตกาลที่ไม่สามารถที่จะคำนวณนับได้ ด้วยการใช้พระโพธิสัตว์เป็นบุคคลดำเนินเรื่องแสดงกาลเวลา ตามลักษณะจารีตนิยมการต่างก่อนและในขณะนั้น การเสนอเนื้อหาจึงคล้ายกับคัมภีร์มหาวงศ์ของลังกาที่ต้องการจะแต่งเรื่องพงศาวดารของลังกาโดยแสดงความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับศาสนา รูปแบบชินกาลมาลีปกรณ์จึงได้รับจารีตจากหนังสือคัมภีร์ดังกล่าว ในส่วนประวัติพระโพธิสัตว์และพระประวัติของพระอดีตพระพุทธเจ้าได้รับจารีตจากคัมภีร์โสตตถกัมภีร์มหานิทานและสัมมาสัมพุทธเจ้า รูปแบบของเนื้อหาของชินกาลมาลีปกรณ์จึงมีเอกลักษณ์เฉพาะตัวที่รวบรวมเนื้อหาจากหลายคัมภีร์ที่มีเนื้อหาแตกต่างกัน ได้เกิดเนื้อหาใหม่เป็นของตัวเอง ซึ่งเนื้อหาปรากฏดังนี้

ปนามคาถา

จิตตูปบาทกาล

พระโพธิสัตว์อุบัติเป็นบุรุษเชษฐใจ เนื้อเรื่องตรงกับคัมภีร์โสดตถกิมหานิทานและพระสัมภารวิบาก แต่เนื้อหาที่ปรากฏในชินกาลมาลีปกรณ์มีลักษณะการย่อให้สั้นและกระชับขึ้น ตอบสนองวัตถุประสงค์การเสนอให้เป็นเรื่องราวที่มาเพื่อมิให้ขาดตอนในการสัมพันธ์เชื่อมต่อกับประวัติล้านนามโนปนิธาน ได้แก่

พระโพธิสัตว์อุบัติเป็นพระราชาสัตตตูปาน มีพระทัยโปรดคล้องช้าง

เป็นธิดาต่างมารดากับพระพุทเจ้าปุราณที่ปิงกร

เนื้อเรื่องตอนนี้ ชินกาลมาลีปกรณ์ยึดรูปแบบคัมภีร์โสดตถกก็เป็นหลักถือเป็นแนวในการแต่ง ซึ่งคัมภีร์ดังกล่าวจะปรากฏต่อเนื่องลำดับเรื่องพระโพธิสัตว์ของพระองค์นี้ ในพระสัมภารวิบากจะแทรกอีกเรื่องนายช่างทองอีกเรื่องหนึ่งเพิ่มเข้าระหว่างเรื่องพระราชาสัตตตูปาน และพริดาต่างพระมารดากับพระพุทเจ้าปุราณที่ปิงกร

มหานิทาน

กำหนดเริ่มแบ่งด้วยการคิดในใจที่ปรารถนาพุทธุมมิ ตั้งแต่พระโพธิสัตว์เป็น พรหมเทวฤาษี พระราชาอติเทพ ชินมหานิทานเป็นคัมภีร์ ไม่ปรากฏผู้แต่ง น่าจะเป็นคัมภีร์แรกที่อธิบายประวัติอดีตพุทธได้ละเอียดอธิบายประวัติพระพุทเจ้าจนถึงเสด็จดับขันธปรินิพพาน

อติทูเรนิทาน (ไกลอย่างยิ่ง) กาลที่ปรารถนาพระพุทธุมมิด้วยวาจาเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ

ทูเรนิทาน (ไกล) กาลที่ปรารถนาทั้งกายและวาจา

พระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีในสำนักพระพุทเจ้า ๒๗ พระองค์ ซึ่งปรากฏเนื้อหาอย่างย่ออย่างมาก ซึ่งส่วนนี้ไม่น่าจะย่อมาจากโสดตถกิมหานิทานและพระสัมภารวิบากเพราะเนื้อหาซึ่งเป็นชื่อเฉพาะบุคคล อายุ บางพระองค์ปรากฏไม่ตรงกับเนื้อหาในคัมภีร์ทั้งสองนั้น และมีเนื้อหาบางส่วนปรากฏแตกต่างจากคัมภีร์ทั้งสองพระยานที่ใช้ออกบรรพชา ซึ่งคัมภีร์นี้อาจจะยึดเนื้อหาพระพุทเจ้า ๒๔ พระองค์เริ่มตั้งพระพุทเจ้าที่ปิงกรตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎกอรธกถาเป็นหลัก เพราะเนื้อหาการให้รายละเอียดส่วนนี้ปรากฏในพระไตรปิฎกและอรธกถา โครงสร้างของเนื้อหาของคัมภีร์โสดตถกและพระสัมภารวิบากอาจจะถูกยึดเฉพาะส่วนที่เป็นรูปแบบการนำเสนอส่วนที่ลอกมาเนื้อความโดยตรงเฉพาะเนื้อเรื่องพระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีกาลเวลาก่อนทูเรนิทาน

อวิทูเร (เรื่องไม่ไกล)

นับจากพระพุทเจ้ายังเป็นเทวดาอยู่ในภพดุสิตได้ตกลงพระทัยจะมาอุบัติเป็นพระพุทเจ้าจนถึงก่อนตรัสรู้

ระหว่างกาลทูเรนิทานและอวิทูเรถูกเชื่อมด้วยราชวงศ์ของพระพุทเจ้าจำนวนนับไม่ถ้วน การเชื่อมด้วยพระมหากษัตริย์นี้ มีวัตถุประสงค์จะให้ความต่อเนื่องเมื่อโยกกษัตริย์เหล่านี้กับพระบิดาพระพุทเจ้า และดำเนินพระประวัติพระพุทเจ้าต่อไป ความสัมพันธ์ของพระมหากษัตริย์กับศาสนจักรนี้ได้ปรากฏอีกครั้งในสมัยล้านนา ซึ่งการปรากฏตอนหลังก็มีที่มาของการสืบเนื่องของเหล่าที่มาได้

สันติเกนิทาน

นับจากพระองค์ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าจนกระทั่งเสด็จดับขันธปรินิพพาน

หลังจากนี้เนื้อความตอนนี้ได้แสดงพัฒนาการความต่อเนื่องของประวัติศาสตร์ศาสนา ตั้งแต่การสังคายนาต่อเนื่องจนถึงในลังกา ความสัมพันธ์ของลังกากับล้านนา การสร้างเมืองล้านนา ซึ่งแสดงสถานที่รองรับการเข้ามาของพระศาสนา จากนั้นแสดงประวัติพระมหากษัตริย์พระองค์ต่าง ๆ อย่างเป็นลำดับ จากบุคลิกภาพของแต่ละพระองค์จากมุมมองของศาสนา และปรากฏการณ์ทางศาสนาในสมัยต่าง ๆ ที่สำคัญ ๆ ซึ่งเนื้อหารายละเอียดช่วงหลังพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพาน เป็นเนื้อหาที่แสดงในความและวัตถุประสงค์หลักของการแต่งคัมภีร์เล่มนี้

ชินมหานิทาน

คัมภีร์ชินมหานิทานไม่ปรากฏนามผู้แต่งและเวลาที่แต่ง อาจารย์สุภาพรรณ ณ บางช้าง สันนิษฐานว่าจะแต่งที่เชียงใหม่ ราวปีพุทธศตวรรษที่ ๒๑^๙ รูปแบบการนำเสนอเนื้อหาของคัมภีร์เล่มนี้แตกต่างจากคัมภีร์ก่อนหน้านี้นี้ทั้งหมด ที่ผู้แต่งพยายามยึดรูปแบบการนำเสนอโดยยึดพระไตรปิฎกเป็นหลัก ทั้งรูปแบบทางโครงสร้าง และตัวเนื้อหาของคัมภีร์ พระประวัติของพระพุทธเจ้าครั้งเคยเป็นพระโพธิสัตว์ในกาลนอกเหนือการอุบัติขึ้นของพระพุทธเจ้า และบำเพ็ญบารมีในสำนักพระพุทธเจ้านับไม่ถ้วน เหลือเพียงประวัติการบำเพ็ญบารมีในสำนักพระพุทธเจ้า ๒๔ พระองค์เช่นเดียวกับเนื้อหาที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและอรรถกถา แต่ก็แตกต่างจากอรรถกถาที่คัมภีร์ชินมหานิทานมิได้แบ่งช่วงเวลาการบำเพ็ญบารมีด้วยกาลเวลา เนื้อหาทั้งหมดถูกเชื่อมต่อไปเป็นเรื่องเดียวกัน โดยการดำเนินเรื่องด้วยพระโพธิสัตว์ครั้งเป็นสุเมธดาบสเป็นต้นมา

๒.๔ ลักษณะการคลี่คลายโครงสร้างและเนื้อหาสู่คัมภีร์จักรวาลวิทยาพุทธศาสนาเถรวาท

๒.๔.๑ ประเภทของเนื้อหาหลักคำสอนในพระไตรปิฎก

แบ่งได้อย่างน้อย ๔ ประเภทข้างต้น สรุปได้ดังนี้

๑ พระสูตรแสดงเนื้อหาแสดงหลักคำสอน ซึ่งค่อนข้างจะมีเนื้อหายาวและให้รายละเอียดสมบูรณ์ เช่น พรหมชาลสูตร เป็นต้น

๒ พระสูตรแสดงหลักคำสอนหรือสุภาชิตสั้น มีความกระชับ พระสูตรที่สั้นที่สุดปรากฏเพียงคาถาเดียว

๓ พระสูตรแสดงเนื้อหาเปรียบเทียบ มีเนื้อหาค่อนข้างจะละเอียด เช่น อัครัญสูตร เป็นต้น

๔ พระสูตรแสดงประวัติบุคคล เช่น พระพุทธเจ้าเมื่อครั้งบำเพ็ญเป็นพระโพธิสัตว์ เป็นต้น

^๙ สุภาพรรณ ณ บางช้าง, วิวัฒนาการวรรณคดีบาลีสายพระสูตรต้นปิฎกที่แต่งในประเทศไทย, (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๓) หน้า ๒๐๗.

๒.๔.๒ ประเภทของเนื้อหาในพระไตรปิฎกสู่การคลี่คลายในคัมภีร์ชั้นหลัง

๑ พระสูตรประเภทที่ ๑ และ ๒ ถูกขยายความในชั้นอรรถกถาและคัมภีร์ชั้นหลังอรรถกถา เป็นคัมภีร์ที่แสดงหลักคำสอนโดยตรง คัมภีร์ที่โดดเด่น เช่น คัมภีร์วิสุทธิมรรค (ถือว่าเป็นคัมภีร์ชั้นอรรถกถาชั้นหนึ่ง) เนื้อหาของคัมภีร์วิสุทธิมรรค แบ่งออกเป็นหมวดใหญ่ คือ หมวดศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งพระอรรถกถาจารย์ประมวลจากพระสูตรประเภทที่ ๑ และ ๒ เป็นหลัก และคัมภีร์อื่นร่วมสมัย ส่วนโครงสร้างของคัมภีร์ผู้รจนายึดตามคัมภีร์อรรถกถาชั้นอื่นๆ กล่าว คือ มีปณามถาคา การแสดงความนอบน้อมต่อพระรัตนตรัย การอารัมภบทแสดงเหตุและแรงจูงใจของการรจนาคัมภีร์ เนื้อหาคัมภีร์แสดงเป็นปริเฉท และผลสรุปความคาดหวังของประโยชน์คัมภีร์

๒ พระสูตรประเภทที่ ๓ เนื้อหาของพระสูตรแสดงหลักธรรมและส่วนที่นำมาขยายหลักธรรม เช่น ในอัครคัมภีร์ การแสดงวิวัฒนาการทางสังคมเป็นส่วนที่นำมาขยายความเท่าเทียมกันในชาติกำเนิดของมนุษย์ จันทรียสูตรมีเนื้อหาแสดงโลกทางกายภาพ เช่น ดวงดาว เป็นต้น มีความเปลี่ยนแปลงแสดงถึงหลักไตรลักษณ์

เนื้อหาในพระสูตรนี้ ถูกหยิบยกมาอธิบายในคัมภีร์ชั้นหลัง เช่น ไตรภูมิพระร่วง จักรวาลที่ปณี โลกที่ปณี โลกที่ปसार เป็นต้น

๒.๑ ลักษณะ

เนื้อหาของคัมภีร์ชั้นหลังพระไตรปิฎก เป็นเนื้อหาที่ถูกหยิบยกเนื้อหาจากพระสูตรดังกล่าว โดยเฉพาะลักษณะโลกทางกายภาพที่ขยายหลักคำสอน เช่น พระจันทร์ พระอาทิตย์ ภูเขาสัตตบริภันต์ ทวีปทั้งสี่ มหาสมุทร ป่าหิมพานต์ และบุคคล คุณสมบัติของบุคคลที่อยู่ในแต่ภูมิต่างกันนั้นเป็นการขยายหลักคำสอน

คัมภีร์ที่แสดงจักรวาลวิทยาคลี่คลายจากพระสูตรที่แสดงหลักธรรมโดยการเปรียบเทียบกับภูมิศาสตร์กายภาพของโลกและจักรวาล การปรากฏของเนื้อหาจักรวาลวิทยาล้วนในพระสูตรดังกล่าว เนื้อหาจักรวาลวิทยามีได้ปรากฏสมบูรณ์ในตัวเองโดยมิได้โยงกับเนื้อหาหลักคำสอน เนื้อหาจักรวาลวิทยาปรากฏเป็นส่วนขยายใจความหลักของพระสูตร ปรากฏขยายของหลักคำสอนให้มีความชัดเจนมา เช่น สาเหตุของการไม่แผดแสงของพระจันทร์และพระอาทิตย์ คือ เมฆ ๑ หมอก ๑ ควัน และละออง ๑ และราหูจอมอสุร ๑ เช่นเดียวกับอุปกิเลสของพราหมณ์สมณธรรมที่หม่นหมอง เกิดจาก ตัมสุราเมรัย ๑ เสพเมถุน ๑ ยินดีเงินและทอง ๑ และ เลี้ยงชีพด้วยมิฉณาชีพ ๑^{๒๐}

ตัวอย่างการคลี่คลายของเนื้อหาในพระสูตรเปรียบเทียบกับคัมภีร์ชั้นหลัง

เนื้อหาในพระสูตรคือ สूरียสูตร บางตอน ดังนี้

“...ขุนเขาสิเนรุมีความยาว ๘๔,๐๐๐ โยชน์ โดยกว้าง ๘๔,๐๐๐ โยชน์ หยั่งลงในมหาสมุทร ๘๔,๐๐๐ โยชน์ สูงจากมหาสมุทรขึ้นไป ๘๔,๐๐๐ โยชน์ มีกาลบางคราวที่ฝนไม่ตกหลายปี หลายร้อยปี หลายพันปี หลายแสนปี เมื่อฝนไม่ตก พืชคาม ภูตคามและดินชาติที่ใช้เข้ายา ป่าไม้ใหญ่ ย่อมเฉาเหี่ยวแห้ง เป็นอยู่ไม่ได้ ฉันทิ สังขารก็ฉันทิ เป็นสภาพไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ไม่น่าชื่นชม นี้เป็นกำหนดควรเบื่อหน่าย ควรคลายกำหนด ควรหลุดพ้น ในสังขารทั้งปวง..”^{๒๑}.

^{๒๐} อ.จตุก. (ไทย) ๒๑/๕๐/๒๐๑

^{๒๑} อ.สัจต. (ไทย) ๒๓/๖๓/๑๒๔

เนื้อความเดียวกันปรากฏในคัมภีร์จกักวาทปิณี ดังนี้

“ประมาณของภูเขาสิเนรุมาในบาลี. จริงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้ในสัตตสุริยสูตรว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พญาภูเขาสิเนรุยาว ๘๔,๐๐๐ โยชน์ กว้าง ๘๔,๐๐๐ โยชน์ หยั่งลงในมหาสมุทร ๘๔,๐๐๐ โยชน์ ขึ้นจากมหาสมุทร ๘๔,๐๐๐ โยชน์ ๘๔,๐๐๐ โยชน์”^{๒๒}

เนื้อหาในพระสูตรพระไตรปิฎกมีเนื้อหาบางส่วนอันเดียวกัน บางส่วนแตกต่างออกไป ส่วนที่เหมือนกันคือ ลักษณะขนาดทางกายภาพของภูเขา ส่วนที่ต่างกันคือ ในพระไตรปิฎกนำคุณสมบัติของภูเขาคือความไม่เที่ยงแสดงหลักไตรลักษณ์ ซึ่งเป็นสาระหลักของพระสูตรนี้

๒.๔.๓ กรอบการเขียน

พระสูตรในพระไตรปิฎกเน้นหลักคำสอน คือไตรลักษณ์โดยคุณสมบัติอันเป็นลักษณะเด่นของภูเขาสิเนรุเป็นส่วนขยาย ในคัมภีร์ชั้นหลังได้วางกรอบการเขียนโดยมุ่งเน้นลักษณะกายภาพของจักรโดยอธิบายคุณสมบัติกายภาพของจักรวาล เนื้อหาในพระสูตรจึงถูกหยิบยกมาเฉพาะส่วนที่สนับสนุนองค์ประกอบของจักรวาลนั้น ซึ่งได้แก่การตัดข้อความสองข้อความออกจากกันคือข้อความภูมิศาสตร์กายภาพและหลักคำสอน และเลือกหยิบยกเฉพาะภูมิศาสตร์กายภาพมาเรียบเรียงใหม่ภายใต้กรอบจักรวาลวิทยาลัทธิ ก่อให้เกิดเนื้อเรื่องใหม่แตกต่างจากพระไตรปิฎกหรือคัมภีร์เดิม

คัมภีร์หลังอรรถกถานอกจากจะเป็นการเรียบเรียงเนื้อหาส่วนที่กายภาพของจักรวาลจากหลายคัมภีร์ก่อนหน้านี้ให้เนื้อหาคัมภีร์ของตนมีความสมบูรณ์แล้วแล้วยังตรวจสอบคัมภีร์เหล่านั้นว่าสนับสนุนและขัดแย้งกันอย่างไรด้วย ตัวอย่างข้อความที่ปรากฏในคัมภีร์จกักวาทปิณีว่า

“แม้คำที่กล่าวไว้ในโลกบัญญัติปรภณว่า “หยั่งลงในน้ำ ๘๐,๐๐๐ โยชน์ ขึ้นไปจากน้ำ ๘๐,๐๐๐ โยชน์ โดยกว้างก็ยาวเท่านั้น” ก็ควรพิจารณาเหมือนกัน เพราะผิดจากบาลีและอรรถกถา ดังกล่าว แม้ในบาลีก็ได้กล่าวความที่ภูเขาสิเนรุมีประมาณเท่ากันในที่ทั้งปวงคือ ในเบื้องบน ท่ามกลาง และภายใต้. อย่างนี้. ส่วนในฎีกาขินาลังการกล่าวว่า “ประมาณในท่ามกลางของภูเขาสิเนรุอย่างนั้น; แต่ที่สุดทั้งสองมีประมาณหมื่นโยชน์โดยส่วนขวาง. คำนั้นผิดบาลี”^{๒๓}

๒.๔.๔ ความเหมือนและความแตกต่างของการเรียบเรียงคัมภีร์จักรวาลวิทยาในชั้นหลังอรรถกถา

ความเหมือน

๑ คัมภีร์สายจักรวาลวิทยามีเนื้อหาหลักมาจากอรรถกถาเป็นหลักและคัมภีร์ก่อนหน้านี้ของตน ภายใต้กรอบภูมิศาสตร์กายภาพ คัมภีร์หลังจากจะกล่าวถึงเนื้อหาคัมภีร์ก่อนหน้านี้ อย่างคัมภีร์ไตรภูมิพระร่วงได้รวบรวมคัมภีร์ก่อนหน้านี้ตั้งแต่อรรถกถาลงมาประมาณกว่า ๓๐ คัมภีร์

^{๒๒} พระสิริมังคลาจารย์ วจนา, ทินกร ทองเสวต แปล, จกักวาทปิณี, (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๒๓) หน้า ๖

^{๒๓} พระสิริมังคลาจารย์ วจนา, ทินกร ทองเสวต แปล, จกักวาทปิณี, หน้า ๖

๒ จารีตการเรียบเรียง โครงสร้างของการเรียบเรียงจะยึดถือคัมภีร์อรรถกถา เช่น คัมภีร์ประเภทแสดงประวัติศาสตร์ของบ้านเมืองและพระพุทธศาสนาในขณะนั้น ผู้เรียบเรียงจะเริ่มต้น ปนามคาถา กาลเวลาก่อนที่พระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันขณะที่ทรงบำเพ็ญเป็นพระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมี พระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันและสถานการณ์บ้านเมืองในขณะนั้น คัมภีร์ดังกล่าวได้แก่ ลังกาวงศ์ ชินกาล มาลีปกรณัม สังคีตวิงศ์ เป็นต้น

การยึดถือจารีตการเขียนดูเหมือนความคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาอย่างเคร่งครัดจะ แตกต่างกับวรรณกรรมทั่วไป ในแง่ที่ว่าวรรณกรรมทั่วไป วรรณกรรมจะสะท้อนสภาพทางสังคมใน ขณะนั้น หมายถึง สภาพทางสังคมมีอิทธิพลต่อวรรณกรรม ทั้งนี้เพราะตัวบุคคลผู้เขียนอยู่ในสังคม ย่อยได้รับปฏิสัมพันธ์กับสังคม มีทัศนคติ ความเชื่อ โลกทัศน์ต่อสังคมที่ตนอยู่และสะท้อนออกมาใน วรรณกรรมของตน ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนคือวรรณกรรมของสุนทรภู่ ขุนช้างขุนแผน เป็นต้น พฤติกรรม ค่านิยมของตัวละครเป็นค่านิยมของสังคมในยุคนั้น ขณะเดียวกันตัววรรณกรรมมีอิทธิพล กำหนดค่านิยมทางของสังคมได้เช่นกันเช่น กฤษณาอาสนอน้อง เป็นต้น

วรรณกรรมทางศาสนาที่ผู้เขียนยึดจารีตในการเขียนจึงมีความแตกต่างจากวรรณกรรม ทั่วไปในแง่ที่ว่า วรรณกรรมทางศาสนามักจะพ้นจากบริบททางสังคมในยุคนั้นๆ ความสัมพันธ์จึงเป็น การเชื่อมโยงระหว่างคัมภีร์ที่เกิดก่อนสู่คัมภีร์รุ่นหลัง ความเชื่อมโยงกับสังคมจะเป็นทางสายเดียวคือ อิทธิพลของคัมภีร์สู่การกำหนดพฤติกรรมและค่านิยมของสังคม

การยึดถือจารีตการเรียบเรียงวรรณกรรมน่าจะมีสัมพันธ์กับลักษณะคำสอนทาง พระพุทธศาสนาที่หลักคำสอนสูงสุดเป็นโลกุตระธรรม การแต่งเติมโดยการตีความอย่างอิสระจึงไม่ เป็นไปได้ได้น้อย หน้าที่ของผู้รจนาคือการรักษาสิ่งสูงสุดไว้ให้คงเดิมมากที่สุด เพราะฉะนั้น การเขียน คัมภีร์จักรวาลทางพระพุทธศาสนาจึงอยู่พ้นจากสภาพทางสังคม ยกเว้นคัมภีร์ที่มุ่งแสดง ประวัติศาสตร์ของรัฐนั้นๆ จะมีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ของรัฐและผู้นำ เช่น คัมภีร์ชินกาล มาลีปกรณัม เป็นต้น

๓ ความเคร่งครัดของการเรียบเรียง ผู้เรียบเรียงเป็นปราชญ์ในยุคนั้น เป็นผู้ค้นคว้าและ ทรงภูมิปัญญามาก แต่เพราะจารีตของผู้เรียบเรียงเห็นว่าหลักคำสอนและเนื้อหาที่ปรากฏในคัมภีร์ พระไตรปิฎก อรรถกถาเป็นหลักสัจธรรม ไม่สามารถจะเปลี่ยนแปลงหรือตีความตามอำเภอใจได้ เนื้อหาในแต่ละคัมภีร์จึงคล้ายคลึงกันมาก

๔ คัมภีร์ส่วนใหญ่ไม่ปรากฏผู้เรียบเรียง บางคัมภีร์มีผู้เรียบเรียงมากกว่า ๑ ท่าน เช่น คัมภีร์ลังkawงศ์ เนื้อหาและสำนวนในคัมภีร์แตกต่างกันของช่วงต้นของคัมภีร์กับเนื้อหาชั้นหลัง แสดง ถึงมีผู้แต่งต่อเติมหลายท่าน การไม่ปรากฏผู้แต่งเป็นความประสงค์ของผู้เรียบเรียงตามที่ปรากฏใน ปนามคาถาของแต่ละคัมภีร์คือเพื่อสร้างบารมีและเพื่อเผยแพร่พระศาสนา

ความแตกต่าง

๑ ผู้รจนาคัมภีร์มีความเคร่งครัดในการเรียบเรียง มีอิสระน้อยที่จะอธิบายเกินจากเนื้อหา คัมภีร์ก่อนหน้า โดยเฉพาะเนื้อหาที่อธิบายภูมิศาสตร์กายภาพ เช่น ทะเล ภูเขา แม่น้ำ ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ กาลเวลา ซึ่งเป็นเนื้อหาที่เป็นรูปธรรมเชิงปริมาณสามารถบอกเป็นตัวเลขของคุณสมบัติ และขนาดของสิ่งนั้น เช่น ขนาดของภูมิเขาพระสุเมรุตามที่ปรากฏข้างต้น ทุกคัมภีร์จะแสดงเนื้อหา

ประเภทนี้ไม่แตกต่างกัน หากมีความแตกต่างย่อมจะเป็นการถูกจับผิดจากนักปราชญ์สมัยหรือหลังจากนั้นได้ ความเคร่งครัดของการนำเนื้อหาส่วนเดียวกับที่ปรากฏในคัมภีร์ก่อนหน้ามาใส่ไว้ในคัมภีร์ของตนเอง อาจจะถูกเหมือนคัมภีร์แต่ละเล่มจะไม่แตกต่างกัน อย่างไรก็ตาม คัมภีร์ที่แสดงเนื้อหาจักรวาลวิทยาทางพระพุทธศาสนาเถรวาท เช่น จักกภาพทีปนี โลกทีปนี ไตรภูมิ เป็นต้น มีเนื้อหาคล้ายกัน อย่างไรก็ตาม แม้จะมีเนื้อหาเดียวกัน แต่จุดเน้นที่ผู้รจนาจะเน้นและให้ความสำคัญแก่เนื้อหาส่วนหนึ่งและไม่ให้ความสำคัญก็เนื้อหาอีกส่วนหนึ่ง ย่อมจะทำให้สาระหลักของผู้รจนาจะสื่อแตกต่างกันออกไป เช่น จักกภาพทีปนี โลกูปัตติ และไตรภูมิพระร่วง มีเนื้อหาคล้ายกันกล่าวคือ มีเนื้อหา ๑ ส่วนภูมิศาสตร์โลก เช่น ภูมิเขาพระสุเมรุ แม่น้ำ ดวงอาทิตย์ ทวีป ผู้อาศัยอยู่ในจักรวาล ประเภทของผู้อาศัยในจักรและคุณสมบัติของผู้อาศัยในจักรวาล อายุของคนและอายุของภูมิศาสตร์โลก ความแตกต่างอยู่ที่การเน้นและขยายเนื้อหาส่วนใดส่วนหนึ่งมากขึ้นและใส่รายละเอียด ตลอดจนการจัดลำดับเนื้อหา

จักกภาพทีปนี เน้นภูมิศาสตร์ของโลก การลำดับเนื้อหาเริ่มจากลักษณะภูมิศาสตร์ของจักรวาล ภูเขา แม่น้ำ ดวงอาทิตย์ และลงท้ายด้วยผู้อยู่ในจักรวาลได้แก่ นรก มนุษย์และเทวดา จักกภาพทีปนี จะแยกภูเขาเป็นบทหนึ่ง แม่น้ำเป็นบทหนึ่ง ทวีปเป็นบทหนึ่ง ภูมิของผู้อาศัยเป็นบทหนึ่ง และอายุการเวลาของทีกล่าวมาแล้วอีกบทหนึ่ง แสดงถึงจุดเน้นของจักกภาพทีปนีเน้นภูมิศาสตร์กายภาพของจักรวาล นอกนั้นเป็นส่วนประกอบให้มีเนื้อหาสมบูรณ์

ทีปโลกปกสาร ลำดับเนื้อหาพูดถึงโลกจากพุทธวาระกล่าวถึงโลกทั้งสาม ได้แก่ สังขารโลก โอภาสโลก และสัตว์โลก แล้วนำไปสู่เนื้อหาของคัมภีร์คือโอกาสโลก จากนั้นแยกอธิบายเนื้อหาว่าด้วย สังขารโลก นรก เปรต ตีรัจฉาน มนุษย์ เทวดา โอกาสโลกและปภินณะ คัมภีร์เล่มนี้จึงมีกรอบในการอธิบายด้วยกรอบแห่งโลกทั้งสาม คล้ายกับไตรภูมิพระร่วง ไตรภูมิพระร่วงเน้นการอธิบายโลกที่เป็นสัตว์โลก โดยเฉพาะโลกมนุษย์ และอธิบายรายละเอียดคุณสมบัติของการที่ได้มาเป็นผู้อยู่โลกหรือภูมิอื่นๆ หมายถึง แสดงการกระทำและผลของการกระทำจะเกิดขึ้นหลังชีวิตความตาย และให้รายละเอียดของการกระทำที่จะนำไปสู่ภูมิหนึ่งๆ

๒ การให้รายละเอียด จะเห็นว่าสำนวนการเขียนจะแตกต่างกัน สำนวนเกี่ยวข้องกับการให้รายละเอียดของเนื้อหานั้น จักกภาพทีปนีอธิบายสัตว์จะอธิบายโดยซ่อนตนเองไว้ หมายถึงอธิบายรักษาระหว่างระหว่างสัตว์โลกและความเป็นไปของสัตว์โลกตามหลักการทางพระพุทธศาสนาในเชิงข้อเท็จจริงมากกว่าคุณค่า ในไตรภูมิพระร่วงกายและโลกที่ปกสารจะอธิบายให้รายละเอียดแสดงอารมณ์ความรู้สึกของบุคคลหรือสัตว์โลกในแต่ละภูมิโดยเฉพาะการได้รับโทษอันแรงกล้าจากผลของการกระทำ และอธิบายการสนทนาของบุคคลในภูมิต่างๆ คล้ายกันได้เข้าสัมผัสกับบุคคลนั้นๆอย่างใกล้ชิด เป็นการอธิบายในเน้นเชิงคุณค่าและมุ่งผลของการเรียบเรียงหนังสือเพื่อจะใช้เป็นแนวทางในการชักจูงพฤติกรรมของคนให้เป็นไปตามประสงค์ทางพระพุทธศาสนาและทางบ้านเมือง

๓ การจัดวางเนื้อหาในบริบทใหม่ แม้จะมีเนื้อหาเดียวกัน การให้รายละเอียดของเนื้อหาที่เหมือนกัน กับการจัดความสัมพันธ์กับเนื้อหาอื่นที่ต่างกันั้น ทำให้ความหมายของคัมภีร์หนึ่งๆมีความแตกต่างกัน

๒.๕ ข้อสังเกตและการตีความ

จากการศึกษาจะเห็นว่าเนื้อหาและโครงสร้างจักรวาลวิทยาปรากฏชัดเจนในคัมภีร์อรรถกถา การปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาปรากฏกระจาย กล่าวคือ ปรากฏเนื้อหาแสดงจักรวาลวิทยาเฉพาะเรื่อง เช่น ในสุริยสูตร ปรากฏรายละเอียดเนื้อหาหลักคือพระอาทิตย์ มหาสมุทร แม่น้ำภูเขาและพระมหาจักรพรรดิ ในพระสูตรนี้แสดงขนาดของพระอาทิตย์ แต่ในอรรถกถามีรายละเอียดน้อยความ จันทิมสูตรปรากฏเนื้อหาหลักคือพระจันทร์ แต่ไม่มีรายละเอียดขนาดของพระจันทร์ เช่นเดียวกับอรรถกถา ไม่ปรากฏขนาดของพระจันทร์

จากตัวอย่างข้างต้นพออธิบายได้ว่า เนื้อหาจักรวาลวิทยาในพระไตรปิฎกกับอรรถกถาไม่แตกต่างกันนัก แต่ละส่วนจะกล่าวสนับสนุนกัน **แต่แตกต่างกันที่** โครงสร้างของพระสูตรหรือโครงสร้างของเรื่อง พระอาทิตย์และพระจันทร์ เป็นต้น ซึ่งเป็นเนื้อหาจักรวาลวิทยาในพระไตรปิฎกเป็นเนื้อหาขยายหลักธรรมหรือส่วนสนับสนุนหลักธรรมให้มีความหมายชัดเจนยิ่งขึ้น โครงสร้างเนื้อหาในอรรถกถาแยกระหว่างหลักธรรมกับจักรวาลวิทยาออกจากกัน โดยจารีตการขยายความจะขยายโดยแยกเนื้อหาแต่ละเนื้อหาเป็นส่วนๆและจะขยายเนื้อหานั้นๆ ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างเนื้อหาหลักคือคำสอนและส่วนขยายคือจักรวาลวิทยาออกจากกัน ส่วนประเด็นขนาดของพระอาทิตย์พระจันทร์ เป็นต้นมาจากแหล่งใด พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒกโร อธิบายอ้างดักลาส ดังนี้

“แมรี ดักลาส (Mary Douglas) ให้กล่าวว่า ความเชื่อและระบบคุณค่าต่าง ๆ (values) ของบุคคลหรือกลุ่มบุคคล ถูกกำหนดหรือออกแบบโดยบริบทแวดล้อม ในขณะเดียวกันก็ทำหน้าที่ออกแบบบริบทแวดล้อมขึ้นมาใหม่ด้วย บริบททางสังคมเป็นตัวกำหนดโครงสร้างและแบบแผนการให้รางวัลและการลงโทษ เป็นตัวกำหนดระบบคุณค่าบางอย่างและความหมายของการดำรงอยู่ (existence) ดังนั้น บริบทแต่ละอย่างจึงมักก่อให้เกิดอคติเชิงวัฒนธรรมและจักรวาลวิทยา นั่นคือ สำเนียงร่วมทางศีลธรรมของสังคมที่เกี่ยวกับมนุษย์และตำแหน่งแห่งที่ของตนในจักรวาล โดยนัยนี้ตัวบท (text) จึงเกิดขึ้นภายใต้ความกดดันของบริบทและเป็นตัวแทนของบริบทนั้น”^{๒๔}

และให้ทัศนะของท่านเอง ดังนี้

“วิธีการตีความจันทิมสูตร และสุริยสูตร ที่น่าจะสอดคล้องเจตนารมณ์ในการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้ามากที่สุด คือ การตีความแบบบุคลาธิษฐาน นั่นคือ ในการแสดงเรื่องราวทูลพระอาทิตย์หรือพระจันทร์ แน่นนอนเหลือเกินว่า พระพุทธองค์ไม่ได้ต้องการพิสูจน์ทฤษฎีที่ว่าปรากฏการณ์ทางธรรมชาติเหล่านี้อยู่จริง ๆ หรือไม่ เนื่องจากเป็นปัญหาที่อยู่ในข่ายเดียวกันกับอภิปรัชญา และเป็นปัญหาที่ไม่เกี่ยวกับเรื่องความทุกข์และความดับทุกข์ ดังนั้น การยกเรื่องเหล่านี้ขึ้นมาแสดง จึงน่าจะเป็นส่วนหนึ่งของการแสดงธรรมแบบบุคลาธิษฐาน โดยยกเอาระบบความคิดความเชื่อที่ฝังรากลึกอยู่ในสังคมอินเดียสมัยนั้นมาเป็นสื่อในการแสดงธรรม เนื่องจากเป็นเรื่องที่สามารถสื่อกับคนในยุคนั้นให้เข้าใจได้ง่ายนั่นเอง โดยจุดสนใจของพระองค์ไม่ได้อยู่ที่ว่าแนวคิดนี้มี

^{๒๔} http://www.mcu.ac.th/site/articlecontent_desc.php?article_id=4 4 3
&articlegroup_id=102 (เข้าศึกษาเมื่อ ๒๐ ธันวาคม ๒๕๕๕)

ความจริงทางอภิปรัชญารองรับหรือไม่ หากแต่จุดสนใจอยู่ที่ว่าแนวคิดนี้สามารถสื่อคำสอนทางจริยธรรมได้อย่างไรเป็นสำคัญ”^{๒๕}

คัมภีร์ชั้นหลังอรรถกถา เช่น โลกทีปนี จักกวาฬทีปนี โลกทปกสาร และไตรภูมิ เป็นต้น ได้ยึดเนื้อหาพระไตรปิฎกและอรรถกถาอย่างเคร่งครัด แต่ใช้กรอบและแนวคิดใหม่เป็นฐานอธิบายเนื้อหาเหล่านั้น กรอบใหม่คือโลกสัมมฐานหรือโลกทางกายภาพตัดขาดจากโลกของคุณค่าหรือหลักคำสอนเดิม แนวคิดใหม่คือโลกกายภาพดำรงอยู่อย่างอิสระที่ดำรงอยู่จริง การวิเคราะห์ภายใต้เนื้อหาใหม่จัดระบบโลกกายภาพให้เชื่อมโยงเป็นจักรวาลวิทยาใหม่ทางพระพุทธศาสนาอย่างเป็นระบบ และหลักจักรวาลวิทยานี้ได้ถูกวิเคราะห์ในรายละเอียดของแต่ละส่วนมากขึ้นนอกเหนือจากที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและอรรถกถา เช่น ฐานของภูเขาพระสุเมรุกลมหรือสี่เหลี่ยม จักรวาลดำรงอยู่บนฐานอะไรรองรับ เป็นต้น

๒.๖ สรุป

การคลี่คลายโครงสร้างและจารีตการเขียนวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาสายจักรวาลวิทยาเถรวาทนั้นมาจากการพัฒนาการของการขยายเนื้อหาของหลักคำสอนในไตรปิฎก เริ่มจากคัมภีร์อรรถกถาสายพระสูตรต้นปิฎกเพื่อให้เนื้อหามีรูปธรรมและผู้อ่านเข้าใจมากขึ้น

ในชั้นอรรถกถาเป็นคัมภีร์ที่มีโครงสร้างแตกต่างจากคัมภีร์พระไตรปิฎก เพราะคัมภีร์พระไตรปิฎกเป็นคัมภีร์ที่แสดงหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า ส่วนอรรถกถาเป็นคัมภีร์ของพระอรรถกถาจารย์ ท่านจึงเจตนาในการขยายความพระไตรปิฎกไว้ในคัมภีร์ของตน คือ เพื่อสร้างบารมีส่วนตนและเพื่อการเผยแผ่พระศาสนาอันเป็นประโยชน์ส่วนร่วม การมีเจตจำนงเช่นนี้ทำให้โครงสร้างคัมภีร์อรรถกถาแตกต่างจากพระไตรปิฎก และคัมภีร์อรรถกถาขยายเฉพาะส่วน เฉพาะพระสูตรได้เพิ่มเติมความเป็นมาของเนื้อหาของพระสูตรนั้นๆ โดยเฉพาะพระสูตรที่เป็นชาดก คัมภีร์ชั้นอรรถกถาแยกอธิบายตามหมวดของคัมภีร์พระไตรปิฎก ได้แก่ พระวินัย พระสูตรต้นปิฎกและพระอรรถกถา

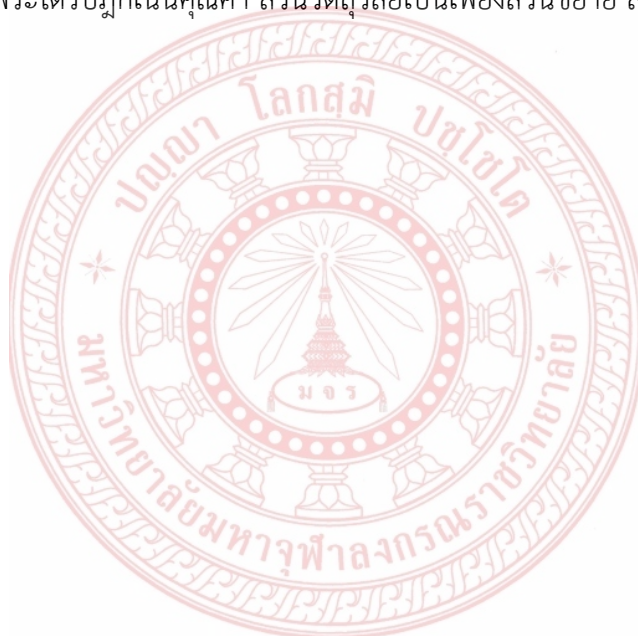
คัมภีร์ชั้นอรรถกถามีเนื้อหาเพิ่มขึ้น แตกต่างจากพระไตรปิฎกชัดเจนที่สุด ได้แก่ พระสูตรพุทธจริยา และพุทธวงศ์ ซึ่งในพระไตรปิฎกอธิบายอดีตพระพุทธเจ้า ๒๔ พระองค์ คัมภีร์อรรถกถาเพิ่มขึ้นอีก ๓ พระองค์ รวมเป็น ๒๗ พระองค์ ในชั้นอรรถกถาให้ความสำคัญแก่พระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันโดยเน้นเมื่อครั้งทรงเป็นพระโพธิสัตว์เพื่อบำเพ็ญบารมีในสมัยของอดีตพระพุทธเจ้าพระองค์ก่อนทั้ง ๒๔ พระองค์ แม้ในพระไตรปิฎกจะอธิบายรายละเอียดของอดีตพระพุทธเจ้าทั้ง ๒๔ พระองค์ควบคู่กับการอธิบายการบำเพ็ญบารมีของพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันเมื่อครั้งเป็นพระโพธิสัตว์ คัมภีร์อรรถกถาให้ความสำคัญกับพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน โดยให้ขยายเนื้อหาส่วนที่เป็นกาลเวลาในการบำเพ็ญบารมีก่อนที่ผ่านการพยากรณ์ของอดีตพระพุทธเจ้าดังกล่าว

เนื้อหาอีกส่วนหนึ่งในพระไตรปิฎกคือหลักคำสอนที่เป็นแนวทางการปฏิบัติ มีเนื้อหาส่วนที่เป็นภูมิศาสตร์กายภาพ เช่น ดวงดาว ดวงอาทิตย์ ภูเขา แม่น้ำ เป็นต้น มิได้แสดงเนื้อหาอย่างอิสระ

^{๒๕} http://www.mcu.ac.th/site/articlecontent_desc.php?article_id=4_4_3_&articlegroup_id=1_0_2
(เข้าศึกษาเมื่อ ๒๐ ธันวาคม ๒๕๕๕)

ต่างหากจากหลักคำสอน แต่มีเนื้อหาเป็นส่วนขยายหลักคำสอนให้มีชัดเจนเป็นรูปธรรมมากขึ้น ใน คัมภีร์ชั้นอรรถกถาก็ปรากฏในทำนองเดียวกันกับพระไตรปิฎก กล่าวคือยังแสดงเนื้อหาจักรวาลวิทยาเป็นส่วนขยายหลักคำสอนเพียงแต่ในแยกขยายจักรวาลวิทยาให้ชัดเจนมากขึ้น เช่น พรหมชาลสูตร กล่าวถึงพระพุทธเจ้าเทศนาแล้วเกิดแผ่นดินไหว คัมภีร์ชั้นอรรถกถายบายความต่อไปว่าสาเหตุของการเกิดแผ่นดินไหวมี ๘ ประการและแจกแจงทั้ง ๘ ประการนั้น

คัมภีร์ชั้นหลังอรรถกถา เช่น จักกภาพทีปนี โลกทีปกसार ไตรภูมิพระร่วง เป็นต้น เป็นคัมภีร์ที่เรียบเรียงเฉพาะส่วนที่ภูมิศาสตร์กายภาพของจักรวาลออกมาต่างหาก โดยนำเนื้อหาแยกออกจากบริบทเดิม มาอธิบายเชื่อมโยงกับบริบทใหม่ กล่าวคือ อธิบายโลกแห่งความเป็นจริงอย่างเป็นวัตถุวิสัยและมีผู้อยู่อาศัย เนื้อหาส่วนนี้จึงเป็นเนื้อหาใหม่ แม้จะยกมาจากเนื้อหาในคัมภีร์ก่อนหน้าอย่างเคร่งครัดแต่เกิดความหมายใหม่เกิดขึ้น คือ โลกวัตถุวิสัยและโลกคุณค่าสามารถแยกจากกันได้และเชื่อมโยงกันได้ ซึ่งในพระไตรปิฎกเน้นคุณค่า ส่วนวัตถุวิสัยเป็นเพียงส่วนขยาย ส่วนข้อเท็จจริงจึงเป็นเพียงประเด็นรอง

บทที่ ๓

อิทธิพลของแนวคิดจักรวาลวิทยาต่อพุทธศิลปกรรม

วรรณกรรมจักรวาลวิทยาพุทธศาสนา หมายถึง คัมภีร์ที่ขึ้นหลังพระไตรปิฎกลงมา โดยเฉพาะคัมภีร์อรรถกถาเป็นแม่แบบของคัมภีร์ช่วงหลังได้ยึดเป็นแบบอย่างทั้งเชิงโครงสร้างและเนื้อหาในการเรียบเรียง จะเห็นได้ว่าการเรียบเรียงคัมภีร์จักรวาลวิทยาผู้เรียบเรียงมีความเคร่งครัดในการขยายความของเนื้อหาอย่างมาก โดยเหตุผลที่ว่าหลักความจริงสูงสุดทางพระพุทธศาสนานั้นเป็นความจริงปรมาัตว์ที่ไม่เปลี่ยนแปลง หน้าที่หลักของผู้เรียบเรียงคือการสืบสานหลักคำสอนไว้ให้เหมือนเดิมที่สุดโดยไม่ตีความเกินเลย ด้วยเหตุนี้คัมภีร์ชั้นหลังอรรถกถาจะยึดเนื้อหาในคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถาและคัมภีร์ที่แต่งก่อนหน้า สิ่งที่ยืนยันความเข้าใจดังกล่าวคือเนื้อหาในคัมภีร์ในช่วงระยะเวลาเดียวกันหรือช่วงระยะเวลาที่แตกต่างกันเนื้อหาคัมภีร์เหล่านั้นไม่ค่อยมีความแตกต่างกัน แต่อย่างไรดี แม้เนื้อหาไม่ได้แตกต่างกันแต่การหยิบยกเนื้อหาเหล่านี้ไปไว้ในกรอบความคิดใหม่จัดวางตำแหน่งเนื้อหาในบริบทใหม่ ความหมายจะมีความเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นจากที่เคยปรากฏเดิมตามที่อธิบายในบทก่อนหน้า

ในบทนี้ผู้วิจัยอธิบายอิทธิพลของแนวคิดจักรวาลวิทยาในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาถูกนำไปใช้เขียนในคัมภีร์ใหม่คือพุทธศิลปกรรม ได้แก่ ปฎิมากรรม สถาปัตยกรรมและจิตรกรรม ซึ่งคัมภีร์จักรวาลพระพุทธศาสนาปรากฏในพระไตรปิฎกที่จารีกราวพุทธศตวรรษที่ ๕ เมื่อครั้งคายนพระพุทธศาสนาเถรวาทครั้งที่ ๔ และคัมภีร์อรรถกถาถูกเรียบเรียงราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐ ที่ประเทศศรีลังกา

ตามประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาเถรวาทได้เข้ามาในประเทศไทยอย่างเป็นทางการหลังจากการสังคายนาครั้งที่ ๓ ตามประวัติศาสตร์ที่มีหลักฐานสืบย้อนไปสู่ประเทศไทยในราวอาณาจักรทวารวดีก่อนยุคสุโขทัย พุทธศิลป์ทางพระพุทธศาสนาปรากฏหลักฐานอธิบายประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาได้อย่างดี ในด้านศิลปะนั้นเชื่อกันว่ามีมาก่อนยุคประวัติศาสตร์ก่อนที่จะเกิดภาษาเขียนเสียอีก ศิลปะก่อนยุคประวัติศาสตร์เชื่อกันว่าเป็นศิลปะที่เป็นผลผลิตจากความเชื่อและการดำเนินชีวิต

ตามหลักฐานที่ปรากฏพุทธศิลป์สำคัญอย่างมากทางพระพุทธศาสนาในสมัยสุโขทัยดำรงอยู่ถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นอีกด้านหนึ่งคือ ปฎิมากรรม การคลี่คลายเนื้อหาจักรวาลวิทยาพุทธศาสนาเถรวาทปรากฏชัดเจนในคัมภีร์ชั้นอรรถกถาสู่คัมภีร์ชั้นหลังอรรถกถา เนื้อหาจักรวาลวิทยาในคัมภีร์ชั้นอรรถกถาและชั้นหลังอรรถกถาไม่มีความแตกต่างกัน ทั้งนี้เพราะคัมภีร์ชั้นหลังอรรถกถายึดจารีตการเขียนและเนื้อหาจากคัมภีร์อรรถกถาอย่างเคร่งครัด แต่ความแตกต่างสำคัญที่แสดงถึงความคลี่คลายของคัมภีร์ชั้นหลังอรรถกถาก็คือ คัมภีร์ชั้นหลังอรรถกถาให้กรอบในการเขียนใหม่และใช้เนื้อหาที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถามาเรียบเรียงใหม่อย่างเป็นระบบ ผลก็คือทำให้เกิดความหมายใหม่ซึ่งตัดขาดจากบริบทความหมายเดิม เช่น คัมภีร์จักรวาลที่ปณี คัมภีร์โลกที่ปณี คัมภีร์โลกที่ปกสาร เป็นต้น คัมภีร์เหล่านี้สร้างกรอบการเขียนคือ อธิบายภูมิศาสตร์กายภาพของจักรวาลหรือโลกและ

องค์ประกอบของจักรวาลและโลกนั้น ซึ่งเนื้อหาที่ถูกนำมาเรียบเรียงเป็นเนื้อหาจากคัมภีร์อรรถกถา แต่ในคัมภีร์อรรถกถานั้นไม่ได้อธิบายโลกและจักรวาลอย่างเป็นระบบหรือมีความสมบูรณ์อย่างคัมภีร์ชั้นหลังได้ทำ

ในคัมภีร์จักรวาลวิทยาที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาและคัมภีร์อรรถกถาผู้เรียบเรียงได้เรียบเรียงขึ้นเพื่อวัตถุประสงค์ตามที่ปรากฏในปณามคาถาที่เด่นชัดอย่างน้อยสามประการ คือ ประการแรก เพื่อบำเพ็ญบารมีหรือสร้างกุศลและอุทิศให้ผู้และผู้เรียบเรียงเคารพ ประการที่สอง เพื่อเผยแผ่พระศาสนา และประการที่สาม เพื่อเป็นแนวทางให้พุทธศาสนิกชนใช้เป็นหลักการปฏิบัติส่วนตัวและส่วนรวม รวมถึงการนำไปใช้เชิงนโยบายของรัฐในการจัดความสัมพันธ์ของคนในสังคมให้มีความกลมกลืนและมีความมั่นคงขึ้น และดูเหมือนประโยชน์ข้อที่สามจะปรากฏชัดมากขึ้นในพุทธศิลปกรรมที่แหล่งที่มาของพุทธศิลปกรรมมาจากคัมภีร์นั่นเอง

๓.๑ การคลี่คลายคัมภีร์จักรวาลวิทยาสู่พุทธศิลปกรรม

ตามประวัติศาสตร์ศิลปกรรมเกิดขึ้นก่อนศาสนาหลักของโลกเกิดขึ้น ศิลปกรรมในยุคก่อนประวัติศาสตร์เป็นศิลปกรรมที่มาจากแรงบันดาลใจของความเชื่อทางศาสนาโดยเฉพาะศาสนาตั้งเดิมที่เกิดขึ้นพร้อมกับการเกิดขึ้นของมนุษย์ ศิลปกรรมกับศาสนาหรือความเชื่อในยุคก่อนประวัติศาสตร์จึงแยกกันไม่ออก ศิลปกรรมจึงมีหน้าที่รับใช้ศาสนา ระยะเวลาเมื่อพัฒนาการของโลกเข้าสู่ยุควิทยาศาสตร์หรืออุตสาหกรรมแล้ว ศิลปกรรมและศาสนาโดยเฉพาะในโลกตะวันตกมีเป้าหมายหลากหลายมากขึ้น ศิลปินส่วนหนึ่งแยกศิลปะออกจากศาสนา ศิลปินส่วนหนึ่งรับใช้ศาสนา และมีศิลปะส่วนหนึ่งอาจจะต่อต้านศาสนา

ตามประวัติศาสตร์ศิลปกรรมทางพุทธศาสนาโดยเฉพาะในประเทศไทย พุทธศิลปกรรมมีมาก่อนสุโขทัย ตามที่ประวัติศาสตร์กล่าวถึง ได้แก่ ทวาราวดี ละโว้ เป็นต้น แต่ที่เป็นระบบมากที่สุดตามที่จารีตการศึกษาศิลปะก็คือปรากฏชัดเจนในสมัยสุโขทัย เนื้อหาและความหมายของศิลปกรรมนั้นมาจากเนื้อหาคัมภีร์อรรถกถาและชั้นหลังอรรถกถา คัมภีร์ที่เนื้อหาจักรวาลวิทยาอีกคัมภีร์หนึ่งที่เรียบเรียงขึ้นในสมัยสุโขทัยเป็นภาษาไทยเล่มแรกคือไตรภูมิพระร่วง จุดหลักของคัมภีร์นี้เน้นบุคคลและคุณสมบัติของบุคคลที่อาศัยอยู่ในแต่ละภูมิทั้งสาม สถานหรือภูมิที่อยู่ของบุคคลที่แตกต่างกันนั้นเป็นสถานที่หรือภูมิและองค์ประกอบของภูมิต่างๆเป็นเนื้อหาแสดงจักรวาลวิทยา เพราะฉะนั้นเนื้อหาส่วนนี้ของคัมภีร์มีอิทธิพลต่อพุทธศิลปะในสมัยนั้นโดยตรง อิทธิพลของเนื้อหาในคัมภีร์ปรากฏต่อพุทธศิลปะในเชิงความหมายแต่ไม่ได้มีอิทธิพลในเชิงรูปแบบ เช่น สถูปเป็นรูปแบบของการแสดงความเคารพในศาสนาฮินดูซึ่งเชื่อกันว่ามาจากการบูชาคิวลิ่งค์ ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชรับศิลปะรูปแบบสถูปเป็นการแสดงความเคารพต่อพระรัตนตรัยจะเห็นได้จากพระองค์สร้างสถูปจำนวนมากหลังจากทรงอุปถัมภ์การสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่สามในประเทศอินเดียราวพุทธศตวรรษที่ ๔

พุทธศิลปกรรมในทางพระพุทธศาสนาได้รับอิทธิพลจากเนื้อหาจักรวาลวิทยาจากคัมภีร์บางกรณีได้รับอิทธิพลเชิงความหมายแต่มีใช้รูปแบบซึ่งจะปรากฏในสถาปัตยกรรมและการสร้างงานสถาปัตยกรรมหลายสิ่งก่อสร้างให้มีความหมายเชิงจักรวาลวิทยา ปรากฏในงานสร้างสมัยสุโขทัยเป็นต้นมา “ความหมายของการสร้างวัดในสมัยสุโขทัยที่ใช้น้ำเป็นองค์ประกอบในการสร้างคือน้ำเป็นสัญลักษณ์

ในการทำความสะอาด ในการชำระสิ่งสกปรก ใช้ในการดื่มน้ำ ทำให้ชุ่มชื้นร่มเย็น จากรูปแบบของวัดผ่านน้ำเข้าไปสู่วัด เราจะผ่านความเย็นของน้ำที่ล้อมรอบวัด เข้าไปนมัสการกราบไหว้ พระพุทธรูปซึ่งอยู่ตรงกลาง เปรียบเสมือนเราก้าวเดินออกไปจากโลกเดินเข้ามาหาสมุทรไปสู่พระเมรุอันเป็นศูนย์กลางของจักรวาล ซึ่งเราใช้สัญลักษณ์และวิหารพระพุทธรูปเป็นสัญลักษณ์แทน และองค์พระพุทธรูปเป็นสูงสุดของจักรวาลแทนนิพพาน”^{๒๖}

จารีตการนำองค์ประกอบของงานสถาปัตยกรรมแสดงความหมายจักรวาลวิทยาได้รับการยึดถือสืบเนื่องมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น การแสดงองค์ประกอบสถาปัตยกรรมแสดงความหมายจักรวาลไม่ได้แสดงความหมายเชิงสาธารณให้เข้าใจในวงกว้างเช่นเดียวกับจิตรกรรมและปฏิมกรรม ซึ่งศิลปกรรมสองประการหลังเน้นการสื่อความหมายเชิงสาธารณะที่ทุกคนเข้าใจร่วมกันได้ แต่งานองค์ประกอบของสถาปัตยกรรมจะเข้าใจเมื่อองค์ประกอบสมบูรณ์และผ่านการตีความซึ่งการที่จะสื่อความหมายเช่นนี้องค์ประกอบของสถาปัตยกรรมจึงมีหน้าจำเพาะบางประการ คือแสดงภาวะศักดิ์สิทธิ์ของพระมหากษัตริย์ในยุคนั้น โดยเฉพาะพระมหากษัตริย์ที่มาจากสามัญชน เช่นพระเจ้าปราสาททองทรงให้ความสำคัญของการให้ความหมายดังกล่าว นอกจากนี้ทรงให้ความสำคัญในการสร้างวัด ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาและให้ความสำคัญกับจารีตประเพณี สิ่งเหล่านี้เป็นการสร้างความหมายและการบำเพ็ญบารมีของพระมหากษัตริย์ในอุดมคติของพุทธศาสนาเถรวาทตามที่ประปรากฎในคัมภีร์อรรถกถาและไตรภูมิพระร่วง

พัฒนาการของการคลี่คลายคัมภีร์จักรวาลวิทยาพุทธศาสนาเถรวาทและศิลปกรรมนั้นในระยะเริ่มต้นนั้นแยกออกจากกันต่างหาก ศิลปกรรมนั้นเกิดขึ้นก่อนวรรณกรรม พุทธศิลปกรรมมาบรรจบกับคัมภีร์จักรวาลพระพุทธรูปในช่วงใดไม่ปรากฏชัด เพียงแต่การสันนิษฐานว่าเริ่มจากปฏิมกรรมการสร้างพระพุทธรูปที่ได้รับอิทธิพลจากการสร้างรูปเหมือนตามคติชาวกรีก ซึ่งก่อนหน้าการแสดงประวัติ ความหมายทางพระพุทธศาสนาใช้สัญลักษณ์ เช่น ธรรมจักร เป็นต้น

พุทธศิลป์ที่นำเนื้อหาและความหมายจากคัมภีร์จักรวาลวิทยามาสร้างงานน่าจะเกิดมาช้านาน อย่างไรก็ตาม พุทธศิลป์ที่แสดงเนื้อหาจักรวาลวิทยาน่าจะเกิดหลังพุทธศตวรรษที่ ๑๐ หลังจากคัมภีร์อรรถกถาได้ถูกรจนาขึ้นในประเทศศรีลังกา สำหรับในประเทศไทยนั้นหลักฐานพุทธศิลป์ที่มีความสมบูรณ์และเป็นระบบเกิดขึ้นในสมัยสุโขทัย การนำพุทธศิลป์ถ่ายทอดเนื้อหาหลักคำสอนเช่นเดียวกับคัมภีร์นั้น ศิลปะต้องมีหน้าที่ไม่เพียงแต่ได้รับแรงบันดาลใจทางพุทธศาสนาเท่านั้น แต่ผู้สร้างงานยังยึดจารีตการถ่ายทอดงานคล้ายกับงานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาทำหน้าที่และร่วมสมัยนั้นด้วย ซึ่งก็หมายถึง งานวิจิตรกรรมและสถาปัตยกรรมไม่เพียงทำหน้าที่เพียงสื่องานทางศิลปะและงานส่งทอดความเชื่อทางศาสนาผ่านงานของตนเท่านั้น แต่ผู้สร้างงานยังสืบทอดความหมายเช่นเดียวกับวรรณกรรมก่อนหน้า ได้แก่ คัมภีร์อรรถกถา จักกวาหทีปนี ไตรภูมิพระร่วง

ในบทนี้จึงเป็นการศึกษาจารีตการสร้างงานที่รับสืบทอดเป็นแบบแผนการสร้างงานอย่างเคร่งครัด เช่นเดียวกับคัมภีร์ก่อนหน้า งานจิตรกรรมและสถาปัตยกรรมจึงทำหน้าที่บอกเล่าเรื่องราว

^{๒๖} สมบูรณ์ คำดี, การศึกษาปรัชญาในงานพุทธศิลป์เพื่อเป็นแนวทางการออกแบบตกแต่งภายใน พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ (วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาศิลปมหาบัณฑิต สาขาวิชาการออกแบบภายใน ภาควิชาการออกแบบตกแต่งภายใน บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๙) หน้า ๗๕

ทางจักรวาลวิทยาเช่นเดียวกับวรรณกรรมอื่น เพียงแต่เสนอในรูปลักษณะใหม่ที่ทำให้ผู้ทำความเข้าใจได้ศึกษาผ่านสายตา สถาปัตยกรรมและจิตรกรรมจึงเป็นการรับจารีตและเชื่อมต่อกับงานวรรณกรรมเป็นงานศิลปะแขนงหนึ่ง

งานศิลปะ เช่น จิตรกรรมและสถาปัตยกรรมนอกจากจะแสดงเรื่องราวเช่นเดียวกับวรรณกรรมทั่วไปแล้ว งานจิตรกรรมและสถาปัตยกรรมมีความเป็นอิสระและมีความเคร่งครัดน้อยกว่างานวรรณกรรมที่เป็นคัมภีร์ระดับหนึ่ง อย่างน้อยงานศิลปะมักจะสอดแทรกโลกทัศน์ร่วมสมัยของผู้สร้างงาน และโลกทัศน์ของคนในสังคมที่ผู้สร้างงานได้สัมผัสกับโลกทัศน์นั้นไว้ในตอนสะท้อนออกมาในงาน แต่ความเคร่งครัดในการสร้างงานมาจากปัจจัยทางศาสนาที่ผู้สร้างงานรับมาจากวรรณกรรมทางศาสนาและมาจากศิลปะเอง ซึ่งจะรูปแบบที่ค่อนข้างตายตัว

๓.๒ อิทธิพลของงานวรรณกรรมจักรวาลวิทยาต่อสถาปัตยกรรม

อิทธิพลของจักรวาลวิทยาโดยเฉพาะจักรวาลวิทยาแบบไตรภูมิต่อสิ่งก่อสร้าง ได้แก่โบสถ์ พระวิหาร วัด และสิ่งอื่นๆโดยรวม สถาปัตยกรรมเราอาจจะอธิบายโดยแยกความหมายของสิ่งก่อสร้างแต่ละชั้นออกมาให้ความหมายโดยตรง และอธิบายสิ่งก่อสร้างทางพระพุทธศาสนาแบบองค์ประกอบหลายอย่างเข้าด้วยกัน

ประการแรก การอธิบายจักรวาลวิทยาปรากฏความหมายหรือสัญลักษณ์ในสิ่งก่อสร้างด้วยการตีความของสิ่งปลูกสร้างเหล่านั้นสื่อความหมายเป็นหนึ่งเดียว จักรวาลวิทยาแบบพุทธศาสนาอธิบายโลกเป็นวงกลม หรือมณฑล งานของแทมบาย^{๒๗} อธิบายแนวคิดจักรวาลวิทยานี้ถูกนำมาใช้ในการปกครองจริงจริงในสมัยพระนารายณ์มหาราชทรงปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แบบจักรวาลวิทยาพุทธศาสนา แบ่งเป็นหัวเมืองชั้นใน หัวเมืองชั้นนอก คือเมืองชั้นในคือเมืองตรงกลางมีความสำคัญเสมือนเป็นที่อยู่ของพระอินทร์ คือ ภูเขาพระสุเมรุ พระมหากษัตริย์เป็นพระอินทร์ที่อวตารมานั่นเอง หัวเมืองชั้นนอกจะมีความสำคัญลดหลั่นลงไป แนวคิดนี้ยังถูกนำมาใช้ในการปฏิสัมพันธ์และจัดลำดับของคนในสังคมด้วย กล่าวอีกในนัยหนึ่งอิทธิพลของแนวคิดไตรภูมิซึมซับในระบบคิดของคนไทยลงรากลึกสะท้อนออกหลายแนวทาง แนวทางหนึ่งที่จะอธิบายต่อไปคือ แสดงออกทางสถาปัตยกรรม

แนวคิดจักรวาลวิทยาได้ถูกนำมาปรับใช้ในภูมิสถาปัตยกรรมในสมัยรัชการที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ งานของเสมอชัย พูลสุวรรณ^{๒๘} อธิบายว่า การสร้างพระนครของสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ประสงค์จะให้เมืองกรุงเทพมหานครเป็นเมืองดาวดึงส์ (ตามชื่อของเมือง) สิ่งที่สามารถอธิบายได้เชิงสัญลักษณ์สถาปัตยกรรมและองค์ประกอบอื่นๆ คือ วัดสุทัศน์ซึ่งเป็นวัดประจำพระองค์ ตัวอาคารพระอุโบสถพระประสงค์จะแสดงสัญลักษณ์เป็นภูเขาพระสุเมรุ

^{๒๗} Tambiah, *World Conqueror and Renouncer: a Study of Buddhism and Polity in Thailand against a Historical Background*, (Cambridge: Cambridge University, 1976).

^{๒๘} เสมอชัย พูลสุวรรณ. *สัญลักษณ์งานจิตรกรรมไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ถึง ๒๔*, (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๙.)

คือใจกลางจักรวาล สัญลักษณ์พระอาทิตย์ พระจันทร์ที่โบสถ์และภาพจิตรกรรมล้วนแสดงสื่อความหมายเช่นนั้น แสดงถึงตัวอาคารและองค์ประกอบอื่นไม่เพียงแต่พระองค์ทรงสร้าง ทรงบูรณะเพื่อแต่เพียงประโยชน์ใช้สอยการประกอบพิธีกรรมของพระสงฆ์ แต่ยังมีความหมายเชิงสัญลักษณ์ทางจักรวาลวิทยาอีกด้วย

ประการที่สอง องค์ประกอบของสถาปัตยกรรมเป็นการประดับตกแต่งให้มีความหมายตามแนวคิดจักรวาลวิทยาแบบไตรภูมิ เช่น พระจันทร์ พระอาทิตย์ ราชู ที่ถูกสร้างเป็นส่วนประกอบของสถาปัตยกรรมเป็นตัวสนับสนุนแนวคิดนี้ได้ดี สัตว์หิพานานาชนิดที่ถูกแกะสลักไว้ที่หลักคาโบสถ์เป็นตัวสนับสนุนแนวคิดนี้เช่นกัน

โบสถ์หรือพระวิหารโดยตัวมันเอง นอกจากประโยชน์ในการทำสังฆกรรมของพระสงฆ์แล้ว ในความหมายเชิงสัญลักษณ์คือโลกุตระภูมิในจักรวาลวิทยาแบบไตรภูมิ พระพุทธรูปก็คือพระพุทธรูปเจ้าผู้อยู่เหนือโลกทั้งสาม โบสถ์หรือพระวิหารคือกัมพูทวีปนั่นเอง

อธิบายในแง่ของความคลี่คลายของเนื้อหาและโครงสร้างจารีตการเขียนวรรณกรรมจักรวาลวิทยาพุทธศาสนาสายเถรวาทก็คือ สถาปัตยกรรมเป็นเสมือนคัมภีร์หนึ่งที่ถูกถ่ายทอดจากคัมภีร์หนังสือที่เป็นตัวหนังสือสู่สถาปัตยกรรม หน้าที่ของหนังสือคือบันทึกหลักคำสอนหรือเนื้อหาที่ผู้เขียนต้องการสื่อถึงผู้รับสารหรือผู้อื่นจากที่ตนเองได้รวบรวมและเรียบเรียงมา หน้าที่เช่นนี้เป็นหน้าที่เดียวกับสถาปัตยกรรมได้ทำหน้าที่คือ การรับเนื้อหาจากคัมภีร์หนังสือมาสู่การถ่ายทอดเป็นสิ่งก่อสร้างสัมผัสได้สามมิติ แต่มิได้มีความหมายตรงตัวที่จะสื่อสารเช่นเดียวกับคัมภีร์จะสื่อแบบตรงไปตรงมาให้ผู้รับสารเข้าใจตรงกับที่ผู้สื่อประสงค์จะบอก ส่วนตัวสถาปัตยกรรมได้ทำหน้าที่มากกว่าที่คัมภีร์จะพึงเป็นคือ หน้าที่ของประโยชน์ใช้สอยจริงในโอกาสสำคัญและหน้าที่แสดงความหมายของความเชื่อ เป็นการสร้างสภาพแวดล้อมให้อยู่ในมโหฬารที่ซึมซับปฏิบัติตามแบบอุดมคติของสถานภาพของบุคคลในไตรภูมิ

การสร้างพระอุโบสถจึงแยกแยะเขตบริเวณออกจากที่พักสงฆ์เรียกว่าเขตพุทธาวาสออกจากเขตสังฆาวาส เขตพุทธาวาสเป็นเขตการสังฆกรรม เขตพุทธาวาสทั้งหมดจึงเป็นการจำลองสถานพุทธประวัติลงในพระอุโบสถให้มีความหมายถึงสถานที่พระพุทธรูปเจ้าทรงตรัส สัญลักษณ์ที่ใช้เป็นส่วนประกอบของพระอุโบสถ เช่น นาคสะดุ้ง หางหงส์ หรือสัญลักษณ์ภูเขาสัตตบริภัณฑ์ปรากฏบนยอดพระอุโบสถ รวมความแล้วสัญลักษณ์ของเขตพุทธาวาสเป็นสถานแสดงจักรวาลวิทยาแบบพุทธศาสนา เห็นได้ชัดเจนคือวัดสุทัศน์และวัดที่สร้างขึ้นช่วงรัชกาลที่ ๓ ย้อนขึ้นไปถึงปลายอยุธยา ซึ่งนิยมสร้างวัดและจำลองวัดเป็นศูนย์กลางของจักรวาล

ช่วงต้นและช่วงกลางสมัยอยุธยาคติการสร้างพุทธศิลปะจำลองจักรวาลวิทยานั้น คือการสร้างสถูปและเจดีย์ ซึ่งสถาปัตยกรรมการสร้างจำลองจักรวาลวิทยาในแง่เจดีย์ หรือสถูปเป็นคติการสร้างเพื่อเก็บพระธาตุของพระพุทธรูป ลำดับชั้นของเจดีย์แสดงภาพจำลองจักรวาลวิทยาในแง่ของอยู่อาศัยในชั้นต่างๆ ตั้งแต่ท้าวมหาราชทั้งสี่ สูงสุดปลายยอดหมายถึงนิพพาน เป็นต้น

๓.๓ อิทธิพลของงานวรรณกรรมจักรวาลวิทยาต่อปฏิมากรรม

อิทธิพลของจักรวาลวิทยามีต่อประมากรรมคือรูปลอยที่เป็นตัวบุคคล และสัตว์นานาชาติในป่าหิมพานต์นั้น ตัวบุคคลที่สำคัญที่สุดคือพระพุทธรูป

จักรวาลวิทยาตามที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาและคัมภีร์ชั้นหลังอรรถกถามืองค์ประกอบหลัก ได้แก่ ๑) พัฒนาการของจักรวาล (เกิดและดับ) ๒) เขาพระสุเมรุอันเป็นศูนย์กลางของจักรวาล และเขาสัตตบริภันต์ซึ่งล้อมรอบเขาพระสุเมรุมีขนาดลดหลั่นกันออกไป ๓) มหาสมุทร ๔) ทวีปทั้ง ๔ และ ๕) ภพ ภูมิต่างๆ ตลอดจนบุคคลและคุณสมบัติของผู้ที่อยู่ในภูมิต่างๆ คัมภีร์จักรวาลวิทยาทางพระพุทธศาสนาทุกคัมภีร์จะประกอบด้วยเนื้อหาดังกล่าวข้างต้น แตกต่างกันไปเพียงจุดเน้นขององค์ประกอบทั้ง ๕ มากน้อยต่างกันและการจัดเนื้อหาการนำเสนอแตกต่างกัน เนื้อหาจักรวาลวิทยาดังกล่าวมีอิทธิพลต่อโลกทัศน์ของคนในสมัยนั้นไม่น้อยกว่าหลักธรรม การนำเสนอปฏิมากรรมของศิลปินจึงสะท้อนโลกทัศน์ภายในนั่นเอง ปฏิมากรรมที่ศิลปินรังสรรค์ขึ้นจึงมีความหมายทั้งความสวยงาม ความเชื่อทางพระพุทธศาสนาปรากฏในประติมากรรมแต่ละชิ้นงาน งานแต่ละอย่างจึงมีความหมายเฉพาะตัวเอง และประติมากรรมบางประเภทมีความหมายเชื่อมโยงกับประติมากรรมชิ้นอื่นๆ เราสามารถแยกปฏิมากรรมสะท้อนจักรวาลวิทยาทางพระพุทธศาสนา แบ่งออกเป็น ๓ ประเภท

ประเภทแรก ปฏิมากรรมเล่าเรื่อง แกะภาพนูนต่ำบนฝาผนังพระอุโบสถ พระวิหาร แสดงไตรภูมิ พุทธประวัติ ทวีปทั้งสี่ ภูเขาสัตตบริภันต์ เป็นต้น ปฏิมากรรมประเภทนี้ทำหน้าที่เช่นเดียวกับจิตรกรรม เพียงแต่ทำได้ยากและถาวรกว่า จึงมีน้อยกว่าภาพจิตรกรรม

ประเภทที่สอง ปฏิมากรรมลวดลายประดับอาคารทางพระพุทธศาสนา พระอุโบสถและพระวิหาร ลายประดับส่วนใหญ่เป็นองค์ประกอบรองเมื่อเปรียบเทียบกับปฏิมากรรมเล่าเรื่อง เพราะปฏิมากรรมลวดลายประดับไม่แสดงสัญลักษณ์สมบูรณ์ในตัวมันเอง แต่เป็นการเสริมองค์ประกอบอื่น เช่น การเสริมสถาปัตยกรรม จิตรกรรมให้มีความสมบูรณ์มากขึ้น ตลอดจนการเสริมประติมากรรมประเภทเล่าเรื่องด้วย ส่วนปฏิมากรรมเล่าเรื่องมีความสมบูรณ์ในตัวมันเอง โดยเฉพาะพุทธประวัติและชาดกจะแสดงประวัติจนมีความสมบูรณ์

ประเภทที่สาม ปฏิมากรรมตกแต่งสะท้อนสถาปัตยกรรมให้มีความสมบูรณ์ ประติมากรรมประเภทเป็นรูปสัตว์ในป่าหิมพานต์ เช่น กิณนร กิณรี หงส์ นาค เป็นต้น ปฏิมากรรมเหล่านี้เป็นทั้งปฏิมากรรมลอยทั้งตัว ที่นิยมใช้ประดับหน้าพระอุโบสถ และนูนต่ำสูงประดับไว้ด้านบน ด้านหน้าบนของพระอุโบสถ

ปฏิมากรรมทั้งสามประเภทจะปรากฏในพระอุโบสถซึ่งถือว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์และมีความสำคัญมากที่สุดทางพระพุทธศาสนาอย่างที่กล่าวไว้ก่อนหน้าเพราะเป็นสถานที่สังฆกรรมการเปลี่ยนผ่านจากโลกียะไปสู่โลกุตระ พระอุโบสถจึงเป็นตัวแทนของชมพูทวีป ปฏิมากรรมที่ประดับพระอุโบสถทั้งหมดสื่อให้เห็นความเป็นชมพูทวีปซึ่งเป็นสถานที่พระพุทธเจ้าทรงมาอุบัติและทรงตรัสรู้ สิ่งที่สำคัญที่สุดในพระอุโบสถก็คือพระพุทธรูป อันเป็นตัวแทนของพระพุทธเจ้า อยู่พ้นจากภูมิทั้งสามแสดงจุดสูงสุดของการข้ามพ้นจากวัฏสงสาร ในคัมภีร์ไตรภูมิพระร่วงให้ความสำคัญแก่นิพพาน หรือความหลุดพ้น โดยวางเนื้อหาหิมพานต์ไว้สุดท้ายของคัมภีร์

ปฏิมากรรมที่แสดงรูปสัญลักษณ์ในระยะจะแสดงด้วยรูปดอกไม้ แสดงพระพุทธรูปเจ้าต้นโพธิ์ ธรรมจักร และสกลุป

ในระยะหลังแสดงพระพุทธรูปโดยตรงแสดงพระพุทธรูปเจ้าซึ่งได้รับอิทธิพลจากคติชาวกรีกที่นิยมทำรูปปั้น รูปปั้นมีความสมบูรณ์ในตัวมันเอง ไม่ได้ลำดับเรื่องเช่นเดียวกับจิตรกรรม

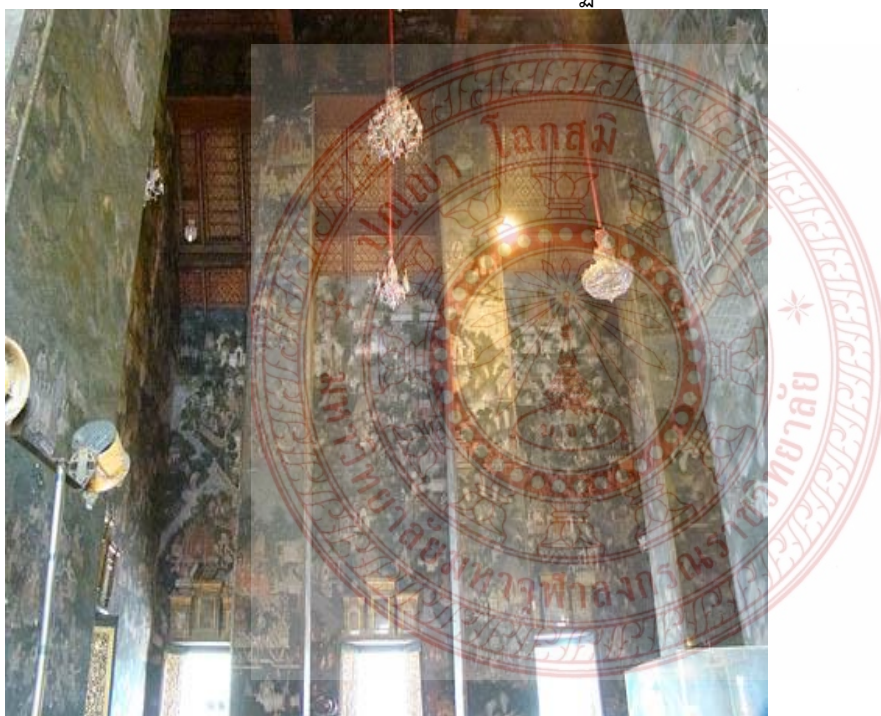
รูปปั้นอื่นที่เราเห็นทั่วไปคือพุทธรูปสาวก รูปปั้นนรก ต้นจิว เป็นต้นตามที่ช่างจะสื่อซึ่งรับจารีตเดิมคือปั้นในส่วนเฉพาะที่สิ่งนั้นมีความสำคัญ อีกทั้งพุทธศิลป์นั้นจะแบ่งสกุลของช่างส่งมาเป็นทอดๆ รูปปั้นพระพุทธรูปเจ้าสมัยสุโขทัย อยุธยา รัตนโกสินทร์ตอนต้นและรัตนโกสินทร์ตอนปลายมีความคลี่คลายแตกต่างกัน เช่น รูปปั้นพระพุทธรูปเจ้าในสมัยรัชกาลที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์เป็นรูปปั้นเชิงบุคคลที่รับอิทธิพลเรียลลิสติก คือ ให้เหมือนมนุษย์มากที่สุด ซึ่งก่อนหน้าจะแสงหลักอุดมคติหรือหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาตามลักษณะของมหาบุรุษ ๓๒ ประการ ศิลปะการปั้นพระพุทธรูปในแต่ละชาติในช่วงเวลาเดียวกันจะมีความแตกต่างกัน อย่างเช่นพระพุทธรูปของหนองคาย นครพนม มุกดาหาร อุบลราชธานีจะปรากฏลักษณะเหมือนกับพระพุทธรูปเวียงจันทน์ สะหวันเขต อย่างไรก็ดี รูปปั้นพระพุทธรูปแสดงพระพุทธรูปเจ้าคือการให้ความสำคัญที่สุดในจักรวาลวิทยา กล่าวอีกนัยหนึ่งจักรวาลวิทยาทั้งหมดที่ถูกอธิบายรายละเอียดนั้นล้วนแต่สะท้อนพุทธภาวะของพระพุทธรูปเจ้านั่นเอง

๓.๔ อิทธิพลของงานวรรณกรรมจักรวาลวิทยาต่อจิตรกรรม

๓.๔.๑ ลักษณะการสืบทอดจากงานวรรณกรรมสู่งานจิตรกรรมและจารึก ความสำคัญของเนื้อหาจารึกปรากฏที่เรื่องราวจารึกภาพจิตรกรรมเรื่องพระพุทธรูปเจ้าที่ฝาผนังพระวิหารหลวงและเรื่องโลกัสมฐานตามที่ปรากฏที่ต้นเสาในพระวิหารหลวงแหล่งเดียวกันจารึกพระประวัติอดีตพุทธนั้นตัวเนื้อหาจารึกแสดงที่มาว่าคัดลอกจากคัมภีร์วิสุทธินิลาสิณีและคัมภีร์สัมพันธมทานิทาน ซึ่งก็หมายถึงการนำเนื้อหาที่ปรากฏในคัมภีร์ชั้นอรรถกถาวิสุทธนิลาสิณีเรื่อยมาจนกระทั่งถึงคัมภีร์สัมพันธมทานิทาน เพราะจารีตของการเขียนตำราในสมัยยุคอรรถกถาจนถึงยุคสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีธรรมเนียมของการเขียนด้วยการคัดลอกสืบต่อกันมา จะแตกต่างกันบ้างในรายละเอียดที่เขียนต้องการจะเน้น อรรถกถาเป็นแม่แบบของคัมภีร์รุ่นหลังที่ยึดถือนำมาเป็นแบบอย่าง การเขียนคัมภีร์ทางศาสนา มักจะปรากฏ ๓ สาย สายที่แสดงเนื้อหาที่เป็นหลักธรรมโดยเฉพาะจะยึดเนื้อหาจากพระไตรปิฎกที่มีเนื้อหาด้านอภิปธรรม และอีกสายหนึ่งก็คือการเขียนเรื่องราวที่เป็นประวัติ ซึ่งแบ่งเป็นสองชุด คือประวัติบ้านเมือง เช่นประวัติลังกา (มหาวงศ์) ประวัติล้านนา (ชินกาลมาลีปกรณ์) ประวัติพุทธสังคหะ เป็นต้น ประวัติเหล่านี้จะเชื่อมโยงกับพุทธประวัติโดยตรงด้วย เนื่องจากการเรียนรู้ที่มาจากความรู้สายเดียวคือศาสนา อีกชุดหนึ่งจะแสดงพุทธประวัติโดยตรง ซึ่งพุทธประวัติมีความสำคัญอย่างมากต่อการสืบทอดพุทธศาสนา ที่คนในสังคมยึดถือและเรียนรู้เป็นแบบอย่าง ด้วยเหตุผลเช่นนี้คัมภีร์ต่าง ๆ จึงมีความสำคัญต่อการเรียบเรียงในรุ่นต่อมาที่ถือเอาเป็นแบบอย่างตามลำดับ คัมภีร์ที่เขียนพุทธประวัติตามลำดับของการเวลาได้แก่ พระไตรปิฎก สายสุตันตปิฎก (ไม่ปรากฏพระประวัติพระพุทธรูปเจ้าโดยตรง) เกิดขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ ๓, อรรถกถา (วิสุทธนิลาสิณี มจรุตถนิลาสิณี) ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๐, โสวัตถกิมทานิทาน แต่งที่ลังกา ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘, พระสัมภารวิปากแต่งในสมัยลานนา, ชินกาลมาลีปกรณ์แต่งที่เชียงใหม่ ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๑ สัมพันธมทา

นิทานแต่งในสมัยอยุธยา และชินมหานิทาน แต่งในสมัยอยุธยาเช่นเดียวกัน คัมภีร์ในยุคต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจะรู้จักกันอย่างแพร่หลาย และยึดถือกัน ส่วนใหญ่จะเป็นคัมภีร์ที่มีเนื้อหาตอบสนองความเชื่อหรือศรัทธาเดิมของท้องถิ่น ที่แสดงเน้นพระประวัติเหนือสามัญอย่างมีอภิหาร และเนื้อหาคำประวัติที่มีอรรถรสตอบสนองอารมณ์อย่างซาบซึ้ง คัมภีร์ที่มีเนื้อหาชัดเจนดังกล่าวคือพระสัมภารวิบาก ส่วนคัมภีร์ที่มีค้อยได้รับความนิยม คือคัมภีร์ชินมหานิทานเพราะพระประวัติของพระพุทธเจ้าแสดงด้วยหลักธรรมล้วน ๆ

ส่วนสายที่สามเรื่องโลกสัมฐานก็มีความเกี่ยวข้องกับพุทธประวัติในฐานะที่คัมภีร์โลกสัมฐานดำเนินเรื่องบุคคลที่อยู่ในโลกนั้น แสดงเนื้อหานำมาจากชาดก ซึ่งเป็นพระโพธิสัตว์หรืออดีตพระพุทธเจ้ามาก่อน แต่อดีตชาติเหล่านี้ไม่ได้เขียนด้วยการนำมาเรียงตามลำดับการเวลาของแต่ละเรื่องให้สืบเนื่องกัน ไม่เหมือนกับพระโพธิสัตว์ที่ปรากฏในจารึกฝาผนังหรือคัมภีร์ต่างๆ ข้างต้น

ภาพที่ ๑ แสดง จักรวาลวิทยาเกี่ยวกับภูมิศาสตร์กายภาพ ภูเขา แม่น้ำ เมืองและป่าหิมพานต์ที่เสาพระวิหารหลวงวัดสุทัศน์^{๒๙}

อย่างไรก็ตาม จาริตการเขียนคัมภีร์พระประวัติพระพุทธเจ้าในคัมภีร์พระไตรปิฎก และอรรถกถาปรากฏเพียง ๒๔ พระองค์ ด้วยกรอบของเหตุผลว่าพระพุทธเจ้า ๓ พระองค์ก่อนหน้านี้นี้ไม่ได้พยากรณ์พระโพธิสัตว์ว่าจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ในคัมภีร์ถัดมาคือโสตตถกก็ได้ขยายความหมายและเพิ่มเนื้อหาใหม่โดยเพิ่มประวัติพระโพธิสัตว์ด้วยการเวลาอันยาวไกลออกไปอีก ซึ่งคัมภีร์รุ่นหลังได้นำรูปแบบการเขียนมาใช้ในงานของตน แต่ก็มีกรขยายความเนื้อหาใหม่ขึ้นเรื่อย ๆ ซึ่งเป็นวิวัฒนาการของการเขียนตำราทางศาสนา จนกระทั่งถึงจารึกที่พระวิหารหลวงวัดสุทัศน์ ก็อยู่ในกระแสแสดงการรับ

^{๒๙} <http://oknation.nationtv.tv/blog/phaen/2011/12/31/entry-1>

เอาจารีตการเขียนดังกล่าวมาเป็นรูปแบบการเขียนในงานของตน และปรับเนื้อหาบางส่วนด้วยการให้โครงสร้าง และความหมายใหม่อย่างน่าสนใจ ซึ่งแสดงว่าการเขียนงานจารึกต้องมาจากการค้นคว้า คัมภีร์จำนวนมากตั้งพระไตรปิฎกลงมา

๑) แหล่งข้อมูลเกี่ยวกับจักรวาลที่เป็นวรรณกรรมที่ถูกหยิบยกมาสร้างงานจิตรกรรมและสถาปัตยกรรม

๒) ความหมายในการถ่ายทอด

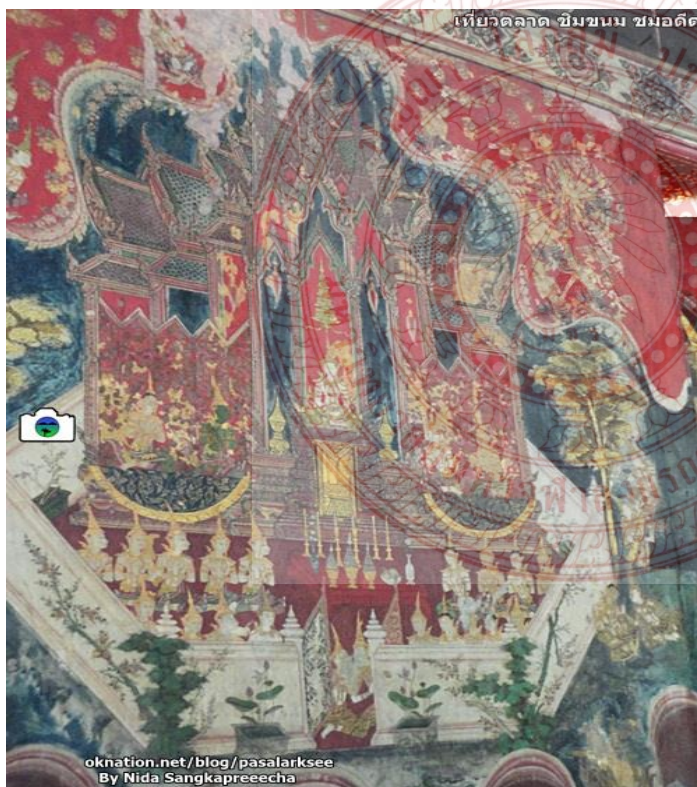
งานจิตรกรรมและจารึกวัตถุศุทัศน์นอกจากจะเป็นผลิตผลของการนำเสนอความหมายการสืบทอดจารีตเดิมแล้วยังเป็นผลิตผลทางสังคมได้ระดับหนึ่งจากความสัมพันธ์ของงานจารึกกับผู้สร้างงาน ช่วงระยะของการสร้างงาน และสภาพทางสังคมขณะที่สร้างงานเนื้อหาจารึกจะแสดงความเชื่อมโยงโครงสร้างเบื้องต้นคืออุดมคติและโครงสร้างเบื้องล่างคือสังคมได้อย่างดี และโครงสร้างสองส่วนจะมีความเชื่อมต่อกันได้ระดับหนึ่ง การสืบทอดข้อมูลของจารึกและการเข้าใจสภาพเหตุการณ์ทางสังคมในช่วงระยะเวลาเดียวกันจะเป็นตัวอธิบายความหมายของเนื้อหางานจารึกที่จะบ่งบอกได้อย่างแท้จริง

เนื้อหาของงานจารึกมาจากการเลือกหยิบยกอยู่ในกระแสจารีตเดิม กล่าวคือยึดคัมภีร์อรรถกถาเป็นหลักและคัมภีร์ชั้นหลังบ้างเล็กน้อย เนื้อหาที่ปรากฏในจารึกจึงดูเหมือนว่าเป็นเนื้อหาที่มาจากคัมภีร์ในอดีต จะแยกเป็นอิสระไม่เกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับสภาพเงื่อนไขทางสังคมเลย ซึ่งก็หมายถึงตัวจารึกมีเนื้อหาการสืบทอดจารีตทางวรรณกรรมด้วยตนเอง โดยไร้จุดเชื่อมต่อกับเงื่อนไขกับสภาพทางสังคมอย่างสิ้นเชิง ถ้าพิจารณาเฉพาะเนื้อหาของจารึกผ่านคัมภีร์ต่าง ๆ ก็จะมี ความหมายเช่นนั้น อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาภายในเนื้อหาที่มาจากจารีตเดิมอย่างละเอียดเปรียบเทียบกับงานวรรณกรรมทางพุทธศาสนาและพิจารณาสภาพทางสังคม จะเห็นความคลี่คลายเปลี่ยนแปลงการนำเสนอเนื้อหาของคัมภีร์ต่างๆ จนถึงจารึกได้ระดับหนึ่ง การคลี่คลายและเปลี่ยนแปลงการนำเสนอเนื้อหาของคัมภีร์ต่างๆ จนถึงจารึกได้ระดับหนึ่ง การคลี่คลายและเปลี่ยนแปลงของเนื้อหาของคัมภีร์ต่างๆ จนถึงจารึกได้ระดับหนึ่ง การคลี่คลายและเปลี่ยนแปลงของเนื้อหาจารึกที่แตกต่างจากอดีตนั้นน่าจะมาจากการเปลี่ยนแปลงของโลกทัศน์บางอย่างที่มีพื้นฐานจากความเปลี่ยนแปลงของสภาพทางสังคม เศรษฐกิจ การปกครอง ซึ่งการเปลี่ยนแปลงนี้มาจากหลายปัจจัย เช่น การล่มสลายของอาณาจักรในอดีต เป็นผลต่อการฟื้นฟูอาณาจักรใหม่ในทุก ๆ ด้านการค้าขายกับชาวต่างประเทศมีมากขึ้น โดยเฉพาะกับชาวจีน ฯลฯ ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเบื้องล่างนี้ส่งผลต่อความเปลี่ยนแปลงโครงสร้างส่วนบนได้อย่างดี ขณะเดียวกันการที่จะพยายามสืบทอดจารีตเดิมมีผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างส่วนบนได้อย่างดี ขณะเดียวกันการที่จะพยายามสืบทอดจารีตเดิมมีผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างค่อยเป็นค่อยไป โดยปรับความเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ใหม่ให้เป็นตัวอธิบายศาสนาเปลี่ยนแปลงจากเดิมเพื่อให้สอดคล้องกับการมีหน้าในสังคมอีกทางหนึ่งด้วย

ความเปลี่ยนแปลงของเนื้อหาทางจารึกในด้านสังคมนั้นเพื่อเสนองานเป็นบรรทัดฐานการกำหนดจริยธรรมทางด้านสังคม โดยให้ความรู้เรื่องโลกและความสัมพันธ์ของตัวเองกับโลกและจักรวาล ตลอดจนแสดงคุณสมบัติของตัวเองที่ควรจะเป็นและควรจะเป็นอยู่ในโลกใด งานจารึกที่วางรากฐานทางจริยธรรมให้แก่สังคม โดยกำหนดให้ความหมายด้วยสัญลักษณ์ภาพจิตรกรรม ยังสื่อด้วยกิจกรรมอื่นด้วย การเทศนาของพระภิกษุ งานจารึกจึงมีความหมายของการส่งเสริมระบบการ

เรียนรู้อีกรูปแบบหนึ่งนี้ด้วยการกำหนดรูปแบบกฎเกณฑ์ความประพฤติให้สอดคล้องกับจารีก ในทุก ส่วนของสังคมและทุกระดับชั้น พระมหากษัตริย์อยู่ในฐานะผู้นำรัฐจึงต้องแสดงพระจริยวัตรให้ สอดคล้องกับความหมายที่บ่งบอกในจารีกเพื่อเป็นตัวอย่างแก่สังคม

ภาพจิตรกรรมเปรียบเสมือนคัมภีร์หนึ่งทางพระพุทธศาสนาทำหน้าที่สื่อแสดงหลักคำ สอนผ่านทางสายตาและศิลปะ ผู้รับถ่ายทอดไม่จำเป็นต้องมีความสามารถด้านอักษรศาสตร์ ทุกคน สามารถเข้าถึงได้และเกิดความซาบซึ้งในจินตภาพนั้น ภาพจิตรกรรมจึงนิยมใช้ถ่ายทอดหลักคำสอน โดยเฉพาะเกี่ยวกับจักรวิหยาลัยไตรภูมิตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ภาพ จิตรกรรมที่มีความสำคัญคือภาพจิตรกรรมที่อยู่บนพื้นฐานพระประธานหน้าพระอุโบสถหรือพระวิหาร ทั้งนี้ถือกันว่าพระพุทธเจ้าเป็นผู้ประเสริฐที่สุดในภูมิทั้งสาม พื้นหลังของพระประธานจึงมีความสำคัญ และโดดเด่นถูกจัดวางให้แสดงไตรภูมิ และองค์ประกอบของภูมิทั้งสามเท่าที่พื้นหลังพระอุโบสถจะเอื้อ ได้แก่ภูเขาสุเมรุอันเป็นแกนกลางของจักรวาลและภูเขาสัตตบริภันท์ ปรากฏดังภาพ

ภาพที่ ๒ แสดงไตรภูมิพื้นผาหลังพระอุโบสถวัดสุวรรณาราม^{๓๐}

ตามภาพเขาพระสุเมรุอยู่ตรงกลางถือว่าเป็นศูนย์กลางจักรวาล และมีภูเขาลดหลั่นลงไป อีก ๗ ภูเขา มีแม่น้ำสี่พันนครคั่น ภาพลักษณะเช่นนี้ปรากฏทั่วไปในวัดสำคัญช่วงสมัยรัชการที่สาม

^{๓๐} <http://oknation.nationtv.tv/blog/pasalarksee/2013/01/10/entry-1>

ย้อนกลับ นอกจากภาพจิตรกรรมแล้วยังมีสมุดภาพปรากฏภาพวาดจักรวาลเช่นเดียวกัน จึงเสมือน คัมภีร์หนึ่งที่ได้รับอิทธิพลจากคัมภีร์ไตรภูมิพระร่วงโดยตรง

๓.๕ อิทธิพลของพุทธศิลปกรรมต่อสังคม การเมืองและวัฒนธรรม

๓.๕.๑ พุทธศิลปะกับสังคม

พุทธศิลปะเป็นผลผลิตทางความเชื่อทางศาสนา คุณสมบัติของศาสนาสูงสุดคือความ หลุดพ้นทางด้านจิตใจและการจัดความสัมพันธ์ของคนในสังคม トラบเท่าที่มนุษย์ยังดำเนินมรรควิธี เพื่อความหลุดและยังไม่เข้าสู่ความหลุดพ้นแล้ว หรือขณะที่มนุษย์ดำเนินตามมรรควิธีเพื่อเป้าหมาย เฉพาะตัวแล้วฐานที่จะเอื้อให้เป้าหมายเฉพาะตัวบรรลุผล ฐานทางสังคมที่มนุษย์จัดความสัมพันธ์ เกื้อหนุนระหว่างกันจะเป็นฐานที่จะนำไปสู่การบรรลุเป้าหมายเฉพาะนั้น นอกจากนั้นฐานทางสังคมเป็น ฐานสำคัญที่จะบรรลุเป้าหมายเฉพาะ ฐานสังคมเองยังมีเป้าหมายในตัวมันเอง กล่าวคือ ปัจเจกจะมี ความมั่นคงจะไม่แยกออกจากความเป็นกลุ่มหรือสังคมได้

การที่จะให้สังคมเป็นมีอารยธรรมฐาน (theses) บางประการจึงมีความสำคัญที่ทุกสังคม ให้การอ้างอิงหรือยึดถือว่าเป็นสิ่งจริงสูงสุดที่ไม่ต้องพิสูจน์ สิ่งนี้อาจจะถูกรเรียกว่า กระบวนการ หรือ ความรู้ ความจริงบางอย่างที่เป็นฐานอธิบายกระบวนการคิด ความเชื่อ พฤติกรรมของคนในสังคม ความรู้ ความจริงในสังคมไทยในอดีตจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ความรู้ ความจริงและความเชื่อ เป็นแบบแผนในการคิด การปฏิบัติ เป้าหมายส่วนบุคคลและการจัดความสัมพันธ์ของคนมาจากสาย เดียวคือ หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาเป็นฐานอธิบายความจริง ของโลกทั้งกายภาพและโลกของการดำเนินชีวิต เป็นโลกทัศน์ของคนกับตนเอง กับสังคมและกับอุดมคติเป้าหมายชีวิต ทั้งหมดเรียกว่าจักรวาลวิทยานั่นเอง

อย่างไรก็ดี เมื่อพิจารณาจักรวาลวิทยาพุทธศาสนาเถรวาทในไตรปิฎก เนื้อหาของพระ สุตระเกือบทั้งหมดเน้นหลักคำสอนเป็นหลักส่วนที่ถูกนำมาขยายเนื้อหาเป็นโลกกายภาพที่มีความเป็น รูปธรรม การคลี่คลายเนื้อหาสู่การเน้นเนื้อหาจักรวาลนั้นได้ถูกดึงออกจากบริบทเดิมเริ่มปรากฏที่ คัมภีร์อรรถกถาและคัมภีร์ชั้นหลังอรรถกถาลงมา เนื้อหาส่วนที่ขยายหลักธรรมที่เป็นเนื้อหาจักรวาลไม่ได้ เกิดลอยๆแต่น่าจะมาจากความรู้ ความจริงร่วมสมัยกับการนิพนธ์คัมภีร์หรืออาจจะก่อนหน้านั้นและ ได้รับการสืบทอดจนถึงช่วงสมัยการนิพนธ์คัมภีร์นั้น เชื่อกันว่าน่าจะมีจากฐานความรู้ ความเชื่อใน ศาสนาฮินดู จักรวาลวิทยาในพุทธศาสนาเถรวาทในช่วงคัมภีร์อรรถกถาจึงได้รับอิทธิพลส่วนหนึ่งจาก ศาสนาฮินดู

พุทธศิลปะเกิดขึ้นเปรียบเสมือนคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาทำหน้าที่ทางสังคมทั้งที่ ๑) รักษาตุลยภาพทางสังคมและสะท้อนจิตสำนึกร่วมทางสังคม (passive) แสดงตัวตน (Identity) และแสดงชาติพันธุ์ (Ethnicity) และ ๒) ทำหน้าที่เสริมสร้างความเข้มแข็งทางสังคม สร้างบรรทัดฐาน และชี้นำสังคม (active)

พุทธศิลปะทำหน้าที่จิตสำนึกร่วมและแสดงตัวตนปรากฏเอกลักษณ์ของชาติ หมายถึง สถาปัตยกรรม จิตรกรรมและปฏิมากรรมของแต่ละชาติจะมีความแตกต่างกัน แม้ในชาติเดียวกันใน แต่ละยุคสมัยจะมีความแตกต่างกันเช่นกัน ตัวอย่างเช่น พระพุทธรูปในสมัยสุโขทัย ในสมัยอยุธยาและ

ในสมัยรัตนโกสินทร์จะมีความแตกต่างกัน ในสมัยสุโขทัยและอยุธยาพระพุทธรูปแสดงภาวะความเป็นพระพุทธรูปเจ้าด้วยการแสดงมหาบุรุษ ๓๒ ประการ ในสมัยรัชกาลที่ ๔ การสร้างพระพุทธรูปเหมือนเป็นมนุษย์จริงมากขึ้น กล่าวคือนี้ไม่เสมอกันตามลักษณะจริงของมนุษย์ เป็นต้น ในแต่ละประเทศที่นับถือพุทธศาสนา ลักษณะของพระพุทธรูปจะมีความแตกต่างกัน ปฏิมากรรมและสถาปัตยกรรมอื่นก็เช่นเดียว รูปลักษณ์ของแต่ละชาติจะมีความแตกต่างกันสะท้อนอัตลักษณ์ของชาตินั้นๆ

พุทธศิลป์มีหน้าที่สำคัญคือการรักษาคุณภาพทางสังคม เป็นที่ยึดเหนี่ยวทางด้านจิตใจของคนในสังคม และเป็นที่มาของกติการ่วมของคนในสังคม โดยเฉพาะปฏิมากรรม เช่น พระพุทธรูป เจดีย์ สถาปัตยกรรม เช่น โบสถ์ พระวิหาร มักจะเป็นจะเป็นแหล่งศักดิ์สิทธิ์เป็นที่ยึดเหนี่ยวทางด้านจิตใจของคนในชุมชน เป็นที่ของการดำเนินกิจกรรมร่วมกันของคนในชุมชน เช่น การจัดงานประจำปี การบวงสรวง การปฏิบัติธรรม เป็นต้น กิจกรรมเหล่านี้ก่อให้เกิดพิธีกรรมและเทศกาลอันเป็นที่มาของคนในชุมชนหรือนอกชุมชนที่ยึดถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ร่วมกันนั้น การร่วมทำกิจกรรมภายใต้กติกาบางประการทำให้เกิดการผูกมัดของคนในชุมชนก่อให้เกิดชุมชนเข้มแข็ง กติกาที่ถูกกำหนดขึ้นภายใต้กิจกรรมร่วมของคนในชุมชนเป็นตัวกลไกในการสร้างระเบียบของคนในชุมชน การทำหน้าที่ของพุทธศิลป์ โดยเฉพาะปฏิมากรรมและสถาปัตยกรรมจึงเป็นการทำหน้าที่เช่นเดียวกับคัมภีร์จักรวาลวิทยา คือสร้างโลกทัศน์ ให้คำอธิบายที่มาของบุคคลและสังคมเป็นการอธิบายในเชิงปรัชญาและศาสนา ปัจจุบันคำอธิบายดังกล่าวได้คลี่คลายไปในเชิงวิทยาศาสตร์มากขึ้น แต่ในเชิงจิตวิทยาการอธิบายที่มาของบุคคลและสังคมซึ่งหน้าที่ของพุทธศิลป์ยังเป็นการอธิบายในเชิงชาติพันธุ์ (Ethnicity) หรืออัตลักษณ์ของคนในกลุ่มหนึ่งทำให้คนและสังคมไม่มีความขัดแย้งในจิตใจด้วย การดำรงอยู่ของบุคคลและสังคมอย่างเป็นภราดรภาพ ตลอดจนสร้างเป้าหมายเฉพาะตนของบุคคลและเป้าหมายร่วมของสังคม กล่าวอีกนัยหนึ่ง พุทธศิลป์เป็นฐานที่มาของจตุรร่วม (consensus) บางประการของคนในสังคม จตุรร่วมของคนในสังคมพุทธก็คือโลกทัศน์แบบจักรวาลวิทยาพุทธศาสนานั้นเอง จตุรร่วมนี้เป็นทั้งกติกาของสังคม การขจัดความขัดแย้งส่วนบุคคลและสังคมและการสร้างเรียนรู้ทางวัฒนธรรมของคนในสังคมอีกด้วย

๓.๕.๒ พุทธศิลป์กับการเมือง

พุทธศิลป์มีความสัมพันธ์โดยตรงกับการเมือง ความสัมพันธ์ของพุทธศิลป์กับการเมืองเกี่ยวข้องกับแง่ ความสัมพันธ์กับผู้นำรัฐ เป้าหมายของผู้นำรัฐส่วนตนและเป้าหมายของรัฐ ทั้งสามด้านมีความเกี่ยวข้องกัน ดังนี้

๑) พุทธศิลป์อธิบายสถานะของพระมหากษัตริย์ซึ่งเป็นผู้นำรัฐที่นับถือพุทธศาสนาเถรวาทตั้งแต่อินเดีย ชัดเจนที่สุดคือพระเจ้าอโศกมหาราช พระมหากษัตริย์ของลังกา พม่าและไทยในประเทศไทยเท่าที่มีหลักฐานปรากฏตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ตามหลักพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในคัมภีร์โลกศาสตร์ว่าด้วยจักรวาลวิทยาโลกฆราวาสในโลกมนุษย์ พระมหากษัตริย์ในอุดมคติจะเป็นพระมหากษัตริย์ ซึ่งมีสัญลักษณ์คือรัตนะ ๗ ประการและมีช้างเผือกคู่พระบารมี นอกจากนี้เป็นพระมหาจักรพรรดิแล้วยังเป็นธรรมราชาหรือพระโพธิสัตว์ เป็นพระนารายณ์หรือพระอินทร์ในโลกมนุษย์

การปกครองของรัฐคือการจัดการความสัมพันธ์ของผู้นำกับประชาชนโดยที่ผู้นำรัฐเป็นผู้ใช้อำนาจผ่านกลไกบางประการที่ให้แก่คนในชาติยอมรับ สิ่งที่เป็นพื้นฐานเดิมที่สุดในการอธิบายของสถานะของบุคคลและการจัดการความสัมพันธ์ของคนคือคำอธิบายทางพุทธศาสนา คติทางพุทธศาสนา ผู้นำในอุดมคติเป็นธรรมราชาหรือเป็นพระอินทร์ คตินี้ได้ถูกนำมาอ้างอิงของพระมหากษัตริย์ตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น สถานะเช่นนี้ได้ถูกทำให้เป็นจริงในโลกกายภาพด้วยงานสถาปัตยกรรม ปฎิมากรรมและจิตรกรรม ชัดเจนที่สุดการสมมติสถานะพระมหากษัตริย์อยู่ในฐานะพระอินทร์ในงานสถาปัตยกรรมที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม และวัดสุทัศน์เทพวราราม การจัดการวางศาสนสถานที่ยุคพุทธทวารวดีล้วนให้ความหมายแสดงโลกกายภาพของชั้นดาวดึงส์อันเป็นที่ประทับอยู่ของพระอินทร์^{๓๑} การใช้พุทธศิลป์มาแสดงสถานะของพระมหากษัตริย์ยิ่งมีความเข้มข้นในกรณีที่พระองค์มิได้สืบเชื้อสายมาจากพระมหากษัตริย์ การใช้พุทธศิลป์และพิธีกรรมทางพุทธศาสนาอธิบายสถานะของพระองค์ให้ความศักดิ์สิทธิ์และมีความชอบธรรมในการปกครอง

๒ พรมแดนของรัฐเหนือพรมแดนทางศาสนา คำจูนพระพุทธรูป ปกป้องพระพุทธรูป การขึ้นครองราชย์ของพระมหากษัตริย์โดยเฉพาะในช่วงต้นรัชกาลมักจะมีการสังคายนาพระไตรปิฎกและส่งเสริมกิจกรรมพระพุทธรูปซึ่งเป็นจารีตพระจริยวัตรของพระเจ้าอโศกมหาราชพระมหากษัตริย์ผู้ทรงอุปถัมภ์พระพุทธรูปในการสังคายนาครั้งที่ ๓ ที่ประเทศอินเดีย การส่งเสริมกิจกรรมทางพระพุทธรูปหรือการประกาศจะปกป้องพระพุทธรูปเป็นการสร้างความปึกแผ่นและความมั่นคงของรัฐ พระศาสนาถูกนำมาสร้างให้มีความเป็นอัตลักษณ์ความเข้มแข็งแก่รัฐ พระมหากษัตริย์พม่าและพระมหากษัตริย์ของไทยในสมัยอยุธยาต่างประกาศปกป้องพระพุทธรูปและเปรียบเทียบกับอีกฝ่ายคือพระเทวทัต พรมแดนรัฐจึงเหนือพรมแดนทางพระพุทธรูป แม้หลักอุดมคติของพระพุทธรูปจะไม่มีพรมแดนก็ตาม ในพุทธศิลป์จะแสดงความอัตลักษณ์ของชาติเห็นได้ชัดเจน ลวดลายพระธาตุพนมได้ถูกเปลี่ยนเป็นลายไทยเมื่อมีการปฏิสังขรณ์ในสมัยจอมพลป.พิบูลสงคราม ซึ่งก่อนหน้าพระธาตุพนมเป็นสัญลักษณ์ของอัตลักษณ์ของไทยภาคตะวันออกเฉียงเหนือและลาว เมื่อไทยมีปัญหาเกี่ยวกับประเทศลาวในครั้งสงครามอินโดจีน เป็นต้นมา ชาวไทยและลาวต่างเป็นข้าโอกาสของพระธาตุพนม กล่าวคือพระธาตุพนมมีประวัติการเป็นศูนย์รวมจิตใจของคนสองฝั่งโขง ต่อมาเมื่อมีความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองพุทธศิลป์ได้ถูกปรับมารับใช้ทางการเมือง พุทธศิลปะจึงเป็นทั้งตัวสะท้อนทัศนคติทางการเมืองและเป็นตัวชี้ทางการเมืองด้วยเช่นกัน

คติจักรวาลพุทธศาสนาเถรวาทผสมกับคติฮินดูมีอิทธิพลต่อโลกทัศน์ด้านการเมืองของไทยอย่างสำคัญ งานของเอมบริ (Embree)^{๓๒} วิเคราะห์บุคลิกภาพของคนไทยที่ไม่ชอบผูกมัดระยะยาว และไม่ยึดติดความเป็นบรรทัดฐานในการจัดการความสัมพันธ์ทั้งระดับส่วนบุคคลและสังคม จักรวาล

^{๓๑} เสมอชัย พูลสุวรรณ, *สัญลักษณ์ในงานจิตรกรรมไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ถึง ๒๔* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๙) และ เสมอชัย พูลสุวรรณ, “สัญลักษณ์ทางภูมิจักรวาลภายในเขตพุทธาวาสวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม, (เมืองโบราณ ปีที่ ๑๖, ฉบับที่ ๑ (ม.ค.-มี.ค. ๒๕๓๓)) หน้า ๑๑๒-๑๒๓.

^{๓๒} Embree, Thailand: A Loosely Structured Social Systems, (American Anthropology Vo.52: 1950) page 181-193.

วิทยาแบบวงกลมที่ชีวิตเวียนว่ายตายเกิดและความไม่แน่นอนของอำนาจบุคคลและรัฐ ทำให้เกิดทัศนคติของความเกรงใจ ผลของการกระทำของตนที่ทำกับคนอื่นเวลาผ่านไปคนอื่นก็จะทวงคืนหรือตนได้รับผลกระทบนั้น เป็นต้น

๓.๕.๓ พุทธศิลป์กับวัฒนธรรม

พุทธศิลป์กับวัฒนธรรมถือว่าเป็นสิ่งเดียวกัน ความหมายของวัฒนธรรม (culture) ในความหมายกว้างที่สุดหมายถึงผลผลิตของมนุษย์ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรมตรงกัน ความกับธรรมชาติ (nature) วัฒนธรรมในความหมายแคบ หมายถึง ผลผลิตของมนุษย์ที่แสดงความจริงใจองงามหรือความดีงามของคนในชุมชนนั้นๆ

พุทธศิลป์จึงอยู่ในความหมายกว้างและความหมายแคบ อย่างไรก็ดี การใช้ในงานนี้หมายถึงวัฒนธรรมแคบ กล่าวคือพุทธศิลป์เป็นตัวสะท้อนความจริงใจองงามของสังคมไทยตั้งแต่สมัยก่อนสุโขทัยจนถึงปัจจุบัน แต่โดยจารีตของการพุทธศิลป์ที่มีแบบแผนและสะท้อนสภาพสังคมโดยกว้างเรามักจะจำกัดขอบเขตพุทธศิลป์ตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น วัฒนธรรมเป็นตัวสะท้อนอัตลักษณ์การเมือง สังคม การศึกษาของคนในชาติ

พุทธศิลป์เป็นตัวสะท้อนวัฒนธรรม ความเชื่อ และจักรวาลวิทยาของคนในชาติ ซึ่งรูปแบบพุทธศิลป์ ทั้งสถาปัตยกรรม ปฏิมากรรม และจิตรกรรมมีความคลี่คลายคู่ขนานกับความคลี่คลายคัมภีร์จักรวิद्याลัทธิร่วมสมัยกันด้วย พระพุทธรูปในแต่ละยุคจะมีลักษณะแตกต่างจาก ยุคลพบุรีได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนาเถรวาทจนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งเป็นสมัยที่ประเทศไทยเผชิญกับอารยธรรมตะวันตก ทั้งด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี โลกทัศน์จักรวาลวิทยาได้เปลี่ยนแปลงจากเดิมมีผลต่อการรับรู้ลักษณะของพระพุทธรูปซึ่งก่อนหน้าพระพุทธรูปสะท้อนอุดมคติมหาบุรุษ ๓๒ ประการของพระพุทธเจ้ามาสู่ความเสมือนจริงของมนุษย์มากขึ้น ด้านสถาปัตยกรรม สมัยสุโขทัยนิยมสร้างสถูปเจดีย์ เจดีย์เพื่อบรรจุพระสารีริกธาตุเป็นตัวแทนของพระพุทธเจ้า ต่อมาสมัยรัตนโกสินทร์นิยมสร้างพระพุทธรูปและพระวิหารและโบสถ์ทางด้านจิตรกรรม การวาดภาพพระพุทธรูปเจ้านิยามวาดอดีตพุทธในสมัยสุโขทัยและอยุธยาซึ่งความเป็นพุทธะเชิงนามธรรมมากกว่ารูปธรรมต่อมาเน้นการวาดพระพุทธรูปเจ้าองค์ปัจจุบัน (โคตรมะพุทธเจ้า) และชาดกโดยเฉพาะพระเวสสันดรชาดก ซึ่งเน้นพระพุทธรูปที่เป็นตัวบุคคลมากขึ้นสะท้อนโลกทัศน์ด้านจักรวาลวิทยาร่วมสมัยจิตรกรรมได้อย่างดี

คติจักรวาลวิทยามีอิทธิพลหล่อหลอมโลกทัศน์ บุคลิกภาพและวิถีประจำวันส่วนบุคคล การจัดความสัมพันธ์ระหว่างกันและก่อให้เกิดพิธีกรรม เทศกาล การจัดภูมิทัศน์บ้านเรือน วงจรชีวิตตั้งแต่เกิดจนตาย^{๓๓} การจัดสถาปัตยกรรมแบบพุทธผสมความเชื่อท้องถิ่นของชาวบ้านที่มีใช้ผู้นำรัฐจะเน้นวิถีการดำเนินชีวิตมากกว่าการเมือง สถาปัตยกรรมจะปรากฏที่บ้านที่มีใช้วัดหรือสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ การสร้างบ้านและการหันทิศทางบ้านโดยให้การนอนหันศีรษะไปทางทิศตะวันออก ความเชื่อในตามคติไตรภูมิ เป็นต้น

^{๓๓} Davis. *Muang Metaphysics, A Study of Thai Myth and Ritual*, (Bangkok: Pandora, 1984)

๓.๖ พุทธศิลปกรรมกับการคลี่คลายโครงสร้างและจารีตวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา

ศิลปกรรมถือว่าเป็นคัมภีร์หนึ่งทางพระพุทธศาสนา พัฒนาการของศิลปกรรมทางพระพุทธศาสนาจะมีการสืบต่อจารีตการสร้างตามยุคสมัยและมีการรูปลักษณ์แตกต่างออกไปตามยุคของผู้สร้าง ในยุคนั้นๆถือว่าการสืบทอดลักษณะศิลปกรรมอันเป็นเอกลักษณ์เฉพาะ เช่นเดียวกับคัมภีร์ในยุคนั้นมีคติการเขียนเน้นเฉพาะด้าน

พัฒนาการของศิลปกรรมทางพระพุทธศาสนาทั้งจิตรกรรม สถาปัตยกรรมและปฏิมากรรมจึงสืบทอดเนื้อหาและรูปลักษณ์ในตัวเอง ขณะเดียวกันศิลปกรรมยังได้รับการสืบทอดจากคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาด้วยเช่นกัน เห็นได้ชัดเจนที่สุดคือจิตรกรรมฝาผนังและต้นเสาพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม

ความคลี่คลายของศิลปกรรม ศิลปกรรมยุคแรกคือศิลปกรรมสถาปัตยกรรม การก่อสร้างปรากฏหลักฐานมาตั้งแต่สมัยพระเจ้าอโศกมหาราชทรงเป็นผู้อุปถัมภ์พระพุทธศาสนาด้วยการอุปถัมภ์พระสงฆ์ในการทำการสังคายนาครั้งที่ ๓ พร้อมกันนั้นทรงสร้างสถูปเป็นที่ระลึก คติการสร้างสถูปแสดงการเคารพและรำลึกถึงพระพุทธเจ้าได้ขยายมาสู่สุวรรณภูมิต่อมา จนถึงสมัยสุโขทัยนิยมสร้างสถูปเจดีย์ นอกจากสถูปเจดีย์จะแสดงการเคารพพระพุทธเจ้าต่อมาสถูปเจดีย์นิยมทำเป็นชั้นแสดงสัญลักษณ์จักรวาลวิทยาด้วย โดยสมมติฐานของสถูปเป็นที่อยู่ของท้าวมหาราชทั้งสี่ สูงขึ้นไปเป็นสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ตามลำดับจนถึงยอดเป็นโลกนิพพาน

ในคราวเดียวกันนั้นปฏิมากรรมการแกะสลักภาพโนนต่ำสูงปรากฏในยุคสมัยเดียวกัน เช่น การแกะสลักพระพุทธรูปบนภูเขา ฝาผนังซึ่งปรากฏในยุคก่อนสุโขทัย ส่วนศิลปกรรมจิตรกรรมเกี่ยวกับไตรภูมิจะอยู่ในช่วงปลายอยุธยาจนถึงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ จิตรกรรมมีลักษณะเด่นคือแสดงความหมายของเรื่องได้อย่างสมบูรณ์และใช้พื้นที่ไม่มากนัก พื้นที่ส่วนใหญ่ที่ใช้แสดงจิตรกรรมคือสถานที่สำคัญที่สุดของสถาปัตยกรรมคือพระอุโบสถและพระวิหาร ส่วนสำคัญที่สุดของพระอุโบสถคือหลังพระประธานหรือฝาผนังด้านหลังของพระอุโบสถ ทั้งนี้เพราะเป็นพื้นที่ที่คนได้เข้าไปในพระอุโบสถจะได้เห็นมากที่สุด ด้านหลังพระประธานจึงถูกแสดงจักรวาลวิทยาให้มีความหมายพระพุทธเจ้าทรงประทับในจักรวาล ภาพจักรวาลวิทยาจึงเสริมความเป็นพระพุทธเจ้าให้มีความโดดเด่นมากขึ้น ในสมัยรัชกาลที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ภาพจิตรกรรมเหล่านี้ได้รับความนิยมในการวาดอีกต่อไป

ความคลี่คลายเนื้อหาจากคัมภีร์จักรวาลวิทยาสู่จิตรกรรม จักรวาลวิทยามีอิทธิพลต่อจิตรกรรมอย่างตรงไปตรงมา เนื้อหาจักรวาลวิทยาในคัมภีร์ไตรภูมิได้ถูกหยิบยกมาใช้โดยตรงให้เห็นเป็นรูปธรรมมากขึ้น เพื่อประสงค์การบำเพ็ญบารมีส่วนบุคคลและแม่แม่หลักคำสอน ถือได้ว่าการย้ายเนื้อหาจากคัมภีร์จักรวาลวิทยาที่คนทั่วไปเข้าไปไม่ถึง อ่านไม่ออกนั้น จำกัดวงแคบเฉพาะนักปราชญ์หรือพระสงฆ์ที่มีความรู้ภาษานั้นมาสู่คัมภีร์ประเภทหนึ่งคือจิตรกรรมที่คนทั่วไปศึกษาและเข้าใจได้ถือว่าเป็นพัฒนาการการคลี่คลายจากคัมภีร์ไปสู่ศิลปกรรมได้ชัดเจนที่สุด นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างของคัมภีร์ที่ปกติจะลำดับเนื้อหาตามลำดับให้มีความสมบูรณ์ คัมภีร์ที่จะลำดับเนื้อหาให้มีความสมบูรณ์จึงเสนอเนื้อหาตามลำดับอย่างครบถ้วนไม่ได้เปิดโอกาสให้ผู้อ่านได้ตีความมากนัก ส่วน

ภาพจิตรกรรมได้ย่นเนื้อหาลงมาทั้งเล่มเพียงไม่กี่ภาพได้ โดยที่ผู้ผ่านภาพจิตรกรรมตีความเองได้ ถือว่าโครงสร้างของคัมภีร์ (จิตรกรรม) แตกต่างจากคัมภีร์เดิมอย่างสิ้นเชิง

๓.๗ สรูป

อิทธิพลของคติจักรวาลวิทยามีหลายมิติ ทั้งภายในตัวบทเองและต่อวิถีชีวิตของผู้คน งานวิจัยชิ้นนี้มีวัตถุประสงค์อิทธิพลระหว่างคัมภีร์ต่อคัมภีร์และคัมภีร์ต่อศิลปกรรมอื่นๆ ซึ่งหมายถึงอิทธิพลระหว่างตัวบทกับตัวบท ซึ่งมีได้ขยายขอบเขตไปสู่อิทธิพลต่อการกำหนดวิถีการคิดและการดำเนินชีวิตของผู้คนในวงกว้าง

คติจักรวาลวิทยาที่ปรากฏในคัมภีร์มีอิทธิพลต่อพุทธศิลปกรรม ดังนี้

๑ ต่อสถาปัตยกรรม จักรวาลวิทยามีได้มีอิทธิต่อแรงบันดาลใจการสร้างสถาปัตยกรรมโดยตรง แต่มีอิทธิต่อรูปลักษณ์และการให้ความหมายต่อสถาปัตยกรรมนั้น เช่น การสร้างโบสถ์เพื่อทำสังฆกรรมของพระสงฆ์ การสร้างสถูปเพื่อรำลึกถึงพระพุทธเจ้าและเพื่อการสร้างบารมีคือทานบารมี อิทธิพลของการคติจักรวาลวิทยามีผลโดยตรงต่อการสร้างความหมายในสิ่งที่สร้างแล้วนั้น กล่าวคือ การให้ความหมายของชั้นต่างๆของสถูปเจดีย์อันเป็นที่ของเทพชั้นต่างๆได้รับอิทธิพลจากคติจักรวาลวิทยา การประดับตกแต่งองค์ประกอบของพระวิหาร โบสถ์ได้รับอิทธิพลจากคติจักรวาลวิทยา ทั้งนี้เพราะวัตถุประสงค์ของการสร้างไม่เพียงต้องการประโยชน์ใช้สอยแต่ให้มีความหมายทางพิธีกรรมและทางศาสนาด้วย

๒ อิทธิพลคติจักรวาลวิทยาต่อปฏิมากรรม ชัดเจนที่สุดคือ พระพุทธเจ้า ปกติพระพุทธรูปจะประดิษฐานภายในพระอุโบสถและองค์ประกอบอื่นภายในพระอุโบสถ เช่น จิตรกรรม สะท้อนพุทธภาวะของพระพุทธเจ้า การสร้างสัตว์ต่างๆในป่าหิมพานต์ตั้งไว้หน้าพระอุโบสถหรือเป็นองค์ประกอบสถาปัตยกรรมอื่นๆสะท้อนอิทธิพลของคติจักรวาลวิทยานั่นเอง

๓ อิทธิพลคติจักรวาลวิทยาต่อจิตรกรรม ซึ่งปรากฏชัดเจนและตรงกับความหมายไตรภูมิมากที่สุด การสร้างภาพจิตรกรรมมีความมุ่งหมายคือการสร้างคติจักรวาลวิทยานั่นเอง จิตรกรรมคือการนำเนื้อหาของจักรวาลวิทยามาสู่เนื้อหาใหม่ภายใต้กรอบการเล่าเรื่องใหม่ คตินี้ได้รับความนิยมในสมัยปลายรัตนโกสินทร์เรื่อยมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ ๓ และอิทธิพลของคติจักรวาลวิทยาต่อจิตรกรรมค่อยเลือนหายในสมัยรัชกาลที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์เป็นผลมาจากการรับโลกทัศน์สมัยใหม่จากสหวิทยาการจากชาวตะวันตก

บทที่ ๔

ความสัมพันธ์ของการคลี่คลายจักรวาลวิทยาในคัมภีร์และพุทธศิลป์

พัฒนาการการคลี่คลายของเนื้อหาและโครงสร้างจักรวาลวิทยาระหว่างคัมภีร์จากพระไตรปิฎกสู่อรรถกถาและคัมภีร์ชั้นหลังจนถึงราวพุทธศตวรรษที่ ๒๓ (สมัยอยุธยาตอนปลาย) เนื้อหาจักรวาลวิทยาได้รับการสืบทอดในคัมภีร์อย่างเคร่งครัด กล่าวคือเนื้อหาจักรวาลวิทยาในคัมภีร์ตามลำดับเวลาแตกต่างกันนั้นเนื้อหายังได้รับการรักษาไว้อย่างไม่เป็นเปลี่ยน ซึ่งก็หมายถึงเนื้อหาจักรวาลวิทยาที่ปรากฏในพระไตรปิฎกกับเนื้อหาจักรวาลวิทยาในคัมภีร์ชั้นหลังพระไตรปิฎกจนถึงพุทธศตวรรษที่ ๒๓ ปรากฏอย่างเดียวกัน ไม่เพียงแต่เนื้อหาจักรวาลวิทยาเท่านั้น เนื้อหาที่เรื่องเล่าเช่นชาดกก็ปรากฏเช่นเดียว

ที่เปลี่ยนแปลงก็คือโครงสร้างอันเป็นกรอบไว้วางไว้สำหรับการใส่เนื้อหาแตกต่างกัน ซึ่งอธิบายในบทที่ ๒ บ้างแล้ว ในบทนี้จะอธิบายเจาะจงส่วนที่เป็นโครงสร้างและหลักคิดบางประการที่ผู้นิพนธ์ประสงค์จะนำเสนอ และในบทนี้มุ่งเน้นอธิบายความเชื่อมต่อระหว่างคัมภีร์สู่พุทธศิลป์เป็นหลัก ดังนี้

๔.๑ การคลี่คลายโครงสร้างจักรวาลวิทยาในคัมภีร์และพุทธศิลป์

การคลี่คลายโครงสร้างจักรวาลวิทยาในคัมภีร์และการคลี่คลายจักรวาลในพุทธศิลป์ต่างเป็นอิสระต่อกัน ขณะเดียวกันก็มีความเชื่อมต่อกัน

๔.๑.๑ การคลี่คลายของจักรวาลในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา

จากการตรวจสอบเนื้อหาจักรวาลวิทยาที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ชั้นหลังตามที่ปรากฏในบทที่ ๒ พบว่าเนื้อหาจักรวาลวิทยาปรากฏในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ชั้นหลัง เนื้อหาคัมภีร์ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกเป็นเนื้อหาที่ถูกนำมาขยายหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า หลังคัมภีร์พระไตรปิฎกเนื้อหาส่วนนี้จึงดำรงอย่างอิสระและสัมพันธ์ระหว่างกันเองเป็นจักรวาลวิทยาอย่างสมบูรณ์ จะเห็นว่าเนื้อหาจักรวาลวิทยาเดียวกัน เมื่อปรากฏในบริบทที่แตกต่างออกไป ความหมายจะมีความเปลี่ยนแปลงไป เนื้อหาจักรวาลวิทยาในพระไตรปิฎกเป็นเนื้อหาเชิงเปรียบเทียบยึดโยงกับหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา จักรวาลวิทยาในคัมภีร์ชั้นหลังเป็นเนื้อหาอิสระขึ้นอยู่กับผู้นิพนธ์คัมภีร์ชั้นหลังจะหยิบส่วนใดของจักรวาลวิทยาในพระไตรปิฎกมาเน้นและจัดความสัมพันธ์กันใหม่ภายใต้กรอบใหม่นั้น

๔.๑.๒ การคลี่คลายของจักรวาลวิทยาในพุทธศิลป์

ไม่ปรากฏหลักฐานว่าศิลปะเกิดขึ้นเมื่อใด อย่างไรก็ตาม ศิลปะคือสิ่งที่ไม่ใช่สิ่งที่เป็นประโยชน์สอยประจำวัน แต่เป็นตัวสะท้อนสุนทรียะ แรงแบนดาลใจ ความเชื่อซึ่งอยู่ภายในมนุษย์

ศิลปะกำเนิดขึ้นมาตั้งแต่มนุษย์มีอารยธรรม มีเวลามากขึ้นนอกจากเวลาในการแสวงหาปัจจัยที่เพื่อความอยู่รอด ศิลปะในระยะแรกมีความเชื่อทางด้านศาสนาและพัฒนาการเป็นศิลปะศาสนาและศิลปะที่ไม่เกี่ยวข้องกับศาสนาในปัจจุบัน

ศิลปะมีฐานข้อมูลหรือฐานอ้างอิงบางอย่าง ทั้งนี้เพราะระยะแรกของมนุษย์วิถีชีวิตอิงอยู่กับการเกษตรและธรรมชาติ ซึ่งมนุษย์ยังไม่สามารถเข้าใจปรากฏการณ์ธรรมชาติได้อย่างถ่องแท้ ความเปลี่ยนแปลงธรรมชาติ เช่น ฝนตก น้ำท่วม ความแห้งแล้ง โรคภัยไข้เจ็บ เป็นต้น มนุษย์ไม่สามารถควบคุมได้ จึงหาคำอธิบายว่าปรากฏการณ์เหล่านี้เกิดจากอำนาจบางประการที่อยู่เบื้องหลัง ปรากฏการณ์ธรรมชาติเป็นไปเช่นนั้น สิ่งเหล่านี้คือสิ่งที่มีความหมายต่อมนุษย์ สิ่งที่มีความหมายต่อมนุษย์เป็นผู้กำหนดความเป็นไปของปรากฏการณ์ธรรมชาติ ซึ่งความเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติดังกล่าวมีผลกระทบต่อการดำเนินชีวิตมนุษย์ เช่น เกิดความอุดมสมบูรณ์หรือข้าวยากหมากแพง ตลอดจนชะตากรรมบางประการทั้งเชิงบวกและเชิงลบที่ไม่สามารถอธิบายเชิงประจักษ์ การที่จะอยู่อิงอยู่กับธรรมชาติเหล่านี้ มนุษย์จึงปรารถนาที่จะให้ตนเองประสบแต่สิ่งที่เป็นมงคลไม่ประสงค์จะเผชิญกับสิ่งที่ไม่ดี จึงจำเป็นที่จะต้องติดต่อกับผู้ที่อยู่เบื้องหลังธรรมชาตินั้น การติดต่อกับผู้มีอำนาจเหนือเพื่อให้ได้สิ่งที่ตนปรารถนาจึงมีรูปแบบการติดต่อแบบการอ้อนวอนบวงสรวง การบวงสรวงและอ้อนวอนเพื่อให้เทพเจ้าพึงพอใจปรากฏออกมาทั้งในลักษณะการสวด การพิธีกรรม การสัญลักษณ์ที่เป็นสิ่งก่อสร้าง เป็นต้น สิ่งที่เป็นรูปธรรมไม่ว่าจะเป็นสิ่งก่อสร้างรูปต่างๆ การวาดหรือการแกะสลักจึงเป็นที่มาของศิลปะในระยะแรกของมนุษย์ ต่อมามนุษย์มีการพัฒนาขึ้นศิลปะไม่ได้แรงกระตุ้นการอยู่รอดอันเป็นวิกฤติในการดำเนินชีวิตมนุษย์ แต่ศิลปะการถ่ายทอดความเชื่อ ความศรัทธาและแรงบันดาลใจในสิ่งที่สามารถอธิบายได้ ให้ความหมายได้ เช่น การสร้างธรรมจักรในทางพระพุทธศาสนา ไม้กางเขนในคริสต์ศาสนา พระจันทร์เสี้ยวในศาสนาอิสลามมีความหมายเจาะจงและสัมพันธ์ความจริงในทางประวัติศาสตร์ที่ทุกคนรับรู้ร่วมกัน

ศิลปะในระยะแรกจึงมีลักษณะร่วมของคนในสังคม มิใช่ความเชื่อหรือแรงปรารถนาของบุคคลจะแสดงศิลปะเพื่ออธิบายความเชื่อส่วนบุคคลที่แยกออกจากสังคม ศิลปะเป็นตัวสะท้อนคุณค่าร่วมกันของสังคม ศิลปะมาจากความเชื่อของคนในสังคม มิใช่ศิลปะเป็นตัวสร้างความเชื่อของคนในสังคม กล่าวอีกนัยหนึ่งศิลปะมาที่หลังความเชื่อ ความศรัทธา ศิลปะจึงเป็นผลผลิตของความเชื่อร่วมกันของคนในสังคม ศิลปะจึงเป็นทั้งวัฒนธรรมและตัวสะท้อนวัฒนธรรมของคนในสังคมนั้น

๔.๒ ความสัมพันธ์ระหว่างจักรวาลวิทยากับพุทธศิลป์

จะเห็นว่าพัฒนาการของศิลปะในระยะแรกๆไม่ได้เกี่ยวข้องกับอักษรหรือตัวหนังสือเลย ทั้งศิลปะและอักษรต่างแยกออกจากกัน ศิลปะเกิดขึ้นก่อนภาษาเขียน มาเชื่อมโยงกันภายหลังเมื่อมนุษย์ใช้อักษรสื่อสารกันได้ จุดเริ่มกันคือทั้งศิลปะและภาษาต่างทำหน้าที่สื่อสารระหว่างคนในสังคมให้เข้าใจอย่างเดียวกัน หน้าที่มากกว่านั้นที่ศิลปะบางประเภทจะสื่อได้คือการสร้างค่านิยมและแนวทางการดำเนินชีวิตของคนในสังคม ตลอดจนใช้เป็นที่มาของกฎกติกาที่สังคมยึดถือเป็นแนวทางปฏิบัติด้วยกันและใช้อธิบายโลกทัศน์ของคนในเชิงเป็นกลไกของการปกครอง อย่างไรก็ตาม ความแตกต่างระหว่างระหว่างศิลปะและหนังสือคือ หนังสือสื่อให้มีความหมายจำเพาะ การอ่านหนังสือคือ

เพื่อเข้าใจตามสิ่งที่หนังสือบอกชัดเจน การสื่อของหนังสือคืออักษรผ่านสายตาและให้สัญลักษณ์เป็นความหมายชัดเจน ขณะที่ศิลปะเปิดโอกาสให้ตีความหมายได้กว่าหนึ่งความหมาย ยกเว้นศิลปะนั้นเป็นที่รับรู้ของคนในกลุ่มว่ามีความหมายเช่นนั้น นอกจากศิลปะจะสื่อความหมายโดยการตีความทางสมองแล้ว ผู้ไม่รู้ความหมายยังได้ประโยชน์ทางสุนทรียะด้านจิตใจด้วย ศิลปะจึงมีความสากลในแง่ผู้ไม่รู้หนังสือก็สามารถทำความเข้าใจได้เพราะศิลปะเป็นผลผลิตจากการซึบซับความเชื่อ ความศรัทธาและสะท้อนออกมาในสัญลักษณ์ที่จับและต้องได้ ส่งตรงถึงประสบการณ์ ความเชื่อ ความศรัทธาและแรงบันดาลใจของผู้รับสื่อได้โดยตรง

๔.๒.๑ พุทธศิลปะกับคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา

ตามพัฒนาการของศิลปะและคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา พบว่าศิลปะเกิดขึ้นก่อนอักษรที่เป็นภาษาเขียน เมื่อเกิดพุทธศิลปะหมายถึงศิลปะทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ เกิดรูปปั้น รูปแกะสลัก พระพุทธเจ้า พญานาค เป็นต้น เรียกว่าปฏิมากรรม เกิดสิ่งก่อสร้าง เช่น โบสถ์ วิหาร สถานศักดิ์สิทธิ์ทางพระพุทธศาสนา เรียกว่า สถาปัตยกรรม เกิดการวาดภาพที่เกี่ยวข้องทางพระพุทธศาสนา เรียกว่า จิตรกรรม เกิดขึ้นเหล่านี้ถือว่าเป็นศิลปะมารับใช้พระพุทธศาสนา

พัฒนาการพุทธศิลปะเท่าที่มีหลักฐานกล่าวได้ว่าเกิดขึ้นตั้งแต่ประวัติศาสตร์การเกิดชาติไทย ตามประวัติศาสตร์ไทยจะยึดถือว่าเกิดชาติไทยเริ่มตั้งแต่สมัยสุโขทัยแม้พุทธศิลปะจะเกิดก่อนหน้าเริ่มตั้งแต่การเข้ามาของพระพุทธศาสนาสู่สุวรรณภูมิ

สิ่งที่เป็นเอกลักษณ์ของศิลปะสมัยสุโขทัยก็คือ พระพุทธรูปปางสุโขทัย เจดีย์ โบสถ์ และจิตรกรรมแสดงไตรภูมิ พุทธศิลปะแต่อย่างมีความหมายสมบูรณ์ในตัวเอง ในบางคราวผู้นำรัฐก็จะนำสิ่งที่มีความหมายสมบูรณ์นั้นจัดให้มีความสัมพันธ์กันให้มีความเฉพาะเพื่อแสดงภาวะของผู้นำรัฐได้เช่นกัน พุทธศิลป์ที่มีความหมายชัดเจนจำเพาะนี้สืบทอดต่อเนื่องแม้จะมีความคลี่คลายบ้างแต่รูปแบบหลักยังสืบต่อตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงตอนต้นสมัยรัตนโกสินทร์แสดงถึงมีเนื้อหาสนับสนุนหรือเป็นแหล่งอ้างอิงของพุทธศิลป์นั้นอยู่

เนื้อหาพุทธศิลปะทั้งจิตรกรรม ปฏิมากรรม และสถาปัตยกรรมนำมาเนื่อหามาได้มาจากคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาแน่นอน แต่การนำเนื่อหามาจากคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนามาได้ ๒ ทางคือ ทางอ้อมและทางตรง

- ๑) ทางอ้อม หมายถึง แนวคิดจักรวาลวิทยาได้แพร่หลายในหมู่ชนนำและคนทั่วไป ผู้สร้างงานศิลปะก็เป็นส่วนหนึ่งของบุคคลดังกล่าว จึงได้นำแนวคิดดังกล่าวมาใช้ในงานของตน
- ๒) ทางตรง หมายถึง ผู้สร้างงานศิลปะหรือบุคคลชั้นนำที่เป็นผู้ชี้แนะให้มีการสร้างงานศึกษาจากคัมภีร์อย่างแตกฉานแล้วนำแนวคิดดังกล่าวมาผลิตงานศิลปะ

ความเป็นไปได้น่าจะเป็นทางตรงและทางอ้อม ทั้งนี้เพราะหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาโดยสภาพทั่วไปสังคมในสมัยสุโขทัยมีความเชื่อแน่นแฟ้นในเรื่องไตรภูมิ สิ่งหนึ่งแสดงความเชื่อนั้นคือในสมัยสุโขทัยรัฐใช้ไตรภูมิพระร่วงเป็นธรรมนูญในการปกครองของรัฐ และเป็นธรรมนูญการดำเนินชีวิตของบุคคล เพราะคัมภีร์ไตรภูมิพระร่วงเป็นคัมภีร์เล่มแรกที่เขียนด้วยภาษาไทยส่งผลให้หลักคำ

สอนเข้าถึงคนทั่วไปได้ อีกทั้งพระสงฆ์เป็นผู้ถ่ายทอดหลักแนวคิดดังกล่าวต่อประชาชนในวันพระสวณะ ซึ่งคติไตรภูมิจึงซึมซับอยู่กับคนไป

อย่างไรก็ดี ผู้สร้างงานศิลปะในสมัยดังกล่าวได้คือศิลปินที่ได้รับการสนับสนุนจากพระมหากษัตริย์ และเป็นผู้สร้างงานจากการชี้แนะของพระมหากษัตริย์นั่นเอง ศิลปะจึงเป็นสกุลช่างหลวง สกุลช่างจะมีการสืบทอดฝีมือจากรุ่นสู่รุ่น การสร้างงานประเภทเดียวกันจะเป็นกลุ่มเดียวกันด้วยเหตุนี้ การสืบทอดของงานจึงมาจากประสบการณ์ที่เคยทำและสืบทอดรูปแบบและเนื้อหาของจักรวาลนั้นโดยตรง กล่าวคือ รูปแบบเนื้อหาพุทธศิลป์สู่พุทธศิลป์ การสร้างพระพุทธรูปครั้งแรกจะเป็นแบบอย่างของการสร้างครั้งต่อมา การเขียนงานจิตรกรรมครั้งแรกจะเป็นแม่แบบของการสร้างงานต่อมา

การสืบทอดรูปแบบงานและเนื้อหาของพุทธศิลปะจึงถือเป็นการสืบทอดและคลี่คลายภายในสกุลช่างและภายในพุทธศิลป์เอง ไม่ได้เกี่ยวข้องกับการนำหลักธรรมและเนื้อหาจักรวาลวิทยาจากคัมภีร์ใดคัมภีร์หนึ่งหรือหลายๆคัมภีร์มาสร้างงานศิลปะแต่ละครั้งที่สร้างงาน

อย่างไรก็ดี ไม่มีหลักฐานแสดงถึงวิธีการและแนวทางการการหยิบยกเนื้อหาในคัมภีร์ โดยเฉพาะไตรภูมิแปลงเป็นพุทธศิลป์เป็นคราวๆ หรือนำมาคราวเดียวแล้วสืบทอดกันมาในสายงานพุทธศิลป์นั้น หรืออาจจะผสมผสานทั้งสองอย่าง กล่าวคือทั้งสืบทอดเนื้อหาและรูปแบบพุทธศิลป์นั้นๆ ขณะเดียวกันก็ตรวจสอบเนื้อหาและรูปแบบพุทธศิลปะกับเนื้อหาในคัมภีร์ไปด้วย

ในบทที่ ๒ พบว่าเนื้อหาจักรวาลวิทยาในคัมภีร์แต่ละยุคปรากฏไม่แตกต่างกัน เพราะผู้นิพนธ์ถือว่าเป็นหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าเห็นว่าเป็นสัจธรรม จึงมีความเคร่งครัดในการนิพนธ์งานของตนด้วยเนื้อหาเดิม เพียงจัดรูปแบบเนื้อหาใหม่ นำเนื้อหาใดควรเรียบเรียงก่อนหลัง เพิ่มปริมาณงานจักรวาลวิทยาประเภทใดมากประเภทใต้น้อย ความหมายที่เกิดขึ้นเป็นความหมายใหม่ทันที

ในแง่ของพุทธศิลป์ก็อยู่ในจารีตเดียวกัน การสร้างงานจะยึดถือรูปแบบงานแรกเป็นหลัก เช่น พระพุทธรูปปางอุทองจะแตกต่างกับพระพุทธรูปปางสุโขทัย ซึ่งทั้งสองยุคจะไม่ห่างกันมากนัก ความแตกต่างส่วนหนึ่งมาจาก สกวลวงศ์ของพระมหากษัตริย์ ส่วนจิตรกรรมและสถาปัตยกรรมไม่ได้แตกต่างกันในสกวลวงศ์ที่แตกต่างกัน การยึดถือรูปแบบถูกเปลี่ยนแปลงระดับหนึ่งในยุคที่มีเมืองหลวงเปลี่ยนไป

๔.๒.๒ ปัจจัยที่ก่อให้เกิดความคลี่คลาย

ปัจจัยที่ให้เกิดมีความคลี่คลายของเนื้อหาคัมภีร์จักรวาลวิทยา หมายถึง การให้ความสำคัญต่อเนื้อหาจักรวาลวิทยา เนื้อหาจักรวาลวิทยาปรากฏในคัมภีร์อย่างไรก็ยังปรากฏอย่างนั้น แม้คัมภีร์ไตรภูมิพระร่วงในสมัยสุโขทัยจะถูกเรียบเรียงอีกครั้งในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เนื้อหาไม่ได้เปลี่ยนแปลงมากนัก

๑ ความคลี่คลายของเนื้อหาคัมภีร์มาจากใช้กรอบการเรียบเรียงใหม่และจุดมุ่งเน้นใหม่ พระสูตรในพระไตรปิฎกมีเป้าหมายเน้นการสอนหลักธรรมเพื่อเป็นหลักปฏิบัติของบุคคลทั้งระดับจริยะและระดับโลกุตตระ เป้าหมายของคัมภีร์ชั้นหลังเน้นสื่อโลกกายภาพ ผู้อยู่ในโลกและคุณสมบัติผู้อาศัยในโลกนั้น การตัดเนื้อหาในพระไตรปิฎกและอรรถกถามาเรียบเรียงจะได้ความหมายใหม่เกิดขึ้น กล่าวอีกนัยหนึ่ง การคลี่คลายมาจากการรักษาเนื้อหาในพระไตรปิฎกอย่างเคร่งครัดแต่ด้วยจุดหมาย

และกรอบใหม่ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงความหมายซึ่งเป็นการคลี่คลายอย่างชัดเจน การคลี่คลายประการแรกมาจากภายใน

๒ การคลี่คลายมาจากปัจจัยภายนอก ปัจจัยภายนอกเป็นปัจจัยโลกทัศน์ใหม่ เพราะเนื้อหาไตรภูมิแสดงโลกทางกายภาพอันเป็นโลกวัตถุวิสัยพิสุจน์เชิงประจักษ์ได้ พระสูตรในพระไตรปิฎกมีเนื้อหาแสดงคุณค่า ไม่แสดงโลกกายภาพอย่างเป็นภาววิสัย แม้มีเนื้อหาวาลวิทยาที่เป็นโลกกายภาพแต่มิได้ปรากฏอย่างอิสระ ปรากฏผูกกับเนื้อหาที่เป็นคุณค่า (หมายถึงหลักคำสอนที่ใช้เป็นแนวทางปฏิบัติได้) การปรากฏเนื้อหาโลกกายภาพมิได้มีความหมายในตัวเอง แต่เป็นมีความหมายที่เน้นเนื้อหาที่เป็นคุณค่าให้เด่นขึ้น

เมื่อเนื้อหาคุณค่าและเนื้อหาโลกเชิงประจักษ์ถูกแยกออกจากกัน โลกที่เป็นโลกเชิงประจักษ์ได้ถูกทำลายด้วยการค้นพบโลกตามหลักวิทยาศาสตร์ ข้อเท็จจริงที่เป็นโลกกายภาพหรือจักรวาลวิทยาที่มีความสำคัญน้อยลง ในช่วงสมัยรัชกาลที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ วิทยาการจากตะวันตกได้ขยายเข้ามาสู่ชนชั้นนำ โลกทัศน์ของชนชั้นนำได้เปลี่ยนแปลงไป คัมภีร์ที่แสดงจักรวาลจึงไม่มีการเรียบเรียงสืบต่อกันมาอีก แต่บางคัมภีร์นอกจากนั้นจักรวาลวิทยาแล้ว ยังเน้นเนื้อหาคุณค่ายังได้มีความสำคัญเป็นแนวทางการยึดถือปฏิบัติ เช่น ไตรภูมิพระร่วง ซึ่งเนื้อหาจักรวาลส่วนนี้ได้ถูกนำมาถ่ายทอดในพุทธศิลป์

๔.๒.๒ ไตรภูมิกับพุทธศิลป์

เมื่อเนื้อหาในคัมภีร์ถูกถ่ายทอดสู่พุทธศิลป์ ความเป็นพุทธศิลป์เหมือนหนึ่งที่มีชีวิตเจริญเติบโตแยกออกจากเมล็ดพันธ์เดิมคือเนื้อหาคัมภีร์เดิม เนื้อหาพุทธศิลป์จะไม่ลดความสำคัญลงเหมือนเนื้อหาโลกกายภาพแต่เพราะพุทธศิลป์อิงอยู่กับคุณค่า ยิ่งเวลาผ่านไปยาวนานเท่าใดพุทธศิลป์ยิ่งได้เก็บประวัติศาสตร์ไว้มากเท่านั้น คุณค่าของพุทธศิลป์จึงสะท้อนออกมาหลายมิติและยังดำรงอยู่อย่างไม่สิ้นสุด

๑ ดำรงอยู่ในฐานะแสดงหลักคำสอน พุทธศิลป์ที่มีเนื้อหาหลักจักรวาลวิทยาแสดงหลักคำสอนที่แฝงอยู่

๒ ดำรงอยู่ในฐานะสุนทรียศาสตร์ นอกจากแสดงหลักคำสอนแล้วพุทธศิลป์แสดงความสวยงาม ความละเอียดละไมของผู้สร้างงาน เช่น ปฏิมากรรมและสถาปัตยกรรมแสดงจักรวาลวิทยาทำให้พุทธศิลป์มีความสวยงาม ประติมากรรมที่แกะสลักภาพสัตว์ในตำนานในป่าหิมพานต์ บานประตูจะเพิ่มมูลค่าและคุณค่าขึ้น แสดงภูมิปัญญาของช่างนั้นๆ

๓ ดำรงอยู่ด้วยคุณค่าและมูลค่า พุทธศิลป์ที่แสดงจักรวาลวิทยาด้านสถาปัตยกรรมและปฏิมากรรม จะสร้างคุณค่าของพุทธศิลป์นั้น คุณค่ามาจากความสวยงาม ตัวอย่างประติมากรรมโบสถ์วิหารซึ่งทำหน้าที่ในการเปลี่ยนผ่านบุคคลธรรมดาไปสู่พระสงฆ์จะมีภาพไตรภูมิแสดงเบื้องหลังพระประธาน จุดเน้นคือพระประธานคือพระพุทธเจ้าซึ่งเป็นผู้เหนือภูมิทั้งสาม การแกะสลักภาพสัตว์ต่างๆ ในป่าหิมพานต์เป็นการสร้างมูลค่าของตำนานการเล่าเรื่อง มูลค่าคือเรื่องเล่า คุณค่าคือด้านความหมายและด้านความรู้ถึงที่มาของสิ่งเหล่านั้น

๔ แสดงความศักดิ์สิทธิ์ การดำรงอยู่ของพุทธศิลป์ที่คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาไม่สามารถทำหน้าที่เช่นเดียวกันนี้ได้ คือ ความศักดิ์สิทธิ์ สถาปัตยกรรมแตกต่างจากบ้านนอกจากตั้งอยู่

ในวัดแล้ว ความแตกต่างนี้จะแสดงที่จะแสดงด้วยพุทธศิลป์ ปกติความศักดิ์สิทธิ์ประกอบด้วย ๑) ความศรัทธา ๒) ไม่มีความเปลี่ยนแปลงทางวิธีการและพิธีกรรมที่ปฏิบัติต่อ ๓) ไม่มีความบกพร่องหมายถึงความศักดิ์สิทธิ์ยอมให้ผลศักดิ์สิทธิ์เสมอ ถ้าไม่แสดงผลแสดงว่ามีความผิดพลาดของมนุษย์ในวิธีการและขั้นตอนของพิธีกรรม ๔) มีอำนาจเหนือมนุษย์ ๕) ไม่ได้ใช้หรือให้ผลตามปกติในชีวิตประจำวัน เช่น น้ำมนต์ไม่ได้นำมาใช้อาบหรือกินในชีวิตประจำวัน แต่ใช้ในบางโอกาส และสุดท้าย ๖) มีข้อห้ามอย่างหนึ่งในการติดต่อกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์เสมอ ส่วนความศักดิ์สิทธิ์ของพุทธศิลป์เกี่ยวข้องกับ

๔.๑ ความศักดิ์สิทธิ์ของผู้สร้าง/ผู้อุปถัมภ์ ช่วงผู้สร้างในสมัยโบราณเป็นสกุลช่างราชสำนัก ผู้อุปถัมภ์คือพระมหากษัตริย์ วัดที่สร้างมีพุทธศิลป์เป็นองค์แสดงส่วนประกอบของศาสนสถานมักจะเป็นวัดประจำพระมหากษัตริย์ที่พระองค์เป็นผู้กำหนดการสร้าง

๔.๒ สถานที่ปรากฏของพุทธศิลป์ พุทธศิลป์ทั้งศาสนสถานและองค์ประกอบของ ศาสนสถานจะตั้งอยู่ที่วัดหรือวัง ในสมัยสุโขทัยและสมัยอยุธยาทรงใช้พุทธศิลป์ คือสถาปัตยกรรม เช่น คูคลอง วัด วัง เจดีย์ เป็นองค์ระกอบความสัมพันธ์อย่างเป็นระบบจำลองจักรวาลวิทยา กล่าวให้จำลองเขตพระราชฐานแสดงจักรวาลสื่อถึงพระองค์เป็นพระอินทร์ซึ่งเป็นเทพสูงสุดในสวรรค์ตามคติพระพุทธศาสนาเถรวาท ในสมัยรัตนโกสินทร์ในสมัยรัชกาลที่ ๑-๓ พระองค์ใช้วัดพระเชตุพนในส่วนที่เป็นพุทธาวาส ได้แก่ โบสถ์ วิหาร เจดีย์ และสิ่งที่เกี่ยวข้องกับโบสถ์ วิหาร เจดีย์ ได้แก่ ภาพจิตรกรรม ผังภูมิของโบสถ์ วิหาร เจดีย์ถูกจัดให้เป็นระบบมีความสัมพันธ์เชิงทิศทางและเนื้อหาให้สอดคล้องกันสื่อความหมายถึงสถานที่และองค์ประกอบทั้งหมดเป็นจักรวาล ในวัดสุทัศน์ปรากฏภาพจิตรกรรมที่ต้นเสาในพระวิหารหลวงแสดงจักรวาลอย่างชัดเจน พุทธศิลป์ที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามและวัดสุทัศน์เป็นวัดประจำรัชกาลของพระมหากษัตริย์ช่วงต้นสมัยรัตนโกสินทร์ถูกสร้างให้มีความหมายสอดคล้องชื่อเมืองหลวงคือ “กรุงเทพ”

๕ ดำรงอยู่ในฐานะอารยธรรมของมนุษย์ เป็นสิ่งประดิษฐ์ อันเป็นมรดก พุทธศิลป์ถือว่าเป็นอารยธรรมของมนุษย์ที่แสดงความเจริญรุ่งเรืองทางวัฒนธรรมในอดีต เป็นสิ่งที่จับและต้องได้ลักษณะพิเศษที่แตกต่างจากเนื้อหาในคัมภีร์ทางศาสนาที่ปรากฏในคัมภีร์โลกศาสตร์ เมื่อพัฒนาการของสหวิทยาการก้าวหน้าความเชื่อในจักรวาลวิทยาได้ลดน้อยลง ส่วนพุทธศิลป์ที่นำเนื้อหาในคัมภีร์แสดงออกมาเป็นรูปธรรมนั้นแม้ความเชื่อในจักรวาลวิทยาที่พุทธศิลป์เคยทำหน้าที่เช่นเดียวกับเนื้อหาจักรวาลวิทยาในคัมภีร์ได้ทำได้ลดทอนต่อความเชื่อและวิถีชีวิตของคน แต่สิ่งที่พุทธศิลป์เหลือคือยังคงมีความหมายเป็นผลผลิตอารยธรรมของมนุษย์เป็นสิ่งที่บ่งบอกประวัติศาสตร์ของมนุษย์ช่วงร่วมสมัยกับการสร้างนั้น

๖. ดำรงอยู่เพราะมีความหมาย ความหมายของพุทธศิลป์มีหลายความหมาย ๑) ความหมายในทางพระพุทธศาสนา จักรวาลวิทยาจะปรากฏความหมายเช่นเดียวกับเนื้อหาจักรวาลวิทยาที่ปรากฏในคัมภีร์ เช่น จักรวาลวิทยามีรูปทรงกลม เป็นโลกศาสตร์ทางกายภาพอันเป็นที่รองรับการอาศัยอยู่ของสรรพสัตว์ทั้งสามภูมิ ๒) ความหมายในแง่ที่มีลักษณะเด่นของจักรวาลวิทยานอกจากเรื่องหลักจักรวาลวิทยาในตัวมันเอง แต่มีความหมายการบอกคติความเชื่อประวัติศาสตร์ ความสัมพันธ์ของคนในสังคม รูปแบบและลักษณะการปกครอง เช่น พระธาตุพนมแสดงประวัติเจ้าเมืองผู้สร้าง รูปแบบการปกครอง “ข้าโอกาส” เป็นคำที่หลงเหลือและถูกใช้เรียกชาวธาตุพนมแสดงถึงราษฎรเคยส่งส่วยให้ผู้นำรัฐและชายฉกรรที่ถูกเกณฑ์ไปเป็นทหาร ส่วน “ข้าโอกาส”

ไม่ต้องทำหน้าที่เช่นนั้น แต่ให้ดูและพระธาตุพนมแทน พุทธศิลป์จึงทำหน้าที่เป็นสิ่งแสดงประวัติศาสตร์ของคนในอดีตได้

เนื้อหาไตรภูมิเป็นเนื้อหาอันเป็นส่วนหนึ่งของจักรวาลวิทยาที่พุทธศิลป์นำมาใช้มากที่สุด ทั้งจิตรกรรม สถาปัตยกรรมและปฏิมากรม ในด้านจิตรกรรม ปรากฏว่าตำแหน่งที่ถูกนำวางมากที่สุดคือฝาผนังด้านหลังพระประธาน ตัวอย่างภาพพุทธศิลป์ไตรภูมิด้านหลังพระประธานวัดสุวรรณาราม

ที่มา: <http://oknation.nationtv.tv/blog/pasalarksee/2013/01/10/entry-1>

๔.๒.๓ การคลี่คลายของไตรภูมิกับพุทธศิลป์

การคลี่คลายเนื้อหาจักรวาลวิทยาวิทยาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทได้อธิบายในบทที่ ๒ อย่างละเอียดแล้ว ในบทนี้อธิบายความคลี่คลายเนื้อหาจักรววิทยาเชื่อมโยงกับพุทธศิลป์ ถือว่าจักรวาลวิทยาพุทธศาสนาเถรวาทมีอิทธิพลต่อการสร้างพุทธศิลป์โดยตรง กล่าวคือเนื้อหาพุทธศิลป์กับเนื้อหาในคัมภีร์เป็นอย่างเดียวกัน คัมภีร์ที่เขียนจักรวาลวิทยาเล่มสุดท้ายในสมัยตอนต้นรัตนโกสินทร์

ส่วนพุทธศิลป์ปรากฏอย่างต่อเนื่องไม่มีที่สิ้นสุด เพราะพุทธศิลป์มีหน้าที่มากกว่าคัมภีร์นั่นเอง เดิมพุทธศิลป์ทำหน้าที่เช่นเดียวกับคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา คือแสดงหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา ทำหน้าที่เผยแพร่หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาสู่ประชาชน ทำหน้าที่รองรับการสร้างบารมีของผู้สร้างเช่นเดียวกับการเขียนคัมภีร์ และสุดท้ายทำหน้าที่สืบทอดพระพุทธศาสนาให้คงอยู่ถึงห้าพันปีตามคติที่ปรากฏในคัมภีร์นั้น

หน้าที่ของพุทธศิลป์เดิมแม้คล้ายตัวลง แต่หน้าที่บางอย่างยังคงดำรงอยู่เช่นเดียวกับศิลปะทั่วไป คือ การสร้างสุนทรียศาสตร์ ความสวยงาม แต่มีลักษณะพิเศษแตกต่างจากศิลปะทั่วไปคือความศักดิ์สิทธิ์

พุทธศิลป์ทำหน้าที่ใหม่คือทำหน้าที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ และการท่องเที่ยวเชิงแสวงบุญ นักท่องเที่ยวและนักแสวงบุญจะถูกพุทธศิลป์ดึงดูดเข้าไปอยู่ในสภาพแวดล้อมและบรรยากาศของอดีตซึ่งผู้แสวงบุญตีความและเข้าใจความหมายของพุทธศิลป์นั้นทำให้ นักแสวงบุญดื่มด่ำกับจินตนาการเช่นนั้นได้ ปัจจุบันพุทธศิลป์จึงคงรักษารูปแบบ หมายถึง การสร้างพุทธศิลป์ยังใช้สัญลักษณ์เดิม การสร้างโบสถ์โดยเฉพาะวัดหลวงยังคงใช้องค์ประกอบจักรวาลวิทยาบางส่วนอยู่ แม้ภาพจิตรกรรมไตรภูมิจะไม่มีการเขียนฝาผนังด้านหลังพระประธานในพระอุโบสถ แต่การตกแต่งด้านนอก หลังคาจะมีนาคสะดุ้ง มีรูปสัตว์หิมพานต์เป็นส่วนประกอบทำให้มีความหมายเชิงสัญลักษณ์เชิงสุนทรียภาพมากขึ้น

การคลี่คลายความหมายของจักรวาลวิทยาในศาสนสถานปัจจุบันและในอนาคต ตัวอย่างศาสนสถานวัดร่องขุน จังหวัดเชียงรายเป็นศิลปะที่ไม่เน้นการทำหน้าที่เช่นเดียวกับพุทธศิลป์ในสมัยโบราณที่เคยทำหน้าที่เสริมสถานะของพระมหากษัตริย์ ทำหน้าที่เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เป็นที่มาของพิธีกรรม ทำหน้าที่เปลี่ยนผ่านบุคคลจากสถานะหนึ่งไปสู่สถานะหนึ่ง มีข้อห้ามและข้ออนุญาตในการปฏิบัติต่อศาสนสถานนั้น ปัจจุบันพุทธศิลป์นั้นแสดงความสวยงามและเป็นการสร้างพุทธศิลป์ให้มีหน้าที่ทางสังคม เช่น การท่องเที่ยว ไม่ใช่พุทธศิลป์เป็นผลผลิตความเชื่อของคนในสังคมอย่างตรงไปตรงมา พุทธศิลป์ในปัจจุบันจึงมีความคลี่คลายตอบสนองความเปลี่ยนแปลงของสังคมในยุคโลกาภิวัตน์ได้อย่างดี

๔.๓ สรุป

การคลี่คลายของเนื้อหาจักรวาลวิทยาในคัมภีร์ปรากฏเนื้อหาเดิมตั้งแต่พระไตรปิฎกจนถึงคัมภีร์ชั้นหลัง กล่าวคือผู้นิพนธ์จะยึดมั่นในเนื้อหาอย่างเคร่งครัด กล่าวอีกนัยหนึ่ง ผู้นิพนธ์รุ่นหลังจะลอกเนื้อหาก่อนหน้ามาไว้ในงานของตน เพียงแต่ปรับสำนวนและจัดลำดับเนื้อหาความสัมพันธ์ของเนื้อหาใหม่ ความหมายของเนื้อหาในคัมภีร์ก็จะปรากฏความหมายใหม่ เช่น จักรวาลวิทยาในพระไตรปิฎกเป็นเนื้อหาขยายความหลักคำสอน จักรวาลวิทยาในคัมภีร์ชั้นหลังดึงมาเนื้อหาส่วนที่เป็นส่วนขยายนั้นมาดำรงอิสระ แม้เนื้อหาในคัมภีร์ในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ชั้นหลังพระไตรปิฎกจะเป็นเนื้อหาเดียวกันแต่ความหมายแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง

การคลี่คลายของพุทธศิลป์มีความคลี่คลายภายในตัวพุทธศิลป์เองและมีความสัมพันธ์กับจักรวาลวิทยาในคัมภีร์ด้วย

จักรวาลวิทยาที่ปรากฏในพุทธศิลป์นั้นเป็นการนำเนื้อหาจากคัมภีร์พระไตรปิฎกและคัมภีร์ร่วมในสมัยกับการสร้างพุทธศิลป์นั้น ตามจารีตการเขียนงานของคัมภีร์ชั้นหลังอรรถกถา คัมภีร์ชั้นหลังจะยึดเนื้อหาที่ปรากฏในพระไตรปิฎกเป็นหลัก ส่วนรูปแบบอันเป็นโครงสร้างของการเขียนจะยึดคัมภีร์อรรถกถา โครงสร้างพระสูตรในพระไตรปิฎกจะประกอบด้วยสามส่วนหลัก คือ ๑) อารัมภบท แสดงบริบทที่มาของพระสูตรนั้นๆ ๒) เนื้อหาหลักคำสอนมักจะประกอบด้วย

ส่วนประกอบหลักคือคาถา และ ๓) สรุปลง แสดงผลการของการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้าว่ามีบุคคลได้รับผลการฟังธรรมในระดับใด ส่วนโครงการของพระอรหัตถะจะมีรูปแบบใหม่ คือ ๑) ปณามคาถากล่าวแสดงความเคารพพระรัตนตรัย ๒) แสดงการเวลาในอดีต เวลาของการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ก่อนที่จะมาเป็นพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน ๓) เนื้อหาจักรวาลวิทยาซึ่งเป็นเนื้อหาหลักของคัมภีร์นั้นๆ

สรุปได้ว่าคัมภีร์ชั้นหลังอรหัตถะยึดโครงสร้างอรหัตถะ ส่วนเนื้อหาโดยพระไตรปิฎก

ส่วนพุทธศิลป์ไม่อาจจะสรุปได้ว่ายึดเนื้อหาคัมภีร์ใดเป็นหลัก ทั้งนี้เพราะเนื้อหาจักรวาลวิทยาตั้งแต่พระไตรปิฎกลงมามีเนื้อหาลักษณะเดียวกัน อย่างไรก็ตาม พุทธศิลป์ได้นำเนื้อหาในคัมภีร์มาแสดงเป็นภาพเรื่องเล่าทั้งสามมิติ สองมิติ ที่คนทุกระดับเข้าถึงได้ หน้าหลักของพุทธศิลป์ในระยะเริ่มต้นคือคุณค่า หมายถึงแสดงความศักดิ์สิทธิ์ของสถานที่นั้น และแสดงความหมายการบำเพ็ญบารมีที่จะมีสถานะสูงสุดของภูมิทั้งสามนั้น คือ พระอินทร์ พุทธศิลป์จึงทำหน้าที่ตอบสนองเช่นนั้น ต่อมาพุทธศิลป์ได้คลี่คลายการทำหน้าที่แสดงความศักดิ์สิทธิ์ลง แต่ยังคงทำหน้าที่เชิงสัญลักษณ์และการสื่อความหมายของสถานที่นั้นๆอยู่ ได้แก่สุนทรียศาสตร์ ภูมิปัญญาของมนุษยชาตินั่นเอง

บทที่ ๕

สรุป อภิปรายและข้อเสนอแนะ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์การศึกษา ๒ ข้อคือ ๑) เพื่อศึกษาการคลี่คลายโครงสร้างและจารีตการเขียนวรรณกรรมจักรวาลวิทยาทางพระพุทธศาสนาเถรวาท และ ๒) เพื่อศึกษาอิทธิพลของวรรณกรรมจักรวาลวิทยาที่มีต่อพุทธศิลปกรรม

๕.๑ ผลการศึกษาและอภิปรายผล

๕.๑.๑ พัฒนาการของการคลี่คลาย

การคลี่คลายโครงสร้างและจารีตการเขียนวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาสายจักรวาลวิทยาเถรวาทนั้นมาจากการพัฒนาการของการขยายเนื้อหาของหลักคำสอนในไตรปิฎก เริ่มจากคัมภีร์อรรถกถาสายพระสุตตันตปิฎกเพื่อให้เนื้อหาที่มีรูปธรรมและผู้อ่านเข้าใจมากขึ้น

ในชั้นอรรถกถาเป็นคัมภีร์ที่มีโครงสร้างแตกต่างจากคัมภีร์พระไตรปิฎก เพราะคัมภีร์พระไตรปิฎกเป็นคัมภีร์ที่แสดงหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า ส่วนอรรถกถาเป็นคัมภีร์ของพระอรรถกถาจารย์ ทำนจึ่งเจตนาในการขยายความพระไตรปิฎกไว้ในคัมภีร์ของตน คือ เพื่อสร้างบารมีส่วนส่วนตน และเพื่อการเผยแผ่พระศาสนาอันเป็นประโยชน์ส่วนร่วม การมีเจตจำนงเช่นนี้ทำให้โครงสร้างคัมภีร์อรรถกถาแตกต่างจากพระไตรปิฎก และคัมภีร์อรรถกถาขยายเฉพาะส่วน เฉพาะพระสูตรได้เพิ่มเติมความเป็นมาของเนื้อหาของพระสูตรนั้นๆ โดยเฉพาะพระสูตรที่เป็นชาดก คัมภีร์ชั้นอรรถกถาแยกอธิบายตามหมวดของคัมภีร์พระไตรปิฎก ได้แก่ พระวินัย พระสุตตันตปิฎกและพระอรรถกถา

คัมภีร์ชั้นอรรถกถามีเนื้อหาเพิ่มขึ้น แตกต่างจากพระไตรปิฎกชัดเจนที่สุด ได้แก่ พระสูตรพุทธจริยา และพุทธวงศ์ ซึ่งในพระไตรปิฎกอธิบายอดีตพระพุทธเจ้า ๒๔ พระองค์ คัมภีร์อรรถกถาเพิ่มขึ้นอีก ๓ พระองค์ รวมเป็น ๒๗ พระองค์ ในชั้นอรรถกถาให้ความสำคัญแก่พระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันโดยเน้นเมื่อครั้งทรงเป็นพระโพธิสัตว์เพื่อบำเพ็ญบารมีในสมัยของอดีตพระพุทธเจ้าพระองค์ก่อนทั้ง ๒๔ พระองค์ แม้ในพระไตรปิฎกจะอธิบายรายละเอียดของอดีตพระพุทธเจ้าทั้ง ๒๔ พระองค์ควบคู่กับการอธิบายการบำเพ็ญบารมีของพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันเมื่อครั้งเป็นพระโพธิสัตว์ คัมภีร์อรรถกถาให้ความสำคัญกับพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน โดยให้ขยายเนื้อหาส่วนที่เป็นกาลเวลาในการบำเพ็ญบารมีก่อนที่ผ่านการพยากรณ์ของอดีตพระพุทธเจ้าดังกล่าว

เนื้อหาอีกส่วนหนึ่งในพระไตรปิฎกคือหลักคำสอนที่เป็นแนวทางการปฏิบัติ มีเนื้อหาส่วนที่เป็นภูมิศาสตร์กายภาพ เช่น ดวงดาว ดวงอาทิตย์ ภูเขา แม่น้ำ เป็นต้น มีได้แสดงเนื้อหาอย่างอิสระต่างหากจากหลักคำสอน แต่มีเนื้อหาเป็นส่วนขยายหลักคำสอนให้มีชัดเจนเป็นรูปธรรมมากขึ้น ในคัมภีร์ชั้นอรรถกถาก็ปรากฏในทำนองเดียวกันกับพระไตรปิฎก กล่าวคือยังแสดงเนื้อหาจักรวาลวิทยาเป็นส่วนขยายหลักคำสอนเพียงแต่ในแยกขยายจักรวาลวิทยาให้ชัดเจนมากขึ้น เช่น พรหมชาลสูตร

กล่าวถึงพระพุทธเจ้าเทศนาแล้วเกิดแผ่นดินไหว คัมภีร์ชั้นอรรถขยายความต่อไปว่าสาเหตุของการเกิดแผ่นดินไหวมี ๘ ประการและแจกแจงทั้ง ๘ ประการนั้น

คัมภีร์ชั้นหลังอรรถา เช่น จักกวาฬปิณี โลกที่ปกสาร ไตรภูมิพระร่วง เป็นต้น เป็นคัมภีร์ที่เรียบเรียงเฉพาะส่วนที่ภูมิศาสตร์กายภาพของจักรวาลออกมาต่างหาก โดยนำเนื้อหาแยกออกจากบริบทเดิม มาอธิบายเชื่อมโยงกับบริบทใหม่ กล่าวคือ อธิบายโลกแห่งความเป็นจริงอย่างเป็นวัตถุวิสัยและมีผู้อยู่อาศัย เนื้อหาส่วนนี้จึงเป็นเนื้อหาใหม่ แม้จะยกมาจากเนื้อหาในคัมภีร์ก่อนหน้าอย่างเคร่งครัดแต่เกิดความหมายใหม่เกิดขึ้น คือ โลกวัตถุวิสัยและโลกคุณค่าสามารถแยกจากกันได้และเชื่อมโยงกันได้ ซึ่งในพระไตรปิฎกเน้นคุณค่า ส่วนวัตถุวิสัยเป็นเพียงส่วนขยาย ส่วนข้อเท็จจริงจึงเป็นเพียงประเด็นรอง

๔.๑.๒ อิทธิพลของคติจักรวาลวิทยาต่อศิลปกรรม

๑ ต่อสถาปัตยกรรม จักรวาลวิทยามีได้มีอิทธิต่อแรงบันดาลใจการสร้างสถาปัตยกรรมโดยตรง แต่มีอิทธิต่อรูปลักษณ์และการให้ความหมายต่อสถาปัตยกรรมนั้น เช่น การสร้างโบสถ์เพื่อทำสังฆกรรมของพระสงฆ์ การสร้างสถูปเพื่อรำลึกถึงพระพุทธเจ้าและเพื่อการสร้างบารมีคือทานบารมี อิทธิพลของการคติจักรวาลวิทยามีผลโดยตรงต่อการสร้างความหมายในสิ่งที่สร้างแล้วนั้น กล่าวคือทำให้ความหมายของชั้นต่างๆของสถูปเจดีย์อันเป็นที่ของเทพชั้นต่างๆได้รับอิทธิพลจากคติจักรวาลวิทยา การประดับตกแต่งองค์ประกอบของพระวิหาร โบสถ์ได้รับอิทธิพลจากคติจักรวาลวิทยา ทั้งนี้เพราะวัตถุประสงค์ของการสร้างไม่เพียงต้องการประโยชน์ใช้สอยแต่ให้มีความหมายทางพิธีกรรมและทางศาสนาด้วย

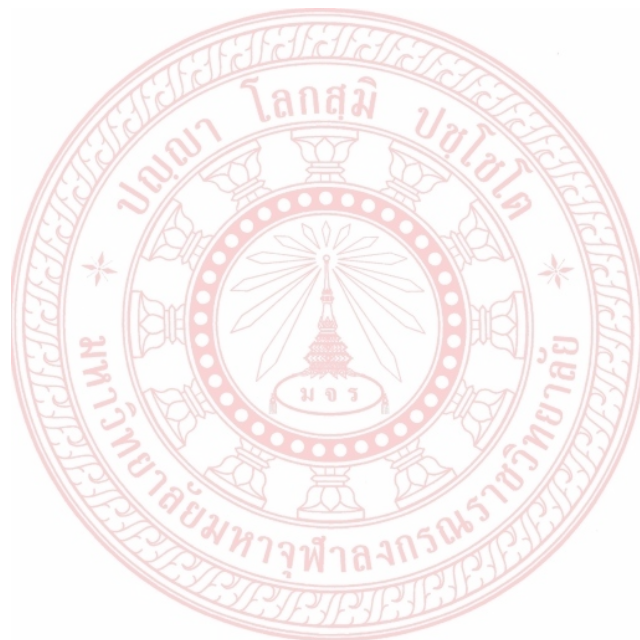
๒ อิทธิพลคติจักรวาลวิทยาต่อประติมากรรม ชัดเจนที่สุดคือ พระพุทธเจ้า ปกติพระพุทธรูปจะประดิษฐานภายในพระอุโบสถและองค์ประกอบอื่นภายในพระอุโบสถ เช่น จิตรกรรม สะท้อนพุทธภาวะขอพระพุทธเจ้า การสร้างสัตว์ต่างๆในป่าหิมพานต์ตั้งไว้หน้าพระอุโบสถหรือเป็นองค์ประกอบสถาปัตยกรรมอื่นๆสะท้อนอิทธิพลของคติจักรวาลวิทยานั้นเอง

๓ อิทธิพลคติจักรวาลวิทยาต่อจิตรกรรม ซึ่งปรากฏชัดเจนและตรงไตรมามากที่สุด การสร้างภาพจิตรกรรมมีความมุ่งหมายคือการสร้างคติจักรวาลวิทยานั้นเอง จิตรกรรมคือการนำเนื้อหาของจักรวาลวิทยามาสู่เนื้อหาใหม่ภายใต้กรอบการเล่าเรื่องใหม่ คตินี้ได้รับความนิยมในสมัยปลายรัตนโกสินทร์เรื่อยมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ ๓ และอิทธิพลของคติจักรวาลวิทยาต่อจิตรกรรมค่อยเลือนหายในสมัยรัชกาลที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์เป็นผลมาจากการรับโลกทัศน์สมัยใหม่จากสหวิทยาการจากชาวตะวันตก

๕.๓ ข้อเสนอแนะ

การศึกษานี้ศึกษามุ่งเฉพาะการคลี่คลายของคัมภีร์ในพุทธศาสนาเถรวาททำให้เห็นคติการความเคร่งครัดและการยึดถือจารีตมีความสำคัญต่อการสร้างงานทั้งงานคัมภีร์และงานศิลปกรรม การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ศาสนาก็ศึกษาจากคัมภีร์นี้ได้เช่นกันโยงไปอยู่คติทางศาสนาในอินเดียและ

ในศรีลังกา ผลของการวิจัยผู้วิจัยเสนอแนะว่าควรศึกษาการคลี่คลายจารีตการสร้างศิลปกรรม และ
ควรศึกษาเฉพาะกรณีศิลปกรรมชิ้นหนึ่งกับความสัมพันธ์กับคัมภีร์จักรวาลในทางพระพุทธศาสนาเพื่อ
ศึกษาลักษณะการหยิบยกเนื้อหาจากคัมภีร์มาสู่ศิลปกรรมอย่างไร เหตุใดจึงหยิบยกเนื้อเฉพาะส่วนนั้น
และโยงกับบริบททางสังคม ศาสนาอย่างไร

บรรณานุกรม

๑ ภาษาไทย

๑.๑ หนังสือ

ก.ปฐมภูมิ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____ . พระไตรปิฎกและอรรถกถา. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

พระสิริมงคลอาจารย์. จักวาฬที่ปณี. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๒๓.

พระสังฆราชที่ปิงกร. โลกที่ปกสาร. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๒๙.

พระสัมชรรณโฆษะเถระ. โลกบัญญัติ. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อักษรไทย, ๒๕๒๘.

ไม่ปรากฏผู้แต่ง. โลกูปัตติ. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๓.

กรมศิลปากร. ประชุมจารึกภาค ๑ จารึกสุโขทัย. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๒๐.

ไม่ปรากฏผู้แต่ง. สัมภารวิบาก. กรุงเทพฯ: ส.ธรรมภักดี, ๒๔๗๑.

พญาลีไท. ไตรภูมิพระร่วง. กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ, ๒๕๒๐.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. ปากไก่และใบเรือ. ว่าด้วยการศึกษาประวัติศาสตร์และวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ: อมรินทร์, ๒๕๔๓.

พรรณเพ็ญ เครือไทย บรรณาธิการ. วรรณกรรมพุทธศาสนาในสมัยล้านนา. เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๐.

๑.๒ งานการวิจัย

เสมอชัย พูลสุวรรณ. สัญลักษณ์งานจิตรกรรมไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ถึง ๒๔.

กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๙.

สมบูรณ์ คำดี. การศึกษาปรัชญาในงานพุทธศิลป์เพื่อเป็นแนวทางการออกแบบตกแต่งภายในพิพิธภัณฑ์พุทธศิลป์. วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาศิลปมหาบัณฑิต สาขาวิชาการออกแบบภายใน ภาควิชาการออกแบบตกแต่งภายใน บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๙.

ยุพิน เข็มมุกด์. พุทธศาสนาในอาณาจักรล้านนาไทยสมัยราชวงศ์มังราย พ.ศ.๑๘๓๙ – ๒๑๐๑.

รายงานการวิจัย ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัย โดยสภาวิจัยแห่งชาติ. กรุงเทพฯ: สภาวิจัยแห่งชาติ, ๒๕๓๘.

พระดิเรก อินจันทร์. “การศึกษาลักษณะคัมภีร์ปกรณ์วิเสสวินัยล้านนา”. รายงานการวิจัย.

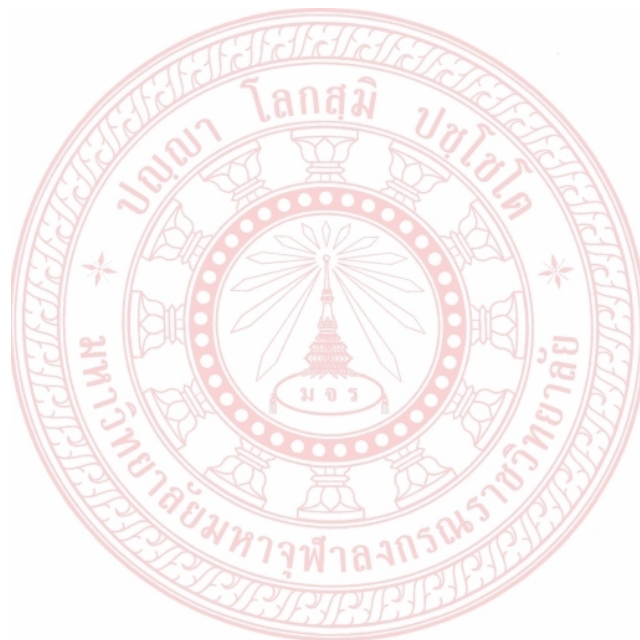
สาขาวิชาภาษาและวรรณกรรมล้านนา เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๖.

2. ENGLISH

Davis. **Muang Metaphysics, A Study of Thai Myth and Ritual**, (Bangkok: Pandora, 1984).

Embree. **Thailand: A Loosely Structured Social Systems**, (American Anthropology Vo.52: 1950) page 181-193.

Tambiah. **World Conqueror and Renouncer: a Study of Buddhism and Polity in Thailand against a Historical Background**. Cambridge: Cambridge University,1976.

ภาคผนวก ก

บทความวิจัย

การคลี่คลายโครงสร้างและจารีตการเขียนงานวรรณกรรม
จักรวาลวิทยาทางพระพุทธศาสนาเถรวาท
Evolution of Structure and Content
of Theravada Buddhist Cosmology Cannon Writings

ดร.บุรกรณ์ บริบูรณ์

Boorakorn Boriboon

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

บทคัดย่อ

การคลี่คลายโครงสร้างและจารีตการเขียนวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาสายจักรวาลวิทยาเถรวาทนั้นมาจากการพัฒนาการของการขยายเนื้อหาของหลักคำสอนในไตรปิฎก เริ่มจากคัมภีร์อรรถกถาสายพระสุตตันปิฎกเพื่อให้เนื้อหาที่มีรูปธรรม

เนื้อหาอีกส่วนหนึ่งในพระไตรปิฎกคือหลักคำสอนที่เป็นแนวทางการปฏิบัติ มี มิได้แสดงเนื้อหาอย่างอิสระต่างหากจากหลักคำสอน แต่มีเนื้อหาเป็นส่วนขยายหลักคำสอนให้มีชัดเจนเป็นรูปธรรมมากขึ้น ในคัมภีร์ชั้นอรรถกถาก็ปรากฏในทำนองเดียวกันกับพระไตรปิฎก กล่าวคือยังแสดงเนื้อหาจักรวาลวิทยาเป็นส่วนขยายหลักคำสอนเพียงแต่ในแยกขยายจักรวาลวิทยาให้ชัดเจนมากขึ้น

คัมภีร์ชั้นหลังอรรถกถา เช่น จักกวาหปินี โลกที่ปกสาร ไตรภูมิพระร่วง เป็นต้น เป็นคัมภีร์ที่เรียบเรียงเฉพาะส่วนที่ภูมิศาสตร์กายภาพของจักรวาลออกมาต่างหาก โดยนำเนื้อหาแยกออกจากบริบทเดิม มาอธิบายเชื่อมโยงกับบริบทใหม่ กล่าวคือ อธิบายโลกแห่งความเป็นจริงอย่างเป็นวัตถุวิสัยและมีผู้อยู่อาศัย เนื้อหาส่วนนี้จึงเป็นเนื้อหาใหม่ แม้จะยกมาจากเนื้อหาในคัมภีร์ก่อนหน้าอย่างเคร่งครัดแต่เกิดความหมายใหม่เกิดขึ้น คือ โลกวัตถุวิสัยและโลกคุณค่าสามารถแยกจากกันได้และเชื่อมโยงกันได้ ซึ่งในพระไตรปิฎกเน้นคุณค่า ส่วนวัตถุวิสัยเป็นเพียงส่วนขยาย ส่วนข้อเท็จจริงจึงเป็นเพียงประเด็นรอง

เนื้อหาในคัมภีร์ส่วนนี้ส่งอิทธิต่อศิลปกรรม คือ จิตรกรรม สถาปัตยกรรมและประติมากรรมนำสร้างงานของตนขยายไปสู่คนทั่วไปมากขึ้น ทำหน้าที่เสมือนคัมภีร์หนึ่งเช่นกัน

คำหลัก : การคลี่คลาย, จักรวาลวิทยา

ABSTRACT

The evolution of the structure and traditions of Buddhist literature in the Theravada cosmology came from the development of the expansion of the doctrines of the doctrine. Starting from the Sutta Pitaka Commentary to make concrete content.

Another part of the scriptures is that the doctrine does not express itself freely from the doctrine. But the content of the doctrinal extension is clearer, more concrete. In the Book of Arhat, it appears similarly to the scriptures. That is to say, the content of cosmology is a doctrinal extension only in the separation of the cosmology. The post-apocalyptic magi, such as the World of Warcraft, the cover of the trilogy, etc., is a compilation of only the physical geography of the universe. By removing content from the original context. Describe the link to the new context, ie explain the real world objectively and have residents. This content is new. Even from the content of the scriptures strictly, but the new meaning occurs, is the world, the object and the world, values can be separated and interrelated. Which in the scriptures value. The object part is just an extension. The fact is only secondary.

The contents of this book convey the power of art, namely, the painting, architecture and sculpture, leading to the creation of their works to the people. Act like a scripture as well.

Key Word : Evolution, Theravada cosmology

คำนำ

พัฒนาการคลี่คลายเนื้อหาจักรวาลวิทยาในวรรณกรรมสายพุทธศาสนาเถรวาทในชั้น อรรถกถาราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐ และเนื้อหาได้รับการสืบทอดมาจนถึงสมัยกรุงสุโขทัยและสมัย ล้านนา รวพุทธศตวรรษที่ ๒๑ อย่างเคร่งครัด แม้จารีตการเรียบเรียงวรรณกรรมสายจักรวาลวิทยา จะยึดถือเนื้อหาคัมภีร์ก่อนหน้านำมาหยิบยกข้อความสู่คัมภีร์ของตนอย่างเคร่งครัดก็ตาม

อย่างไรก็ดี การคลี่คลายเนื้อหาจักรวาลวิทยาในวรรณกรรมพุทธศาสนาเถรวาทปรากฏ ชัดเจนในคัมภีร์อรรถกถา ประเด็นน่าสนใจ คือ เนื้อหาจักรวาลวิทยาตามที่ปรากฏในบางพระสูตรใน พระไตรปิฎก เช่น สุริยสูตร อัคคัญสูตร เป็นต้น แสดงการอธิบายสนับสนุนสาระหลักของคำสอน ของแต่ละพระสูตร สาระหลักของสุริยสูตรเน้นอธิบายกฎไตรลักษณ์โดยการเปรียบเทียบกับความไม่ แน่นอนของจักรวาล ภูเขา เป็นต้น สาระหลักของอัคคัญสูตรเน้นอธิบายพื้นฐานของมนุษย์มีความ เท่าเทียมกัน แต่แตกต่างกันที่พฤติกรรม สาระหลักของเนื้อหาจักรวาลวิทยาคือความเท่าเทียมกันของมนุษย์ได้ถูก อธิบายด้วยการขยายความในรายละเอียดการวิวัฒนาการของโลกและจักรวาลที่เป็นจุดกำเนิดของ มนุษย์ คัมภีร์ชั้นอรรถกถาได้ขยายความแยกเนื้อหาสองส่วนออกจากกัน ต่อมาคัมภีร์ชั้นหลังได้ยึด โครงสร้างและเนื้อหาอรรถกถาเป็นหลักอย่างเคร่งครัด แม้ผู้นิพนธ์จะยึดเนื้อเดิมชั้นอรรถกถาและ

คัมภีร์ร่วมสมัยก็ตาม ผู้นิพนธ์มิได้มีอิสระที่จะแต่งคัมภีร์ขึ้นมาใหม่จึงเป็นเพียงการเรียบเรียงเนื้อหาที่มีอยู่แล้วมาวางในกรอบความคิดใหม่ก่อให้เกิดเนื้อหาใหม่ขึ้น ประเด็นน่าสนใจก็คือ ภายใต้แนวคิดที่ผู้นิพนธ์ยึดถือโครงสร้าง เนื้อเดิมอย่างเคร่งครัดก็ตาม แต่เมื่อเปรียบกับเนื้อหาที่พระไตรปิฎกแล้วมีใจความหรือมีจุดมุ่งหมายในการจะสื่อแสดงแตกต่างกันอย่างมาก กล่าวคือเนื้อหาจักรวาลวิทยาในพระไตรปิฎกอยู่ในบริบทการเปรียบเทียบ เนื้อหาของจักรวาลวิทยาในคัมภีร์ชั้นหลังอยู่ในบริบทใหม่ เพราะฉะนั้นประเด็นที่มาของคำถามในการวิจัยนี้คือมีการคลี่คลายของโครงสร้างเนื้อหาเกิดขึ้นตามลำดับตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๐ เรื่อยมาจนถึงพุทธศตวรรษที่ ๒๑ อย่างไรก็ตาม แนวคิดจักรวาลวิทยามีความสำคัญและมีอิทธิพลต่อสังคมไทยและทางวงวิชาการอย่างมาก ทั้งด้านจิตกรรม สถาปัตยกรรม ด้านการเมือง การปกครอง ตลอดจนการนำมาใช้เป็นฐานการจัดความสัมพันธ์ระหว่างกัน จนถึงการยึดเป็นเป้าหมายสูงสุดที่ปัจเจกจะพึงถึง ในแง่ทางด้านจิตกรรม จะเห็นว่าในช่วงระยะพุทธที่ ๑๐-๒๑ คติจักรวาลวิทยาเรื่องไตรภูมิ โลก จักรวาลทางด้านกายภาพจะมีอิทธิพลต่อโลกทัศน์ของคนในสมัยนั้น ภาพจิตกรรมหลังพระประธานจะนิยมจารึกจักรวาลตามหลักไตรภูมิ กล่าวคือ ปรากฏภาพโลกมหาสมุทรและเสาจักรวาล ภาพจิตกรรมพระวิหารหลวงวัดสุทัศน์และภาพจิตกรรมที่ต้นเสาแสดงโลกและจักรวาลอย่างไร

เครื่องมือและวิธีการศึกษา

งานศึกษานี้เป็นการศึกษาภาคเอกสาร การศึกษาจึงวิเคราะห์ภาคเอกสารที่เกี่ยวข้องโดยตรง

ผลการศึกษาและอภิปราย

๔.๑.๑ พัฒนาการของการคลี่คลาย

การคลี่คลายโครงสร้างและจารีตการเขียนวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาสายจักรวาลวิทยาเถรวาทนั้นมาจากพัฒนาการของการขยายเนื้อหาของหลักคำสอนในไตรปิฎก เริ่มจากคัมภีร์อรรถกถาสายพระสุตตันตปิฎกเพื่อให้เนื้อหามีรูปธรรมและผู้อ่านเข้าใจมากขึ้น

ในชั้นอรรถกถาเป็นคัมภีร์ที่มีโครงสร้างแตกต่างจากคัมภีร์พระไตรปิฎก เพราะคัมภีร์พระไตรปิฎกเป็นคัมภีร์ที่แสดงหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า ส่วนอรรถกถาเป็นคัมภีร์ของพระอรรถกถาจารย์ ท่านจึงเจตนาในการขยายความพระไตรปิฎกไว้ในคัมภีร์ของตน คือ เพื่อสร้างบารมีส่วนตนและเพื่อการเผยแผ่พระศาสนาอันเป็นประโยชน์ส่วนร่วม การมีเจตจำนงเช่นนี้ทำให้โครงสร้างคัมภีร์อรรถกถาแตกต่างจากพระไตรปิฎก และคัมภีร์อรรถกถาขยายเฉพาะส่วน เฉพาะพระสูตรได้เพิ่มเติมความเป็นมาของเนื้อหาของพระสูตรนั้นๆ โดยเฉพาะพระสูตรที่เป็นชาดก คัมภีร์ชั้นอรรถกถาแยกอธิบายตามหมวดของคัมภีร์พระไตรปิฎก ได้แก่ พระวินัย พระสุตตันตปิฎกและพระอรรถกถา

คัมภีร์ชั้นอรรถกถามีเนื้อหาเพิ่มขึ้น แตกต่างจากพระไตรปิฎกชัดเจนที่สุด ได้แก่ พระสูตรพุทธจริยา และพุทธวงศ์ ซึ่งในพระไตรปิฎกอธิบายอดีตพระพุทธเจ้า ๒๔ พระองค์ คัมภีร์อรรถกถาเพิ่มขึ้นอีก ๓ พระองค์ รวมเป็น ๒๗ พระองค์ ในชั้นอรรถกถาให้ความสำคัญแก่พระพุทธเจ้าองค์

ปัจจุบันโดยเน้นเมื่อครั้งทรงเป็นพระโพธิสัตว์เพื่อบำเพ็ญบารมีในสมัยของอดีตพระพุทธเจ้าพระองค์ก่อนทั้ง ๒๔ พระองค์ แม้ในพระไตรปิฎกจะอธิบายรายละเอียดของอดีตพระพุทธทั้ง ๒๔ พระองค์ควบคู่กับการอธิบายการบำเพ็ญบารมีของพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันเมื่อครั้งเป็นพระโพธิสัตว์ คัมภีร์อรรถกถาให้ความสำคัญกับพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน โดยให้ขยายเนื้อหาส่วนที่เป็นกาลเวลาในการบำเพ็ญบารมีก่อนที่ผ่านการพยากรณ์ของอดีตพระพุทธเจ้าดังกล่าว

เนื้อหาอีกส่วนหนึ่งในพระไตรปิฎกคือหลักคำสอนที่เป็นแนวทางการปฏิบัติ มีเนื้อหาส่วนที่เป็นภูมิศาสตร์กายภาพ เช่น ดวงดาว ดวงอาทิตย์ ภูเขา แม่น้ำ เป็นต้น มิได้แสดงเนื้อหาอย่างอิสระต่างหากจากหลักคำสอน แต่มีเนื้อหาเป็นส่วนขยายหลักคำสอนให้มีชัดเจนเป็นรูปธรรมมากขึ้น ในคัมภีร์ชั้นอรรถกถาก็ปรากฏในทำนองเดียวกันกับพระไตรปิฎก กล่าวคือยังแสดงเนื้อหาจักรวาลวิทยาเป็นส่วนขยายหลักคำสอนเพียงแต่ในแยกขยายจักรวาลวิทยาให้ชัดเจนมากขึ้น เช่น พรหมชาลสูตรกล่าวถึงพระพุทธเจ้าเทศนาแล้วเกิดแผ่นดินไหว คัมภีร์ชั้นอรรถกถายกความต่อไปว่าสาเหตุของการเกิดแผ่นดินไหวมี ๘ ประการและแจกแจงทั้ง ๘ ประการนั้น

คัมภีร์ชั้นหลังอรรถกถา เช่น จักกวาหปิณี โลกที่ปกสาร ไตรภูมิพระร่วง เป็นต้น เป็นคัมภีร์ที่เรียบเรียงเฉพาะส่วนที่ภูมิศาสตร์กายภาพของจักรวาลออกมาต่างหาก โดยนำเนื้อหาแยกออกจากบริบทเดิม มาอธิบายเชื่อมโยงกับบริบทใหม่ กล่าวคือ อธิบายโลกแห่งความเป็นจริงอย่างเป็นวัตถุวิสัยและมีผู้อยู่อาศัย เนื้อหาส่วนนี้จึงเป็นเนื้อหาใหม่ แม้จะยกมาจากเนื้อหาในคัมภีร์ก่อนหน้าอย่างเคร่งครัดแต่เกิดความหมายใหม่เกิดขึ้น คือ โลกวัตถุวิสัยและโลกคุณค่าสามารถแยกจากกันได้และเชื่อมโยงกันได้ ซึ่งในพระไตรปิฎกเน้นคุณค่า ส่วนวัตถุวิสัยเป็นเพียงส่วนขยาย ส่วนข้อเท็จจริงจึงเป็นเพียงประเด็นรอง

๔.๑.๒ อิทธิพลของคติจักรวาลวิทยาต่อศิลปกรรม

๑ ต่อสถาปัตยกรรม จักรวาลวิทยามีได้มีอิทธิต่อแรงบันดาลใจการสร้างสถาปัตยกรรมโดยตรง แต่มีอิทธิต่อรูปลักษณ์และการให้ความหมายต่อสถาปัตยกรรมนั้น เช่น การสร้างโบสถ์เพื่อทำสังฆกรรมของพระสงฆ์ การสร้างสถูปเพื่อรำลึกถึงพระพุทธเจ้าและเพื่อการสร้างบารมีคือทานบารมี อิทธิพลของการคติจักรวาลวิทยามีผลโดยตรงต่อการสร้าง ความหมายในสิ่งที่สร้างแล้วนั้น กล่าวคือการให้ความหมายของชั้นต่างๆของสถูปเจดีย์อันเป็นที่ของเทพชั้นต่างๆได้รับอิทธิพลจากคติจักรวาลวิทยา การประดับตกแต่งองค์ประกอบของพระวิหาร โบสถ์ได้รับอิทธิพลจากคติจักรวาลวิทยา ทั้งนี้เพราะวัตถุประสงค์ของการสร้างไม่เพียงต้องการประโยชน์ใช้สอยแต่ให้ความหมายทางพิธีกรรมและทางศาสนาด้วย

๒ อิทธิพลคติจักรวาลวิทยาต่อประติมากรรม ชัดเจนที่สุดคือ พระพุทธเจ้า ปกติพระพุทธรูปจะประดิษฐานภายในพระอุโบสถและองค์ประกอบอื่นภายในพระอุโบสถ เช่น จิตรกรรม สะท้อนพุทธภาวะขอพระพุทธเจ้า การสร้างสัตว์ต่างๆในป่าหิมพานต์ตั้งไว้หน้าพระอุโบสถหรือเป็นองค์ประกอบสถาปัตยกรรมอื่นๆสะท้อนอิทธิพลของคติจักรวาลวิทยานั้นเอง

๓ อิทธิพลคติจักรวาลวิทยาต่อจิตรกรรม ซึ่งปรากฏชัดเจนและตรงไตรมามากที่สุด การสร้างภาพจิตรกรรมมีความมุ่งหมายคือการสร้างคติจักรวาลวิทยานั้นเอง จิตรกรรมคือการนำเนื้อหาของ

จักรวาลวิทยามาสู่เนื้อหาใหม่ภายใต้กรอบการเล่าเรื่องใหม่ คตินี้ได้รับความนิยมในสมัยปลายรัตนโกสินทร์เรื่อยมาจนถึงสมัยราชกาลที่ ๓ และอิทธิพลของคตินี้จักรวาลวิทยาต่อจิตรกรรมค่อยเลื้อยหายในสมัยรัชกาลที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์เป็นผลมาจากการรับโลกทัศน์สมัยใหม่จากสหวิทยาการจากชาวตะวันตก

ข้อเสนอแนะ

การศึกษานี้ศึกษามุ่งเฉพาะการคลี่คลายของคัมภีร์ในพุทธศาสนาเถรวาททำให้เห็นคติการความเคร่งครัดและการยึดถือจารีตมีความสำคัญต่อการสร้างงานทั้งงานคัมภีร์และงานศิลปกรรม การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ศาสตร์ศึกษาค้นคว้าจากคัมภีร์นี้ได้เช่นกันโยงไปอยู่คติทางศาสนาในอินเดียและในศรีลังกา ผลของการวิจัยผู้วิจัยเสนอแนะว่าควรศึกษาการคลี่คลายจารีตการสร้างศิลปกรรม และควรศึกษาเฉพาะกรณีศิลปกรรมชิ้นหนึ่งกับความสัมพันธ์กับคัมภีร์จักรวาลในทางพระพุทธศาสนาเพื่อศึกษาลักษณะการหยิบยกเนื้อหาจากคัมภีร์มาสู่ศิลปกรรมอย่างไร เหตุใดจึงหยิบยกเนื้อหาเฉพาะส่วนนั้น และโยงกับบริบททางสังคม ศาสนาอย่างไร

บรรณานุกรม

หนังสือ

ก.ปฐมภูมิ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

..... พระไตรปิฎกและอรรถกถา. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

พระสิริมังคลาจารย์ . จักวาฬที่ปณี. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๒๓.

พระสังฆราชที่ปิงกร. โลกที่ปกสาร. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๒๙.

พระสัมมธรรมโฆชะเถระ. โลกบัญญัติ. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อักษรไทย, ๒๕๒๘.

ไม่ปรากฏผู้แต่ง. โลกูปัตติ. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๓.

กรมศิลปากร. ประชุมจารึกภาค ๑ จารึกสุโขทัย. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๒๐.

ไม่ปรากฏผู้แต่ง. สัมภารวิบาก. กรุงเทพฯ: ส.ธรรมภักดี, ๒๔๗๑.

พญาลีไท. ไตรภูมิพระร่วง. กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ, ๒๕๒๐.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. ปากไก่และใบเรือ. ว่าด้วยการศึกษาประวัติศาสตร์และวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ: อมรินทร์, ๒๕๔๓.

พรรณเพ็ญ เครือไทย บรรณาธิการ. วรรณกรรมพุทธศาสนาในสมัยล้านนา. เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๐.

งานวิจัย

เสมอชัย พูลสุวรรณ. **สัญลักษณ์งานจิตรกรรมไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ถึง ๒๔.**

กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๙.

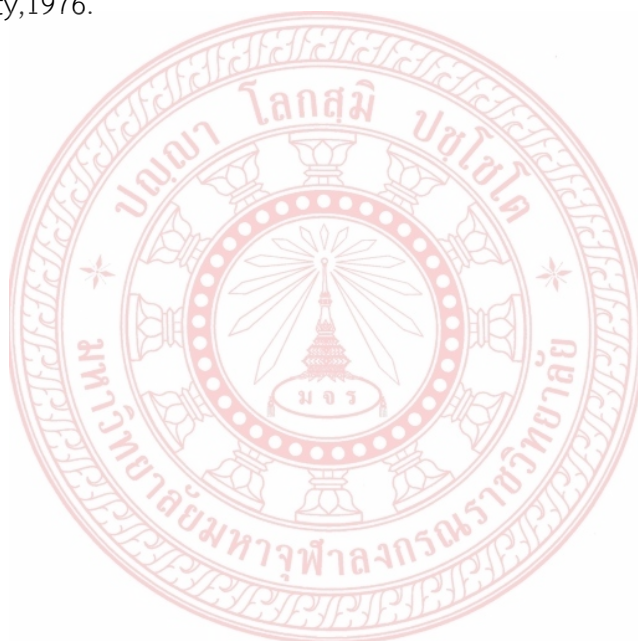
ยุพิน เข้มมุกด์. **พุทธศาสนาในอาณาจักรล้านนาไทยสมัยราชวงศ์มังราย พ.ศ.๑๘๓๙ – ๒๑๐๑.**

รายงานการวิจัย ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัย โดยสภาวิจัยแห่งชาติ. กรุงเทพฯ: สภาวิจัยแห่งชาติ, ๒๕๓๘.

พระดิเรก อินจันทร์. **“การศึกษาลักษณะคัมภีร์ปกรณ์วิเสสวินัยล้านนา”.** รายงานการวิจัย.

สาขาวิชาภาษาและวรรณกรรมล้านนา เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๖.

Tambiah. **World Conqueror and Renouncer: a Study of Buddhism and Polity in Thailand against a Historical Background.** Cambridge: Cambridge University, 1976.

ภาคผนวก ข

กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการนำผลจากโครงการวิจัยนำไปใช้ประโยชน์

กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการนำผลวิจัยไปใช้ประโยชน์ แบ่งออกได้ ๓ กิจกรรมหลัก ดังนี้

๑. กิจกรรมด้านการเรียนการสอนในสถาบันการศึกษา

เนื้อหาของงานวิจัยทั้งทฤษฎีและผลที่ค้นพบจากการศึกษาเป็นเนื้อที่โยงกับเนื้อหา รายวิชาดังนี้ วิจัยและวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา และวิชาพระสูตรต้นตปิฎก ตลอดจนวิชา จักรวาลวิทยาพระพุทธศาสนา ซึ่งสามารถบูรณาการได้โดยตรง ทำให้เนื้อหาการเรียนการสอนลงลึก มากขึ้น

๒. กิจกรรมด้านการพัฒนา

งานวิจัยได้ถูกเสนอแก่เจ้าคณะจังหวัดนครพนม ที่วัดพระธาตุพนมเป็นแหล่งการเรียนรู้ และศิลปกรรมถูกถ่ายทอดตามจากคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาโดยตรง ซึ่งสามารถอ้างอิงการอธิบาย รongรับการการเห็นคุณค่าศิลปกรรมต่อไป

๓. กิจกรรมทางวิชาการ

งานวิจัยได้ถูกนำเสนออภิปรายในงานสัมมนาของวิทยาลัยสงฆ์นครพนมและการ แลกเปลี่ยนเรียนรู้ (KM) ในกลุ่มย่อยในการประชุมทางวิชาการของวิทยาลัย และบทความงานวิจัยถูก คัดเลือกตีพิมพ์เพื่อประกันคุณภาพการศึกษาของวิทยาลัยด้วย

ภาคผนวก ค

ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์ กิจกรรมที่วางแผนไว้และกิจกรรม
ที่ได้ดำเนินการมาและผลที่ได้รับของโครงการ

กิจกรรม	ผลที่ได้รับ	วัตถุประสงค์ ที่บรรลุ	สิ่งที่ได้ทราบ
๑. สํารวจ ความ เป็นไปได้ของประเด็น หัวข้องานวิจัย	สามารถกำหนดประเด็น หัวข้องานงานวิจัยที่มีช่องว่าง ขององค์ความรู้ ที่ยังไม่มีใคร ทำมาก่อนและตั้งโจทย์การ วิจัยได้	ข้อที่ ๑,๒	ทำให้เห็นโจทย์การวิจัย ข้อมูล ภาค ท ฤ ษ ฎี สามารถนำมาใช้ศึกษา ได้
๒. ตรวจสอบข้อมูล โดยผู้ทรงวุฒิ	ทางสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ ราชวิทยาลัยจัดให้มีการ ประชุมผู้ทรงวุฒิตรวจ ตรวจสอบ ความคืบหน้างานวิจัย ๓ บท แรก	ข้อที่ ๑,๒	ทำให้เข้าใจ แนว ทางการวิจัย ประเด็น แนวทางการวิจัย ชัดเจน มีความ สอดคล้องกับ วัตถุประสงค์
๓. วิเคราะห์ข้อมูล	ข้อมูลภาคเอกสาร คือ ตรวจสอบกับงานศึกษาอื่นๆ ว่าเป็นเอกสารที่อ้างอิงได้	ข้อที่ ๑,๒	ได้ข้อมูลมาวิเคราะห์
๔. ตรวจสอบผล การศึกษาโดยผู้ทรง วุฒิ	ผู้ทรงวุฒิตรวจสอบงานวิจัย ฉบับสมบูรณ์	ข้อที่ ๑,๒	ได้ทราบการจัดระบบ ข้อมูลและวิเคราะห์ ชัดเจนขึ้น
๕. จัดทำรายงาน รูปเล่มฉบับสมบูรณ์	ได้รายงานงานวิจัยฉบับ สมบูรณ์	ข้อที่ ๑,๒	ได้องค์ความรู้ใหม่ที่ได้ จากงานวิจัย นำมาใช้ บูรณาการกับการเรียน การสอน กับกิจกรรม และการปฏิบัติของ นิสิต

ภาคผนวก ง-๑

ประวัติผู้วิจัย

หัวหน้าโครงการวิจัย

ชื่อ-สกุล

ดร. บูรกรณ์ บริบูรณ์

ประวัติการศึกษา

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปีการศึกษา ๒๕๓๕
 พุทธศาสตรบัณฑิต (สาขาวิชาภาษาอังกฤษ)
 มหาวิทยาลัยมหิดล ปีการศึกษา ๒๕๓๙
 อักษรศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาศาสนาเปรียบเทียบ)
 มหาวิทยาลัยมหิดล ปีการศึกษา ๒๕๕๓
 ปรัชญาดุสิตบัณฑิต (สาขาวิชาประชากรศึกษา)

สถานที่ปฏิบัติงาน

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์นครพนม
 อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม ๔๘๑๑๐
 E-mail: boorakorn@gmail.com

ผลงานวิชาการ (งานวิจัย)

- ๑ รูปแบบการนำตนเข้าไปผูกพันกับชุมชนของพระสงฆ์ในการแก้ไขปัญหาสังคม ปี ๒๕๕๔ ได้รับทุนสนับสนุนจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (หัวหน้าโครงการวิจัย)
- ๒ การคลี่คลายโครงสร้างและจารีตการเขียนวรรณกรรมจักรวาลวิทยาลัยพุทธศาสนาเถรวาท ปี ๒๕๕๕ ได้รับทุนสนับสนุนจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (หัวหน้าโครงการวิจัย)
- ๓ รูปแบบและลักษณะการปรองดองตามหลักพุทธธรรมและนักวิชาการทางพระพุทธศาสนา ๒๕๕๕ ได้รับทุนสนับสนุนจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (ผู้ร่วมวิจัย)
- ๔ จารึกวัดสุทัศน์ แหล่งมา คุณค่าต่อสังคมไทย ปี ๒๕๕๙ ได้รับทุนสนับสนุนจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (หัวหน้าโครงการวิจัย)

ภาคผนวก ง-๒

รูปแบบการจัดทำรายงานวิจัย

“การคลี่คลายโครงสร้างและจารีตวรรณกรรมจักรวาลวิทยาพุทธศาสนาเถรวาท”

วัตถุประสงค์ของโครงการ

- ๑ เพื่อศึกษาการคลี่คลายโครงสร้างและจารีตการเขียนวรรณกรรมจักรวาลวิทยาทางพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๒ เพื่อศึกษาอิทธิพลของวรรณกรรมจักรวาลวิทยาที่มีต่อพุทธศิลปกรรม

ขอบเขตในการศึกษา

- ๑ ขอบเขตคัมภีร์ยัตติคัมภีร์พระไตรปิฎกถึงคัมภีร์ที่เกี่ยวข้องถึงสมัยอยุธยา
- ๒ ขอบเขตเชิงเนื้อหา เฉพาะจักรวาลวิทยาเถรวาท

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ เช่น การเผยแพร่ในวารสาร จดลิตธิบัตร ฯลฯ และหน่วยงานที่นำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์ หรือประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากโครงการ (Outcomes)

- ๑ สถาบันการศึกษา โดยเฉพาะวิทยาลัยสงฆ์นครพนมได้นำผลงานวิจัยไปบูรณาการกับกิจกรรมเรียนการสอน กิจกรรมการบริการวิชาการแก่สังคม (พันธกิจบริการวิชาการแก่สังคม) กิจกรรมการออกปฏิบัติศาสนกิจของพระนิสิต
- ๒ องค์กรคณะสงฆ์ในพื้นที่ได้นำผลงานวิจัยเผยแพร่ และการอนุรักษ์ศิลปกรรม

แนวทางการนำไปใช้ประโยชน์

ในระดับนโยบาย

ให้ความสำคัญและมีนโยบายในการอนุรักษ์

ในระดับปฏิบัติการ

การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การอนุรักษ์และสำคัญเป็นส่วนประกอบความเป็นมรดกโลกของวัดพระธาตุพนม ซึ่งเป็นสถาปัตยกรรมชิ้นสำคัญชิ้นหนึ่งของโลก

ผลสำเร็จและความคุ้มค่าของการวิจัยที่คาดว่าจะได้รับ

หรือผลการวิจัยที่คาดว่าจะได้รับ (Outputs)

๖ เดือนที่ ๑

ได้ทราบความสัมพันธ์ของคัมภีร์เดิมก่อนและเห็นควรอนุรักษ์ ทราบจารีตการเขียนงานของนักปราชญ์ในสมัยนั้น นำความเข้าใจไปวิเคราะห์การคลี่คลายของศิลปกรรมด้วย

๖ เดือนที่ ๒

วิเคราะห์ สังเคราะห์เนื้อหาตามวัตถุประสงค์

ทำเอกสาร สรุปงานวิจัย

รายงานฉบับสมบูรณ์

บทความวิจัย

แผนงานของโครงการ

คำถามวิจัย	วิธีวิทยา	กิจกรรม	ผลที่คาดว่าจะได้รับ	ระยะเวลา
การที่จักรวาลพระสุตตรในพระไตรปิฎกบางพระสูตรและปรากฏต่อเนื่องมาถึงคัมภีร์ชั้นหลังสิ่งที่ต้องการทราบคือการปรากฏในพระไตรปิฎกกับคัมภีร์ชั้นหลังมีความแตกต่างกันอย่างไร คลี่คลายอย่างไร	รวบรวมเอกสารที่เกี่ยวข้อง จัดระบบข้อมูล	วิเคราะห์	ได้ทราบถึงคำตอบตอบคำถามข้อแรก	๖ เดือนที่ ๑
ในฐานะที่พระไตรปิฎกและคัมภีร์ชั้นหลังเป็นคัมภีร์ที่เป็นหลักยึดในการกำหนดเป้าหมายชีวิตและสังคม เนื้อหา	รวบรวมเอกสารเพื่อจัดระบบข้อมูล	วิเคราะห์สังเคราะห์	ได้ทราบคำตอบคำถามวิจัยข้อที่ ๒	๖ เดือนที่ ๑

จักรวาลเหล่านั้นมีความสำคัญต่อพุทธศิลป์ประการอย่างไรบ้าง				
--	--	--	--	--

แผนงานและกิจกรรมในรอบ ๑ ปี

แผนงาน/กิจกรรม	รายเดือนที่					
	๒	๔	๖	๘	๑๐	๑๒
๑. สำรวจข้อมูล	✓					
๒. วิเคราะห์ สังเคราะห์ และเขียนสามบทแรก		✓				
๓. เขียนบทที่ ๔			✓			
๔. เขียนส่วนที่เหลือ				✓		
๕. รับฟังความคิดเห็นผู้ทรงคุณวุฒิมาปรับและปรับเนื้อหาทั้งหมดอีกครั้ง (ทุกบท)					✓	
๖. ส่งเคราะห์เป็นงานวิจัยที่สมบูรณ์ และบทความวิจัย						✓

ภาคผนวก ง-๓

แบบสรุปโครงการวิจัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์นครพนม

<p>สัญญาเลขที่</p> <p>ชื่อโครงการ การคลี่คลายโครงสร้างจารีตวรรณกรรมสายจักรวาลวิทยาพุทธศาสนาเถรวาท</p> <p>หัวหน้าโครงการ ดร.บุรกรณ์ บริบูรณ์</p> <p>มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์นครพนม อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม ๔๘๑๑๐ โทรศัพท์ ๐๔๒๕๔๐๐๓๘-๙ โทรสาร ๐๔๒๕๒๕๘๒๔ จดหมายอิเล็กทรอนิกส์ boorakorn@hotmail.com, boorakorn@yahoo.com, boorakorn@gmail.com</p>
<p>ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา</p> <p>พัฒนาการคลี่คลายเนื้อหาจักรวาลวิทยาในวรรณกรรมสายพุทธศาสนาเถรวาทในชั้น อรรถกถาราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐ และเนื้อหาได้รับการสืบทอดมาจนถึงสมัยกรุงสุโขทัยและสมัย ล้านนา รวพุทธศตวรรษที่ ๒๑ อย่างเคร่งครัด แม้จารีตการเรียบเรียงวรรณกรรมสายจักรวาลวิทยา จะยึดถือเนื้อหาคัมภีร์ก่อนหน้านำมาหยาบยักข้อความสู่คัมภีร์ของตนอย่างเคร่งครัดก็ตาม</p> <p>อย่างไรก็ดี การคลี่คลายเนื้อหาจักรวาลวิทยาในวรรณกรรมพุทธศาสนาเถรวาทปรากฏ ชัดเจนในคัมภีร์อรรถกถา ประเด็นน่าสนใจ คือ เนื้อหาจักรวาลวิทยาตามที่ปรากฏในบางพระสูตรใน พระไตรปิฎก เช่น สุริยสูตร อัคคัญญสูตร เป็นต้น แสดงการอธิบายสนับสนุนสาระหลักของคำสอน ของแต่ละพระสูตร สาระหลักของสุริยสูตรเน้นอธิบายกฎไตรลักษณ์โดยการเปรียบเทียบกับความไม่ แน่นอนของจักรวาล ภูเขา เป็นต้น สาระหลักของอัคคัญญสูตรเน้นอธิบายพื้นฐานของมนุษย์มีความ เท่าเทียมกัน แต่แตกต่างกันที่พฤติกรรม สาระหลักของเนื้อหาจักรวาลวิทยาคือความเท่าเทียมกันของมนุษย์ได้ถูก อธิบายด้วยการขยายความในรายละเอียดการวิวัฒนาการของโลกและจักรวาลที่เป็นจุดกำเนิดของ มนุษย์ คัมภีร์ชั้นอรรถกถาได้ขยายความแยกเนื้อหาสองส่วนออกจากกัน ต่อมาคัมภีร์ชั้นหลังได้ยึด โครงสร้างและเนื้อหาอรรถกถาเป็นหลักอย่างเคร่งครัด แม้ผู้นิพนธ์จะยึดเนื้อเดิมชั้นอรรถกถาและ คัมภีร์ร่วมสมัยก็ตาม ผู้นิพนธ์มิได้มีอิสระที่จะแต่งคัมภีร์ขึ้นมาใหม่จึงเป็นเพียงการเรียบเรียงเนื้อหาที่มี อยู่แล้วมาวางในกรอบความคิดใหม่ก่อให้เกิดเนื้อหาใหม่ขึ้น ประเด็นน่าสนใจก็คือ ภายใต้แนวคิดที่ผู้ นิพนธ์ยึดถือโครงสร้าง เนื้อเดิมอย่างเคร่งครัดก็ตาม แต่เมื่อเปรียบเทียบกับเนื้อหาที่พระไตรปิฎกแล้วมี ใจความหรือมีจุดมุ่งหมายในการจะสื่อแสดงแตกต่างกันอย่างมาก กล่าวคือเนื้อหาจักรวาลวิทยาใน พระไตรปิฎกอยู่ในบริบทการเปรียบเทียบ เนื้อหาของจักรวาลวิทยาในคัมภีร์ชั้นหลังอยู่ในบริบทใหม่ เพราะฉะนั้นประเด็นที่มาของคำถามในการวิจัยนี้คือมีการคลี่คลายของโครงสร้างเนื้อหาเกิดขึ้น ตามลำดับตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๐ เรื่อยมาจนถึงพุทธศตวรรษที่ ๒๑ อย่างไร แนวคิดจักรวาลวิทยามี ความสำคัญและมีอิทธิพลต่อสังคมไทยและทางวงวิชาการอย่างมาก ทั้งด้านจิตกรรม สถาปัตยกรรม ด้านการเมือง การปกครอง ตลอดจนการนำมาใช้เป็นฐานการจัดความสัมพันธ์ระหว่างกัน จนถึงการยึด เป็นเป้าหมายสูงสุดที่ปัจเจกจะพึงถึง ในแง่ทางด้านจิตกรรม จะเห็นว่าในช่วงระยะพุทธที่ ๑๐-๒๑</p>

<p>คติจักรวาลวิทยาเรื่องไตรภูมิ โลก จักรวาลทางด้านกายภาพจะมีอิทธิพลต่อโลกทัศน์ของคนในสมัยนั้น ภาพจิตรกรรมหลังพระประธานจะนิยมจารึกจักรวาลตามหลักไตรภูมิ กล่าวคือ ปรากฏภาพโลกมหาสมุทรและเสาจักรวาล ภาพจิตรกรรมพระวิหารหลวงวัดสุทัศน์และภาพจิตรกรรมที่ต้นเสาแสดงโลกและจักรวาลอย่างไร</p>
<p>วัตถุประสงค์โครงการ</p> <p>๑ เพื่อศึกษาการคลี่คลายโครงสร้างและจารีตการเขียนวรรณกรรมจักรวาลวิทยาทางพระพุทธศาสนาเถรวาท</p> <p>๒ เพื่อศึกษาอิทธิพลของวรรณกรรมจักรวาลวิทยาที่มีต่อพุทธศิลปกรรม</p>
<p>ผลการวิจัย</p> <p>การคลี่คลายโครงสร้างและจารีตการเขียนวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาสายจักรวาลวิทยาเถรวาทนั้นมาจากการพัฒนาการของการขยายเนื้อหาของหลักคำสอนในไตรปิฎก เริ่มจากคัมภีร์อรรถกถาสายพระสุตตันตปิฎกเพื่อให้เนื้อหาที่มีรูปธรรมและผู้อ่านเข้าใจมากขึ้น</p> <p>ในชั้นอรรถกถาเป็นคัมภีร์ที่มีโครงสร้างแตกต่างจากคัมภีร์พระไตรปิฎก เพราะคัมภีร์พระไตรปิฎกเป็นคัมภีร์ที่แสดงหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า ส่วนอรรถกถาเป็นคัมภีร์ของพระอรรถกถาจารย์ ทำนจึงเจตนาในการขยายความพระไตรปิฎกไว้ในคัมภีร์ของตน คือ เพื่อสร้างบารมีส่วนส่วนตนและเพื่อการเผยแผ่พระศาสนาอันเป็นประโยชน์ส่วนร่วม การมีเจตจำนงเช่นนี้ทำให้โครงสร้างคัมภีร์อรรถกถาแตกต่างจากพระไตรปิฎก และคัมภีร์อรรถกถาขยายเฉพาะส่วน เฉพาะพระสูตรได้เพิ่มเติมความเป็นมาของเนื้อหาของพระสูตรนั้นๆ โดยเฉพาะพระสูตรที่เป็นชาดก คัมภีร์ชั้นอรรถกถาแยกอธิบายตามหมวดของคัมภีร์พระไตรปิฎก ได้แก่ พระวินัย พระสุตตันตปิฎกและพระอรรถกถา</p> <p>คัมภีร์ชั้นอรรถกถามีเนื้อหาเพิ่มขึ้น แตกต่างจากพระไตรปิฎกชัดเจนที่สุด ได้แก่ พระสูตรพุทธจริยา และพุทธวงศ์ ซึ่งในพระไตรปิฎกอธิบายอดีตพระพุทธเจ้า ๒๔ พระองค์ คัมภีร์อรรถกถาเพิ่มขึ้นอีก ๓ พระองค์ รวมเป็น ๒๗ พระองค์ ในชั้นอรรถกถาให้ความสำคัญแก่พระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันโดยเน้นเมื่อครั้งทรงเป็นพระโพธิสัตว์เพื่อบำเพ็ญบารมีในสมัยของอดีตพระพุทธเจ้าพระองค์ก่อนทั้ง ๒๔ พระองค์ แม้ในพระไตรปิฎกจะอธิบายรายละเอียดของอดีตพระพุทธทั้ง ๒๔ พระองค์ควบคู่กับการอธิบายการบำเพ็ญบารมีของพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันเมื่อครั้งเป็นพระโพธิสัตว์ คัมภีร์อรรถกถาให้ความสำคัญกับพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน โดยให้ขยายเนื้อหาส่วนที่เป็นกาลเวลาในการบำเพ็ญบารมีก่อนที่ผ่านการพยากรณ์ของอดีตพระพุทธเจ้าดังกล่าว</p> <p>เนื้อหาอีกส่วนหนึ่งในพระไตรปิฎกคือหลักคำสอนที่เป็นแนวทางการปฏิบัติ มีเนื้อหาส่วนที่เป็นภูมิศาสตร์กายภาพ เช่น ดวงดาว ดวงอาทิตย์ ภูเขา แม่น้ำ เป็นต้น มิได้แสดงเนื้อหาอย่างอิสระต่างหากจากหลักคำสอน แต่มีเนื้อหาเป็นส่วนขยายหลักคำสอนให้มีชัดเจนเป็นรูปธรรมมากขึ้น ในคัมภีร์ชั้นอรรถกถาก็ปรากฏในทำนองเดียวกันกับพระไตรปิฎก กล่าวคือยังแสดงเนื้อหาจักรวาลวิทยาเป็นส่วนขยายหลักคำสอนเพียงแต่ในแยกขยายจักรวาลวิทยาให้ชัดเจนมากขึ้น เช่น พรหมชาลสูตรกล่าวถึงพระพุทธเจ้าเทศนาแล้วเกิดแผ่นดินไหว คัมภีร์ชั้นอรรถกถาขยายความต่อไปว่าสาเหตุของการเกิดแผ่นดินไหวมี ๘ ประการและแจกแจงทั้ง ๘ ประการนั้น</p> <p>คัมภีร์ชั้นหลังอรรถกถา เช่น จักกวาหปินี โลกที่ปกสาร ไตรภูมิพระร่วง เป็นต้น เป็น</p>

คัมภีร์ที่เรียบเรียงเฉพาะส่วนที่ภูมิศาสตร์กายภาพของจักรวาลออกมาต่างหาก โดยนำเนื้อหาแยกออกจากบริบทเดิม มาอธิบายเชื่อมโยงกับบริบทใหม่ กล่าวคือ อธิบายโลกแห่งความเป็นจริงอย่างเป็นวัตถุวิสัยและมีผู้อุ่อาศัย เนื้อหาส่วนนี้จึงเป็นเนื้อหาใหม่ แม้จะยกมาจากเนื้อหาในคัมภีร์ก่อนหน้านี้ อย่างเคร่งครัดแต่เกิดความหมายใหม่เกิดขึ้น คือ โลกวัตถุวิสัยและโลกคุณค่าสามารถแยกจากกันได้และเชื่อมโยงกันได้ ซึ่งในพระไตรปิฎกเน้นคุณค่า ส่วนวัตถุวิสัยเป็นเพียงส่วนขยาย ส่วนข้อเท็จจริงจึงเป็นเพียงประเด็นรอง

๑ ต่อสถาปัตยกรรม จักรวาลวิทยามีได้มีอิทธิต่อแรงบันดาลใจการสร้างสถาปัตยกรรมโดยตรง แต่มีอิทธิต่อรูปลักษณ์และการให้ความหมายต่อสถาปัตยกรรมนั้น เช่น การสร้างโบสถ์เพื่อทำสังฆกรรมของพระสงฆ์ การสร้างสถูปเพื่อรำลึกถึงพระพุทธเจ้าและเพื่อการสร้างบารมีคือทานบารมี อิทธิพลของการคติจักรวาลวิทยามีผลโดยตรงต่อการสร้างความหมายในสิ่งที่สร้างแล้วนั้น กล่าวคือ การให้ความหมายของชั้นต่างๆของสถูปเจดีย์อันเป็นที่ของเทพชั้นต่างๆได้รับอิทธิพลจากคติจักรวาลวิทยา การประดับตกแต่งองค์ประกอบของพระวิหาร โบสถ์ได้รับอิทธิพลจากคติจักรวาลวิทยา ทั้งนี้เพราะวัตถุประสงค์ของการสร้างไม่เพียงต้องการประโยชน์ใช้สอยแต่ให้มีความหมายทางพิธีกรรมและทางศาสนาด้วย

อิทธิพลต่อศิลปกรรม

๒ อิทธิพลคติจักรวาลวิทยาต่อประติมากรรม ชัดเจนที่สุดคือ พระพุทธเจ้า ปกติพระพุทธรูปจะประดิษฐานภายในพระอุโบสถและองค์ประกอบอื่นภายในพระอุโบสถ เช่น จิตรกรรม สะท้อนพุทธภาวะของพระพุทธเจ้า การสร้างสัตว์ต่างๆในป่าหิมพานต์ตั้งไว้หน้าพระอุโบสถหรือเป็นองค์ประกอบสถาปัตยกรรมอื่นๆสะท้อนอิทธิพลของคติจักรวาลวิทยานั้นเอง

๓ อิทธิพลคติจักรวาลวิทยาต่อจิตรกรรม ซึ่งปรากฏชัดเจนและตรงไตรมามากที่สุด การสร้างภาพจิตรกรรมมีความมุ่งหมายคือการสร้างคติจักรวาลวิทยานั้นเอง จิตรกรรมคือการนำเนื้อหาของจักรวาลวิทยามาสู่เนื้อหาใหม่ภายใต้กรอบการเล่าเรื่องใหม่ คตินี้ได้รับความนิยมในสมัยปลายรัตนโกสินทร์เรื่อยมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ ๓ และอิทธิพลของคติจักรวาลวิทยาต่อจิตรกรรมค่อยเลือนหายในสมัยรัชกาลที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์เป็นผลมาจากการรับโลกทัศน์สมัยใหม่จากสหวิทยาการจากชาวตะวันตก

การนำผลงานวิจัยไปใช้ประโยชน์

ผลการวิจัยได้ถูกนำไปใช้ประโยชน์ต่อการเรียนการสอนในรายวิชาที่มีเนื้อสอดคล้องกัน

การประชาสัมพันธ์

บทคัดย่อของงานวิจัย ได้รับการเผยแพร่ในอินเทอร์เน็ตมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์นครพนม ที่ <http://www.mcunkp.ac.th/download/docqa/burakorn1.pdf>